B 2,931

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

JATE BTK I. Irodalomtörténeti Tanszék

Bognár Zoltán:

SZILÁDY ÁRON

Témavezető: Dr. Balázs Mihály

Szeged, 1989.

József Attila Tudományegyetem
SZEGED
KÖNYVTÁRA
B 2931

TARTALOM

Bevezetés

Gyermekkora, családja és iskolái /1837-1859/ 11

A pályakezdés évei, az első publikációk /1859-1863/ 36

Halasi papként a közélet és orientalisztika vonzásában /1863-1872/ 69

Tudományos kibontakozása a magyar nyelvészetben /1872-1876/ 112

A pálya csúcsán /1876-19oo/ 134

A visszavonulás évei /19oo-1913/ 211

Élete végén /1913-1922/ 222

Jegyzetek 228

Nyomtatásban megjelent munkái 299

Bevezetés

Szilády Áron /1837-1922/ a XIX. század jellegzetes tudósa volt.

Hosszú élete történelmi korokat kapcsol össze: a reformkorban született, gyermekfejjel élte át a szabadságharc és az önkényuralom idejét, a kiegyezés körüli időben országgyűlési képviselőként maga is részt vett a politikai életben, átélte az Osztrák-Magyar Monarchia keretében kibontakozó felemás polgári fellendülés ellentmondásait és a Monarchia összeomlását is.

A munkássága is a múlt század magyar tudománytörténetének két nagy, minőségében egymástól alapvetően különböző korszakát köti össze: indulása a még hagyományosan feudális-patriarchális szerkezetű időszakra esett az 1850-60-as évek fordulóján, tevékenységének jelentősebbik része azonban már annak a nagyarányú átrendeződési folyamatnak a keretében bontakozott ki, amely az 1870-90-es évek során megteremtette a polgári fejlődés igényei szerinti modern szerkezetű, módszerű és szemléletű szaktudományosságot.

Gondolkodását, sőt mentalitása egészét e kor nemzetcentrikus szellemisége és eszméi alakították, s a korabeli tudomány romantikus és pozitivista törekvései határozták meg alapvetően. Ezért a kutatásai részterületeit, de az egészét is átható legfőbb törekvése és az ehhez az elvi célkitűzéshez alakított gyakorlata a magyarság kutatása

volt; mindig olyan témát választott, amely közvetlenül vagy közvetetten akár, de népünk történelmével és kultúrájával állt kapcsolatban: részben az eredetével, főleg pedig a középkori és a XVI. századi irodalmával, nyelvészetével, művelődéstörténetével és kulturális kapcsolatrendszerével. Önmagára nézve fokozottan érvényesnek vallotta azt az erkölcsi elvet, amelyet a magyar tudósok legfőbb kötelességének tartott: "... ami saját magunké, se el ne idegenítsük, se mások ilynemű törekvése iránt felbátorító közömbösséget ne tanúsítsunk."[1] Ez a nemzeti értékek féltéséből fakadó, a magyar kultúrát védő célkitűzés a legfőbb belső késztetéssé vált az ő számára a nálunk is megkésett polgári fejlődés velejárójaként jelentkező nacionalista szellemiségtől átitatott korban. Ez az oka, hogy pályája elején az őstörténeti kérdéseket felvető középkori keleti irodalmak iránt mélyült el az érdeklődése, s vált ezek egyik első magyar tolmácsolójává. Ezért lett a történeti forrásokul szolgáló török hódoltságkori iratok kitartó szakfordítójává, s ezért fordult a figyelme harmincötéves kora körül a magyar nyelvtörténet, később pedig a régi magyar irodalom felé.

Ezért nem is a különböző tudományterületek sokasága /orientalista, nyelv- és irodalomtörténész, filológus, etnográfus stb/ tűnik fel az életmű egészére átfogó tekintetet vető kései szemlélőnek, hanem éppen annak egy-

tömbűsége, amelyben harmonikus egységbe olvadnak a különös színfoltoknak látszó egyes, napjainkra már erősen specializálódott tudományterületek. Ilyen értelemben "nemzeti" tudós, magyarságkutató volt elsősorban, aki a maga felfogása szerint nyelvészettel és irodalommal foglalkozott, de aki a műveltsége és felkészültsége révén ezekből a fő tudományágakból fokozatosan kiváló és önállósodó egyéb tudományok sajátos kutatási szabályai szerint is sikeresen alkothatott még a kor legjobb színvonalán.

Az érdeklődése fokozatos módosulását jobbára nem is szubjektív tényezők magyarázzák, hanem a kor tudományos szükséglete keltette igények, amelyek a pályája kezdetén abban öltöttek testet, hogy egyenesen a korszak legjelentősebb tudósaitól /Toldy Ferenc, Arany János és köre, Hunfalvy Pál/ kapott meg-megújuló biztatást és publikációs lehetőséget, később pedig nem kevésbé konkrét akadémiai megbízásokat teljesített: mint a nyelvtudományi bizottság tagja foglalkozott nyelvészeti kutatásokkal, Toldy halála után pedig az ő felosztott munkaköre folytán bízták meg irodalomtörténeti feladatokkal. Szilády sikeresen látta el ~~ezeket a feladatokat~~ őket, mert szerencsésen választott szakirányát és jól megalapozott képzettségét folytonos önműveléssel igazította az európai tudomány eredményeihez és célkitűzéseihez.

A korszak törekvéseit az új tudományosság megalapozásá-

nak igyekezete hatotta át, amely az adatok és tények folyamatos és rendszeres összegyűjtésében jelölte meg a maga elsőrendű feladatát. Szilády is azok közé tartozik,akik a tudománytárakban foglalt - a későbbi összegzéshez nélkülözhetetlen , ezért alapvető - anyagok összegyűjtésében és kritikai feldolgozásában alkottak igazán kiemelkedőt. Természetes, hogy kutatási eredményeinek jelentős részét napjainkra meghaladta a szakosodott tudományok fejlődése, de eredményei beépültek a tudományokba, részévé váltak mai tudásunknak. Ugyanakkor időtállók, és a történelem - tudomány által ma is használt forrásul szolgálnak török szakfordításai; perzsa,arab és török műfordításai pedig a korszak java színvonalát képviselik, ezért összegyűjtésük és új kiadásuk érdemes volna. Filológiai munkái,szövegkiadásai, a Régi Magyar Költők Tára kötetei szintén használhatók, igényességükkel, bő jegyzetanyagukkal, de főbb szerkesztési elveikkel is mintául szolgálhatnak mai kiadásokhoz.

Elméleti kutatásai mellett egy időben jelentős szerepet játs a tudományos élet gyakorlatibb területein is: ő szerkesztette az első magyar kifejezetten irodalomtudományi folyóiratot, az Irodalomtörténeti Közleményeket, s felnevelt mellette egy új szemléletű tudósnemzedéket, amelynek a munkássága századunk elején bontakozott ki. Nem volt ugyan ilyen hosszantartó és a nyelvtudomány egészére ható a ko-

rábban megindult Magyar Nyelvőrhöz fűződő kapcsolata, de a lap programjának kialakításában és a közvetlen indulásán rajta van az ő keze nyoma is.

A közel fél évszázadnyi tudományos jelenléte, sokirányú érdeklődése, kiterjedt kapcsolatrendszere és közéleti megnyilatkozásai révén a kor jól ismert és megbecsült személyisége volt: akadémikus, külföldi egyetemek díszdoktora, tudományos társaságok tagja és díjak birtokosa. Sikeres volt a pályakezdése is, mert fokozott várakozás előzte meg a jól képzett szakemberek hiányával küszködő 1850-es évekbeli Magyarországon, ezért sokfelől kapott támogatást, és fiatalon, már huszonnégyéves korára akadémikus lett. Szívesen fogadta a kritika is: az első megnyilatkozásai alkalmával mint nagyreményű orientalistát üdvözölte, és már 1867-ben terjedelmes cikkben - a címoldalon a portréját is közölve - mutatta be a Hazánk s a Külföld, később pedig a legnagyobb példányszámú korabeli képes hetilapban, a Vasárnapi Újságban jelent meg róla hasonló, de részletezőbb méltatás.[2]

Az utókor sem mellőzte méltatlanul a tudósi és tudományszervezői tevékenységét, mert elég jelentős számú megemlékezés maradt fenn róla. Igaz, többségükben közvetlenül a halála évében megjelent búcsúztatók és méltatások ezek,[3] de Horváth Cyrill és Dobos István későbbi dolgozata már részletezőbb és összefoglaló igényű. Megelőzi őket, és

kiemelkedik közülük Bálint Sándornak az életmű egészét bemutató pályarajza.[4] Az utóbbi években Németh G. Béla adta meg a Szilády munkássága mai, modern tudományos ismeretekhez igazított értékelését.[5] A dolgozata alapvető abból a szempontból, hogy részletesen elemzi Szilády felfogását, annak rétegeit és genezisét, kutatói módszerét és szerkesztői gyakorlatát gondolkodás- és mentalitástörténeti szempontból, a kor tudománytörténetébe ágyazottan.

Megemlékeztek róla a helyi sajtóban is,[6] tudományos hagyatékának sorsa pedig még a halála utáni években sokáig fel-felbukkanó téma volt a kiskunhalasi, később pedig a megyei lapokban.[7] Nagy Czirok László elkezdte gyűjteni a róla szóló, gyakran már a folklorizálódás útjára lépett emlékeket,[8] Nagy Szeder István a "Páka-pör" néven emlegetett, a gimnázium fenntartása, főleg pedig az építése körül kialakult helyzetről írt, újabban pedig Gszelmann Ádám a helyi országgyűlési képviselőket bemutató sorozatában foglalkozott vele a helytörténetet kutatók közül.[9] Igényében azonban a legátfogóbb - bár jóhiszemű túlzásaival a Kiskunhalason élő Szilády-legendák legtöbbjének forrásául szolgáló - emlékezés Szilády utolsó káplánjától, Ván Benjámintól származik. / Ez a dolgozat kéziratban maradt.[10]/

Az emlékezések középpontjában legtöbbször Szilády személyisége áll. Méltán, mert találóan írta róla Németh G.

Béla, hogy "robosztus termetével, komor szótlanságával, lefogott indulatosságával, vidéki magányával, elképesztő munkabírásával, mérhetetlenül nagy és mérhetetlenül ve - gyülékes ismeretanyagával emlékezésre, sőt, mondateremtésre serkentő alak."[11]

Természetes, hogy fokozottan ilyennek tűnt fel a XX. század harmadik évtizedének elején, a Nyugat, sőt az avantgarde áttörése utáni fővárosi polgári ízlésű és mentalitású fiatal értelmiségi korosztályok számára az erkölcsiségében puritán, felfogásában alapvetően a múlt század eszméihez kötődő idős tudós, akiről a szerkesztőségek legendáin kívül már vajmi kevés, valóban hiteles információval rendelkezett a fővárosi tudományos élet. A már történelmi távlatba tűnt nagy idők eleven tanúját látták benne, aki még Arany lábainál ülve tanulta az irodalmat;[12] aki a kissé publicisztikai ízű megemlékezésekben és a nekro - lógok patétikus túlzásaiban gyakran jobban hasonlít irodalmi vagy bibliai lényhez, mint földi halandóhoz.[13]

A mentalitásán kívül különösnek láttatta őt a kortársak szemében az életmódja is, mert ebben a tekintetben is egyik legutolsó képviselője ő annak a múlt századi kisnemesi tudós értelmiségi rétegnek, amelyik vidéki papi állást töltött be, de egzisztenciáját a magángazdálkodása ala - pozta meg, ugyanakkor többirányú kutatásával jelentős hatást gyakorolt egy tudományág egészére. Az élete nagyobbik

része ezért két helyszínen zajlott: a századfordulóra fokozatosan polgárosodó mezővárosban, Kiskunhalason, és az ekkorra már tudományos központtá kifejlődött Budapesten. Kapcsolattartását a fővárosi tudományos élettel jelentősen elősegítette, hogy 1865-78 között Halas országgyűlési képviselője volt, ez ugyanakkor számtalan konfliktusforrás tényezőjévé vált a számára az 1880-as évek helyi politikai küzdelmeiben és a gimnázium felépítése körül kialakult pereskedésekben. Ezt a két helyszínhez kötődő életmódot a századfordulóra tartósan kiegyensúlyozni már nem tudta. Nem is lehetett, mert a szerkesztői és tudományos munka egyre fokozottabban megkövetelte a korábbinál sokkal intenzívebb kapcsolattartást a fővárosi tudományos körökkel. Sziládynak ekkor már nem állt módjában felköltözni, de talán nem is akarta már felszámolni korábbi életmódját. Ennek azonban az lett a következménye, hogy a kisvárosi környezetben is rohamosan elszigetelődött, s a magára maradottsága éppen egybeesett azzal az idővel, amikor a tudományos tevékenységtől is elkezdett visszavonulni, és amikor már egyházi téren is több támadás érte. Az élete utolsó tizenöt esztendejében a fővárosban már csak elvétve fordult meg, a betegsége és idős kora miatt a papi teendőit is nehezen tudta ellátni, s a korábbi időkben gyökerező konfliktusai miatt a halasi értelmiségnek is csak egy kisebb rétege maradt mellette.

A róla szóló irodalom állandóan visszatérő témája, hogy az életéről igen kevés tényszerű ismerete van a szerzőknek. Feltűnő, és Szilády tudósi magatartására igen jellemző, hogy a publikációiban a magánszférát érintő kérdések egyáltalán nem kaptak hangot. Csupán idős korában említett egyszer-egyszer néhány élettényt, de azt is inkább csak azért, hogy a mondanivalóját térben és időben behatárolja.[14] Sem önéletrajzot, sem naplót, sem visszaemlékezést nem tett közzé mint a kortársai többsége, pedig a politikai és tudományos életben szerzett tapasztalatai révén erre minden oka meg lett volna. Nem látta szükségét, mert őt az az erkölcsi meggyőződés vezette, hogy a magánéletét a tudomány szolgálatának rendelje alá.[15] Az élete nagyobbik részében nem zárkózott ő el, ellenkezőleg: nagyon kiterjedt magánlevelezést folytatott, és sokféle kapcsolatot tartott fenn a kortársaival. Ezt jól bizonyítja az általa összegyűjtött és megőrzött magánlevelezése is. Szerencsére, ennek jelentős része fennmaradt különböző tudományos gyűjteményekben, ezért a felhasználásával lehetőség nyílik az eddigieknél részletezőbb és árnyaltabb életrajz megírására.[16] A puszta biográfiai tényeknél természetesen fontosabb a levelezés kapcsolattörténeti értéke, különösen Szilády pályakezdését illetően két szempontból is: mert jól dokumentálja azokat az e korban még jelentős szerepet játszó pártfogói kapcsolatokat, amelyek a pályakezdését elősegítették,

másrészt, ami ennél jelentősebb: azokat a közvetlen szellemi hatásokat is, amelyek a kialakulóban lévő gondolkodását formálták. De segít megrajzolni és a valóságos súlyának megfelelő módon értékelni a gyermekkorát és nevelt-tetését meghatározó családi körülményeket is, s nem utolsósorban: alkalmat teremt a tudományos működéséhez csak távolabbról kapcsolódó, azzal alig, vagy egyáltalán nem érintkező, de a munkássága egészéhez szorosan hozzátartozó, az életmódjából következő kiskunhalasi tevékenységének bemutatására, és élete helyi mozzanatainak felvillantására. S talán e tekintetben is segít népszerűsíteni a máig élő legendákon és zseni-kultuszon alapuló hagyományos felfogás helyett egy olyan szemléletet, amely a realista szándékú korunkhoz vélhetőleg közelebb áll.

GYERMEKKORA, CSALÁDJA ÉS ISKOLÁI /1837-1859/

A gyermekkoráról kevés dokumentum maradt fenn, de a személyiség egészét ebben a korban leginkább alakító környezetről, a családról meglehetős információkat tartalmaznak a jól megőrzött családi levelek és egyéb iratok.

Ismert, hogy 1837. november 3-án született a Somogy megyei Ságváron. Édesanyja Magyar Zsófia, apja a helybeli református lelkész, Szilády László.[1] A szülők ezévben költöztek a falubа, mert az apát ekkor nevezték ki élete első önálló munkahelyére, az évek óta lelkész nélküli gyülekezethez. Alig ezt megelőzően házasodott meg, s vette el még nagycsepelyi káplán korában a helyi pap fiatal özvegyét, Láczai Szabó Zsigmondnét, aki két lányt hozott a házasságba, így Áron a harmadik gyerek, de az első fiú volt a családban. A korfelfogás kitüntetett szerepet biztosított a fiúk számára, s mivel az apa is úgy érezte, hogy elsősorban ők tesznek bizonyságot az életről, Áront fokozott gondoskodással vették körül.[2]

A pályakezdő Szilády László törekvését az a szándék határozta meg, hogy mielőbb megteremtse az önálló élethez szükséges alapokat, és egyúttal minél jobban bizonyítsa szakmai rátermettségét.[3] Nyilván mélyen bízott is abban, amit a korabeli ízlésnek megfelelő, az iskolai gyakorlatokra emlékeztető időversnek nevezett disztichonba foglalt:[4]

MInD Vj Lett: anyakönyV, LeLkész,és Végre enyészett
nyVgtalan éVek Vtán tán béke keCeegtetI ságVárt./1837/

Hamarosan egyházmegyei főjegyzővé, majd főbíróvá válasz - tották, és amikor kilenc év múltán Jászkisérre ment pap- nak, már ismert egyházi szónok volt.[5] A kortársak szerint erős testalkatú, magas termetű ember. Dícsérik "impozáns alakját", " terjedelmes s igen hajlékony" hangját, mimi - káját és "méltóságos taglejtését". Különösen rögtönzések- ben tartották tehetségesnek.[6] Beszédei, ájtatos elmélkedé- sei és imádságai nyomtatásban is megjelentek, több kiadást is megértek.[7] Mégis, egyházi beszédei megítélésében igaza van a századvég jól képzett generációjának: ezek a mun - kák nem emelkednek a középszerűség fölé, mert " szárazak és sallangosak, sok bennük a magyartalan kifejezés és sze- rencsétlen kép;" és hogy nem is annyira a minőségnek szól a kortársi elismerés, hanem " inkább a nagyhírű szónoknak személyisége kölcsönzé...a nimbuszt."[8] Valóban, nem a ho - miletikai erények tették népszerűvé őket. De nem is Szi- lády szónoki hírneve, hanem inkább a felfogása. Mert fel- tehetően a kortársak is azt a " józan vallásosságot"[9] mél- tányolták bennük elsősorban, amely a felvilágosodáskor protestáns etikai alapú racionalizmusából fakadt , s jól beillett a reformkorszak szellemi megújulást sürgető törek- véseibe, s amelyet Fábián Gábor akadémikus is azért tartott a legfontosabb értéküknek, mert jól összeegyeztethetőnek látta a polgári függetlenség eszméjével. Alapvetően ez a szemlélet határozta meg Szilády László gondolkodását és a

mindennapokban is ezt érvényesítette. Igénye volt a művelődésre, de az elméleti tudományoknál jobban vonzódott az élet praktikusabb oldalához. Szívesen és sokat foglalkozott a gazdálkodással kapcsolatos " spekulációs számítgatásokkal"[10]; egyházi pályafutása is a gyakorlati gondolkodású vezető, a szervező erényeit tükrözi. Elsőgenerációs kisnemesi vidéki értelmiségi, akinek a távolabbi családi hagyományok is jelentősen befolyásolták a célkitűzéseit, az értékszemléletét pedig döntő módon az határozta meg, hogy csak a saját keze munkája által, jelentős erőfeszítések árán sikerült megteremtenie a család egzisztenciáját és azt az erőben viszonylagos szellemi függetlenséget, amelyben élt.[11] Töprengő, konfliktusokkal küszködő, ugyanakkor robbanékony, nagyon önérzetes, gyakran az indulatosságig heves ember volt,[12] s ezt a túlságosan is érzékeny idegrendszerű feleség a családi élet színterein csak nehezen tudta egyensúlyban tartani.[13] Ő református papi családból származó, a kor igényei szerint képzett, írni-olvasni tudó asszony volt, de a családi munkamegosztásban ráháruló feladatok gyakorlati megszervezéséhez kevesebb adottsággal rendelkezett, ezért ez is a férj gondja maradt, s a kor patriarchális modelljében különben is kitüntetett szerepkörű és tekintélyű férji és atyai státuszát ez mégjobban megerősítette, s a kívülállók szemében túlságosan is ridegnek és keménykezűnek tüntette fel Szilády Lászlót.[14] Magyar

Zsófia az elhamarkodott házassága gondjai elől a gyermeknevelésbe temetkezett, de a szenvedélyes anyai szeretetében is sorozatos, súlyos megrázkódtatások érték. Ilyen volt az a családi emlékezet megőrizte, dokumentum értékűnek felfogható esemény is, hogy Áron kétéves kora körül torokgyíkot kapott, s egy szerencsés kimenetelű orvosi beavatkozás mentette csak meg az életét.[15] A később született gyermekeinek korai halálával jelentkező sorozatos tragédiák, a huszonötéves korában elhunyt legidősebb lánya elvesztése és a harmincötéves Móric fia eltemetése felold - hatatlan traumává vált a számára, s úgy érezte, sorscsapásszerű átok ül az életén.[16]

Áron gyermekkoráról a születési anyakönyvi kivonatokon kívül az első hiteles és dokumentálható információ az apa nagybátyjához írt leveléből származik.[17] Ebből kiderül, hogy Áron nem volt még egészen ötéves, amikor már tűrhetően tudott olvasni. Ezért hihető, amit időskori interjújában mondott: írni is itt tanult meg még hétéves kora előtt a Mátics János vezette, paplak mellett működő iskolában, ahová a kiváncsiság gyakran bevitte a kisgyereket.[18] Az apa azonban mégsem ide, hanem a szülővárosába, Halasra adta iskolába 1844 őszén.[19]

A családnak csak négy év múlva sikerült Jászkisérről ideköltöznie, amikor Szilády Lászlót halasi pappá választották, s addig a nagyapa Szilády Benjámin /1775-1857/, a helybeli

szabómester nevelte Áront. Az ő közelségében töltött hosszú idő alatt nemcsak az elpolgáriasodott életmód hatott a fiúra, hanem a nagyapa gondolkodása is, akiben elevenen élt még a család nemesi múltjának tudata.[20] 1824-ben a testvéreivel együtt ő is megerősíttette magát és László fiát a nemességben, és erről oklevelet szerzett Veszprém vármegyétől. Ebből kitűnik, hogy "a régi Szent Gáli Helybéli Nemessektűl,vagy is Királyi Vadászok' Nemzetségéből eredtek."[21] A dédapa, Szilády János /1718-1778/ a XVIII.század közepén elhagyta a bakonyi falut, mert Szalkszentmártonban református lelkész lett. Három fia közül - a család anyagi helyzetének megfelelően, de méginkább a korabeli szigorú családi szokásrend következményeként - a legidősebb, János, katona lett, az öccse, Péter, az apja hivatását vitte tovább, a legkisebb, Benjámin pedig már csak szakmát tanulhatott. A céhes hagyományoknak megfelelően külföldön is megfordult, és onnan hozta német ajkú feleségét, Ozer Rózát/?-1828/.[22] A múlt század elején telepedtek le Kiskunhalason, s egyetlen fiuk, László már itt született. Hogy papnak tanították, abban a kor kínálta lehetőségek mellett szerepe volt a családi múltnak is, mert az ebben együtt élő kisnemesi és református papi hagyomány együtt hatott a tudatra, de amíg az előbbi az öntudatot inkább érzelmi oldalról szinezte, az utóbbi az intellektualitás igényét, a tanulás-taníttatás utáni vá-

gyat és igényt mélyítette el. Így hatott ez a helyi iskolába került unokára is.

A halasi "oskola" nem különbözött lényegesen a kor mezővárosi protestáns iskoláitól sem felszereltségében, sem oktatási módszereiben: legfőbb berendezési tárgya a banyakemence és a diákokat a kötelességekre és mulasztásokra rideg, de egyértelmű keménysággel figyelmeztető deres volt.[23] Tananyagában is a kor követelményeihez igazodott, szellemében a családi értékrend által is képviselt legfontosabb elemeket közvetítette. Volt azonban egy, a család szempontjából ekkor nem lényegtelen gyakorlati előnye: algimnáziumi osztályok is működtek Halason a debreceni főiskola partikulájaként,[24] s ez Áron továbbtanulását helyben biztosította. Kedves tanára volt a literátor hajlamú Kovács Pál,[25] de tanította a nyers nevelési módszereiről ismert Szilágyi Márton is.[26]

A nagyapai felügyeletet 1848 nyarán felváltotta ugyan a szigorúbb apai közelség, de csak rövid időre, mert az ezt követő politikai és katonai események a családi életre is hatással voltak, s ezért a bukás után-rövid időre bár, de Szilády László is bújdosni kényszerült.[27] A visszatérése után néhány hónappal pedig a főgimnáziumi osztályok elvégzésére Nagykőrösre adta a fiút.

Két évig /1851-53/ tanult Áron ebben, az önkényuralmi terrort követően az országban elsőként nyilvános oktatási

jogot szerzett intézményben a nagy tanárok ideje alatt. Tanította az akkor odaköltöző Arany János is.[28] Korszerű ismereteket kapott itt Áron és az öccse, János is, akit szintén ideirányított a fiai oktatásával tudatosan és igényesen foglalkozó apa, hiszen ismert, hogy Arany az akkor a nyomdából frissen kikerülő, még csak részletekben megjelenő Toldy Ferenc-féle irodalomtörténet alapján tanított,[29] amely ezután még igen sokáig meghatározta az irodalomtörténeti közgondolkodást. Mégis, talán ennél is fontosabb az, amit érzelmi szempontból jelenthetett a kamaszodó fiú számára Arany tanári magatartása, emberi példája, főleg erkölcsi következetessége. "Arasznyit nőttünk ott egy évben"-mondta időskori nyilatkozatában.[30]

Az iskolai elvárásokat mindig szigorú atyai szó erősítette meg: "Tanuljatok, jól viseljétek magatokat, kihágástól, nyilvános pálitizálástól őrizkedjetek, mert ma a fiút 3o-5o bot mellett könnyen bakancsba...rázzák"[31]-írta levélben is Szilády László.

A fiúk jó tanulók voltak, arra inspirálta őket a kortársi környezet is - az apa is elégedett volt az előmenetelükkel.[32] Mégis feltűnő, hogy a bármilyen vonatkozásban - akár a tanulmányaik, akár az írói, költői igyekezetük és tehetségük révén - kimagasló tanulók között nem szerepel a neve, és az Arany javította irodalmi dolgozatokra írt megjegyzésekből sem látszik, hogy a kitűnő tehetséget érzékeny pedagó-

giai rátermettséggel meglátó Arany kiemelkedő adottságokat fedezett volna fel benne.[33] /Ellentétben például az öccsével, akit tehetséges költői vénájú diáknak talált, vagy más halasi diákokkal:Péter Dénessel, Hoffer Endrével./ Valószínű, Áron nem is tűnt ki a kortársai közül. Mert bár jól tanult, ugyanakkor erősen befelé forduló, kicsit félszeg, gátlásos gyerek volt, a kiegyensúlyozatlan családi környezet hatására. Már ötéves korában az az apja által egyik legfontosabb, említendő vonása, hogy hallgatag.[34] A kamaszkor érzelmi szélsőségei ezt még csak fokozhatták, mert a levelekben később is igen gyakori, a személyiség egészét leginkább meghatározó motívumnak látszik az, amit az apja 1853. február 28-án írt neki: "Áron! Egészségedre vigyázz, s mindenek előtt a méla, komor öningerléstől, önelcsüggesztő kislelkűségtől óvd magad, szerezz magadnak munka közben szórakozást is."[35]

A munkavégzésnek ez az Áronra felnőtt korában is annyira jellemző szigorú, már-már aszkétikus öntudatossága az apa erkölcsi felfogásából fakadt, az ő elvárásai és rendszeres késztetése folytán alakult ki benne. Mert Szilády László saját élettapasztalatai alapján úgy látta, hogy a gyermekei is csak önerejük és tehetségük révén boldogulhatnak majd az életben. " Vedd jónéven fiú, amire tenjavad nézetéből intelek - írta Áronnak a gimnáziumba. Tanulj, mint szegény gyermek, megérd kevéssel, nagy remé-

nyek és igényekkel ne szívd fel, ne ámítsd magadat, mert szegény vagy...de a szegénység nem baj, csak az ember benne erővel gazdagot ne akarjon játszani.[36]

1853 őszén a debreceni teológiára került Áron, s ott is ez, az állandó tanulásban a maga célját megtaláló vágy jellemezte. Itt is megőrizte, sőt, egy egész életre szólóan elmélyítette sokirányú érdeklődését, amely gimnazista korában volt az a jellemező, s amelyhez az indíttatást szintén az apjától kapta, aki puszta gyakorlati megfontolásból arra törekedett, hogy ne egyoldalú papi képzést kapjanak csak a fiai, hanem a polgárosodni látszó körülmények között a gyakorlati életben jobban kelendő ismereteket is szerezzenek. Ezért már az odakerülése őszén ezt írta neki:" Édes Fiam! Leveledből megértettem, miképp helyed és lakótársaiddal elégedett vagy, mint szintén tantárgyaid s óráidat is. Az ózsidó nyelvet jó tudni a papnak, az újfranciát pedig nagyon tudni nagyon jó mindenkinek. De hát a német nyelv hallgat? Legalább mint mulattató magányolvasmányt is gyakorold, mert még az is nagyon szükséges ám, s szükséges is lesz egész életedben. A görögből sem azért tanultad amit tudsz, hogy míg ismét rákerülne a sor, elfeledd, ezért közben-közben azt is elővedd, mulatságból, üres óráidban jó lesz nézegetni a geográfiát s mappákat... mint szinte a matézist...Ipar, művészet körül is szét kell nézni, zene, szépírás, rajz stb, mind jó, ha valamit elsajátít belő-

lük az ember."[37]

A teológiai képzés keretében az apai igényt azonban leginkább csak egyetlen téren, a nyelvtanulás formájában lehetett elképzelni. Ezért választotta a kötelezően előírt héber nyelv elemei mellé másfél évig fakultatív módon, heti négy órában a franciát. Latint és görögöt csak a gimnáziumban tanítottak, itt már nem, sőt az országosan kötelezővé tett németet sem, mert a liberális szellemű debreceni teológia ezt kereken megtagadta, az Entwurf rendelkezéseivel szemben.[38] A német tanulására azonban a gyakorlati szempont mellett közvetlen személyes ok, családi tényező is inspirálta Szilády Lászlót: német nyelvű édesanyja révén ő anyanyelvi szinten beszélte, ezért ilyen megfontolásból is hasznosnak találta, hogy a fiai is megtanulják. Éppen ezért 1854 nyarán a Szepességbe küldte őket a nyelv "gyakorlati betanulása céljából".[39]

A rendszeres apai ráhatás következtében Áron egyre több időt töltött a nyelvtanulással, ebben találta meg az érdeklődésének leginkább megfelelő területet. Az utolsó két évben maga is felfedezte az előnyeit, mert ő is elkezdett járni Lugossy József nyelvészeti diákkörébe, ahol főként kétirányú tevékenység folyt: a professzor vezetésével feldolgozták a korabeli folyóiratok nyelvészeti dolgozatait - köztük az akkor egyetlen kifejezetten nyelvtudományi folyóirat, a Hunfalvy Pál szerkesztette Magyar Nyelvészet

számait is -, és a közlönyükben értekezések formájában ismertették a cikkeket.[40] Másrészt, a korban szokásos módszerrel összehasonlító gyakorlatokat végeztek a romantikus polihisztornak, Lugossynak a magyarság török eredetére vonatkozó elképzelései alapján a középkori perzsa, arab és török nyelvekből.

Kitűnő műhely volt ez, különösen módszertani értelemben, abból a szempontból, hogy felkeltette a diákokban a tudományosság kérdései iránti érdeklődést, és megismertette velük a publikálás elemi szabályait. Ismeretanyagát tekintve pedig a kor legfrissebb és legszínvonalasabb magyar tudományos eredményeit közvetítette, természetesen Lugossy professzor felfogása szerint, akinek a gondolkodását teljesen áthatotta a német romantikában - főként a Grimmek felfogásában - gyökerező nemzet- és tudományszemlélet.[41]

A professzor, bár a kötelező órák keretében is tanította Áront a héber nyelv elemeire, itt, a diákköri munkája révén figyelt fel igazán rá. Áronra is jobban hathatott a romantikus nemzetteória és a nyelvtörténet érdekessége, s ezen keresztül Lugossy személyiségének varázsa, mint a kissé száraz, kötelező ízű nyelvészeti stúdiumokban. De meg abba a korba érkezett már, amikor egyre határozottabb irányulást vesz és egyre jobban elmélyül az ember érdeklődése. Abbahagyta a franciát, és elkezdte tanulni a keleti nyelveket. Az igyekezetével és szorgalmával, főként

pedig a tudatosságával kitűnt az önképzőkörbeli társai közül, ezért Lugossy is megkedvelte, sőt, bizalmába fogadta, tanácsaival segítette és rábízta a diákkönyvtár körüli teendőket.[42] Jó pedagógusi ráhatása következtében egy egész életre szóló indíttatást kapott tőle Áron, s ebben nem csekély szerepet játszott az is, hogy Lugossy diákkörének az ő kelet iránti szubjektív vonzalmán kívül volt egy tudományszervezői mozzanata is, amely abból fakadt, hogy mint akadémikus a vezető magyar tudományos körökkel rendszeres kapcsolatban állt. Ő is feladatának tekintette - mint Hunfalvy Pál vagy Toldy Ferenc -, hogy a Repinczky János /1817-1855/ halálával abbamaradt magyar orientalisztikai kutatásokat folytatni kell, ha másként nincs rá lehetőség, oly módon is, hogy a diákkörökben kell felnevelni az ehhez értő utódokat. Az ő szempontjából a diákkörnek tehát az egyszerű érdeklődésfelkeltő igényen túli határozott célja is volt. Nem tudható, hogy ez milyen mértékben kapott hangot a foglalkozásokon és mennyire befolyásolta a diákok igyekezetét és célkitűzéseit, de az biztos, hogy ennek is szerepe volt abban, hogy 1856 nyarán Áron Konstantinápolyba utazott török nyelvet tanulni.

Törökországi útja jelentőségét rendszerint eltúlozza az irodalom. Főleg a Sziládyban nyelvzsenit látó felfogás, amely a magyar orientalisztikában betöltött szere-

pét jóhiszemű túlzással, de igen alapos léptéktévesztéssel Kőrösi Csoma Sándor vagy Vámbéry Ármin teljesítményével egy sorba állítja. Ez a nézet a Szilády pályáját elsőnek felvázoló, a Hazánk s a Külföld című lapban 1867-ben megjelent ismeretterjesztő-népszerűsítő, várakozást felkeltő célú Szilágyi Sándor-féle cikkben eredezik, amely a korízlésnek és a propagandisztikus szerepnek, de a baráti kapcsolatnak is jól megfelelt. Végigvonul azonban a XX. századi visszaemlékezések legtöbbjén, időközben vaskos túlzások rakódtak rá, s még az utóbbi évek publikációiban is felbukkan.[43] Mivel a Szilády életmű egészének értékelését alaposan befolyásoló mozzanatról van szó, nem szükségtelen rövid kitérőt tenni ennek a diákkori utazásnak a körülményeit részletesebben megvilágítani és a valóságos értékét tisztázni akaró szándékkal.

A kiutazás elé ekkor politikai akadályok nem hárultak, mert az erősen megcsappant konstantinápolyi 1849-es magyar emigráció az osztrák hatóságok szemében elvesztette már a korábbi jelentőségét. Éppen ekkortájt tért haza Kmetty Pál, debreceni orvos is, aki az öccsét, Kmetty György tábornokot látogatta meg.[44] Ez adta Lugossynak a konstantinápolyi utazás kivitelezhetősége közvetlen ötletét. Ismerte Szilády László fia nyelvtanulását támogató igényét és gesztusait, és már korábban is arra biztatta az apát, hogy támogassa Áron bécsi vagy belgrádi

útját, mert,amint írta az egész levelét átható túlfűtött pátosszal, benne egy kis megengedhető tanári túlzással: " Áron a török nyelvben annyira haladt, hogy ebben bővebb előmehetésére tőle az utat elzárni ... a szükséges eszközöket elvonni, valóban megbocsáthatatlan vétek volna.[45]" A fiú előtt álló tudományos karrier lehetőségére hivatkozott, és az út finanszírozására kérte az apát ilyesféleképpen:" Kérő, esdeklő figyelmeztetésemet Kedves Barátom Uramnál csak anyagi tehetetlenség utasíthatná vissza, s miután, hála az égnek, arról szó nem lehet, én a barátság nevében követelem Kedves Barátom Uramtól édesatyai tisztének... egész fenségébeni kifejtését: Egy "... mívelt érzésű, széles ismeretű, nyílt látókörű férfiútól hogyan várnék kellemetlenséget, ha gyermeke ritka becsű kiképzéséről van szó?"[46]

Szilády László nem tekintett ugyan olyan, egyelőre távoli és bizonytalan célok felé, mint a leendő tudományos pálya, ellenkezőleg, mindig attól óvta a fiait, hogy hóbortos ábrándokat, délibábos vágyakat ne kergessenek, hanem maradjanak a lehetőségeik hétköznapibb szféráiban,[47] de nem zárkózott el, és vállalta az utazás költségeit.Erre biztatta a számára feltétlen tekintélyt jelentő nagybácsi, Szilády Károly is, igaz, ő egy kicsit más megfontolásokból. És amikor 1856 tavaszán hirtelen lehetőség látszott Bécs és Belgrád helyett Konstantinápolyba utazni, Szilády

László ezt is vállalta.[48]

Az út gyakorlati lebonyolítását Lugossy József vette kézbe: ajánlóleveleket írt Áronnak, viszonylag gyorsan elintézte az akkor még azért elég bonyodalmasan és bürokratikus úton megszerezhető útlevelet.[49] Ezt július 2o-i érvénnyel állították ki, Áron azonban csak 29-én kapta kézhez, és csak augusztus 4-én indulhatott egy- akkor már rendszeres időközönként közlekedő - dunai gőzhajóval.[50] Nyolc napig tartott az út Sztambulig, a naplójába az utolsó bejegyzés szeptember 14-i, ekkor azonban már hazafelé készülődött, ezért mindössze egy hónapot tölthetett kint. Ebből több mint egy hétig szállás után járt, a rendszeres tanulásra tehát nem sok ideje maradt. Nem tett kisázsiai utazásokat sem - mint ahogy többen gondolják -, mert erre nem volt pénze.

Egy hónap, persze, nem kevés idő a nyelv begyakorlása szempontjából abban az esetben, ha korábban már jól felkészült, és megalapozott ismeretekkel rendelkezik az utazó. Áron esetében azonban ez nem feltételezhető, még akkor sem, ha az átlagosnál fogékonyabbnak képzeljük el őt, és ennél jobb nyelvi adottságokat gondolunk róla.

Nem a mai értelemben vett nyelvtudás volt az övé. Mindössze néhány hónappal korábban kezdett el törökül tanulni abból a " három vastag folio kötet szótárból[51]", amely a kollégium könyvtárában volt, bizonyára Lugossy útmutatásai szerint. Persze, a tanulásban a segítségére volt a középkori arab és perzsa

nyelvekben szerzett jártassága, de megfelelő grammatikai alapozást nem nagyon szerezhetett, mert modern, a kor színvonalán álló török nyelvtan nem létezett Magyarországon. Legfeljebb a már akkor is egy kicsit avatagnak tartott Repiczky-féle állt a rendelkezésére.[52] De igen jellemző, hogy az útra sem török nyelvű könyveket vitt magával - ami egyedül célszerű lett volna -, hanem arab Koránt.[53] Természetesen nem különcködésből, hanem pusztán azért, mert nem volt megfelelő török anyaga a debreceni könyvtárnak, de a korabeli nyilvános országos könyvtárnak sem. Mert mintegy tíz-tizenöt év múlva, a nagyobb magánkönyvtárak módszeres feldolgozása után, de méginkább csak akkor nyílik erre lehetőség, amikor a hazai orientalisztikai kutatások túljutnak már a kezdeti lépéseken, és az ekkor teremtődő új tudomány kialakulását tervszerű könyvvásárlásokkal is elősegítik.

Nemcsak a nyelvről, hanem a török kultúra valóságos értékeiről sem voltak ekkor még a korabeli szólamoknál helytállóbb ismeretei Sziládynak.[54] Mégis, a kint töltött rövid idő ellenére is, igen jelentős szerepe lett ennek az útnak az életében. De elsősorban nem a tényleges nyelvtudás okán, hanem sokkal inkább a nyelvtanulás érzelmi meglapozása, a cél kialakítása és az ehhez szükséges döntő motiváció szempontjából vált alapve-

tően fontossá a számára.

Mély benyomást tett rá az európaitól ~~alapvetően~~ eltérő keleti világ a maga sokszínűségével, tarkaságával, de a turisztikai élményeknél maradandóbb nyomot hagyott benne az emigrációval történt találkozása. Nagyon meleg fogadtatásban részesült. Kikkel ismerkedett meg személyesen is azok közül, akik akkor még Konstantinápolyban tartózkodtak? Pap János, Barcsay Gergely, Veres Sándor, Ács József, Szász Dániel, Antos László, Tüköry Lajos, Dercsényi, Góbi Balog, Bangya, Velics, Horváth, Zsurmai - néhány kivétellel alig ismert nevek az újabbkori török-magyar kapcsolatok kutatása számára. Igen eltérő képzettségű és felfogású emberek, van köztük szállodai portás, gyógyszerész és katona. Az ő kalauzolásukkal járt a Magyar Egyletben, és a kapcsolatot később is fenntartptta velük.[55]

Felkereste Kmetty György tábornokot is. A látogatás olyan mély hatást váltott ki belőle, hogy egy egész életre szólóan megőrizte az emlékezetében.[56] Kmetty, aki Ismail pasa néven a török hadsereg tisztje volt ekkor, súlyos betegen feküdt, igen szívélyesen fogadta. Magyarországi dolgokról beszélgettek, Arany János felől érdeklődött. Igen dícsérte a törököket, és azt mondta Áronnak, hogy odahaza törekedjék az előítéletek eloszlatására.[57]

A legfontosabb azonban a Szilágyi Dániellel való megismerkedése volt. Őhozzá szólt Lugossy másik ajánlólevele. A magyar emigrációnak ez a talányos alakja ezidőben könyvkereskedő volt. Szilády sokoldalú segítséget kapott tőle: hosszú ideig nála lakott, ő keresett neki szállást, és az ő értő kalauzolásával ismerte meg a várost és az emigráció zárt világán kívülső sztambuli életet. Mivel ő jól beszélt törökül, átsegítette a kezdeti nyelvi nehézségeken is. Önzetlenségét később is nagyra becsülte.[58]

Az egész kinttartózkodását egyetlen, véget érni nem akaró felfokozott érzelmes hangulat és romantikus lelkesültség hatotta át. Tudományos ambíciók fűtik, hírnévre és dicsőségre vágyik. A kiutazását is szinte missziónak tekinti, amelyet hazafias kötelességből kell vállalnia egy, majd később valóra váló cél érdekében. Megnyugodva vette tudomásul, hogy jó színvonalon áll a török könyvkiadás, és a Magyarországon még oly kevéssé ismert török irodalom sem kisebb és minőségében nem alacsonyabb rendű, mint bármely európai nemzeté, ezért úgy érezte, hogy ezek után már nincs olyan erő és hatalom, amely eltántoríthatná a török nyelv tanulásától.[59]

Ennek a nagyon őszinte érzelmekből táplálkozó, de szinte a túlcsordulásig fűtött hangulatnak a hatását

fokozták csak a búsongó hazafias esték az emigránsok társaságában, ezért Kmetty egyszerű kívánságát sem a beszélgetés puszta fordulataként fogta fel csupán, hanem úgy értelmezte, mint a már eltökélt tudósi pályához és célhoz méltó, abba beleillő, sőt, azt ilyen oldalról is megerősítő hazafias megbizatást.

Azaz: a konstantinápolyi utazása legfőbb jelentősége abban áll, hogy a személyiség egészére ható változást eredményezett: segített az életcél kitűzésében ben, és döntő indíttatást adott a tudósi elhivatottság érzésének kialakításában. Igaz, leginkább csak a romantikusan magas hőfokon lobogó érzelmek oldaláról volt ez egyelőre motivált, de a hazatérése után már ennek a hatása alatt, valóban nagy akarattal és igen eltökélt szándékkal, határozott céllal látott - az itt szerzett nyelvi ismeretek birtokában is - a török tanulásához. A célja igen szemléletesen abban öltött testet, hogy a kollégium könyvtárában lévő, Repiczky által abbahagyott[60] néhány hódoltságkori török levél lefordításán kezdjen el dolgozni. Ezért az utolsó évét arra használta, hogy jártasságot szerzett a középkori török nyelv olvasásában is.

Volt az utazásának egy másik, az előbbinél nem kisebb, de más aspektusú jelentősége is: az, hogy a környezete számára igen meggyőzővé és elfogadhatóvá

tette Áron tudósi ambícióját. Mert bár nem korlátozták már ekkor a hatósági intézkedések a polgári kiutazásokat, de ezek főként kereskedelmi vagy rokonlátogatási célúak voltak, s nem annyira gyakoriak és megszokottak. Az meg egyenesen kuriózumnak számított, hogy valaki kifejezetten nyelvtanulás végett utazzon Törökországba. A diáktársai szemében ebben a vonatkozásban feltétlen tekintéllyé vált: ő lett a török tudós. Egy kis fiatalkori különcködéssel ezt még hangsúlyozta is: a Sztambulban vásárolt fezt viselte. A diákkörben is jelentős sikerélményhez és elismerésekhez jutott a tanulása révén, s mindez együtt jótékonyan növelte az önbizalmát, fejlesztette az öntudatát és határozottságát.[61]

1857-ben befejezte a főiskolát, de a nyarat még Lugossy környezetében töltötte. Nem akart sem tanító lenni, sem papi pályán elhelyezkedni, hanem a pesti egyetemen szeretett volna továbbtanulni.[62] Vonzotta Pestre az ott tanuló János öccse lehetősége, mert ő a fővárosi tudományos élet vezető nagyságait hallgathatta. De az apja ettől határozottan elzárkózott. Indulatos hangú levélben azt írta neki, hogy ne fusson könnyelmű ábrándok után, ne építgessen légvárakat, hanem álljon már végre a saját lábára, dolgozzon, tartsa el magát, és legfeljebb a munkája mellett éljen a tudós-

kodási vágyainak, mert így is fölöttébb sokba került a taníttatása és az utazgatásai a család anyagi helyzetéhez mérten.[63] Ezért a következő év elején is Debrecenben marad Áron, és a teológia adta kereteken belül pénzkereset után néz. Lugossy irányításával befejezi a korábban elkezdett dévaványi levelek lefordítását, s ezzel némi tapasztalatra is szert tesz a tudományos kutatás gyakorlatában. A főiskola kapcsolatai révén az utrechti egyetemre készül, aztán mégis Párizsra gondol inkább,[64] mert a nyár folyamán barátságot köt Kuun Gézával, akinek a nagybátyja az anyagi támogatásáról biztosítja, amikor néhány hetet Szatmárnémetiben tölt náluk.

Közben az apai harag is oldódik, s az újabb külföldi úthoz-egy kis dorgáláson kívül-Szilády László mindössze annyi hozzáfűznivalót tart fontosnak: " Csak arra vigyázz aztán, hogy a gróffali utazásban gróffá ne asszimilálódj elébb, mint állásod s erszényed grófivá tehetnének."[65]

De az útiterv célja még ezen a nyáron megváltozik, mert Nagy Ferenc révén kapcsolatba kerül a vele egykorú Budenz Józseffel, aki Hunfalvy Pál hívására jött Magyarországra kifejezetten azért, hogy az orientalisztikai érdeklődése végett magyarul is megtanuljon. Bundenz Göttingában végzett, de jól ismerte a bonni

és bécsi egyetemeket is. Az ő tapasztalatai és útbaigazításai alapján dönt úgy Áron, hogy Göttingába megy orientalisztikát tanulni, s 1858 őszén kiutazik. Budenz hasznosnak bizonyuló gyakorlati tanácsokkal és Lugossyra hivatkozó ajánlólevelekkel látja el, s igyekszik az útját egyengetni.[66]

Jól döntött Szilády, mert Göttinga a korabeli modern európai tudományosság egyik központja volt, ahol élt és hatott még a hét híres tanár példája, akik a 30-as években szembeszálltak a királyi önkénnyel. Az egyetem szellemiségét a protestáns hagyományokon kibontakozó polgárias törekvések, a klasszikus német filozófia idealizmusa, a századközép romantikus és pozitivista liberalizmusának félig még haladóan nemzeti, félig már visszahúzóan nacionalista törekvései határozták meg.[67]

Régre nyúló, hagyományosan jó kapcsolata volt a debreceni főiskolával, ezért ez a szellemiség nem is volt egészen idegen Debrecenben. Meglehetős számú magyar diák tanult kint ekkor is, közülük Szilády különösen Széll Kálmánnal került itt szorosabb kapcsolatba.[68]

Hogy kiket hallgatott ~~Szilády~~ a professzorok közül, egészében pontosan nehéz megállapítani, de talán nem is fontos. Annyi azonban az akkori levelezé-

ből bizton látszik, hogy Wieseler, Meyer, Schlottmann, Benfey, Ewald és Wüstenfeld előadásait látogatta, de emellett belehallgathatott - mint Bálint Sándor gondolta - a neves történész, Curtius, vagy a filológus Sauppe előadásaiba, s hathatott rá - amint Németh G. Béla véli - Gervinus felfogása is. Mert Szilády érdeklődése ezidőben a korszak tudományos szerkezetének megfelelően igen általános, művelődéstörténetinek nevezhető: irodalmi, történelmi, folklorisztikai, de főként nyelvészeti irányultságú volt, s mint ahogy Budenz József leveléből látszik: itt vesz határozottabb, céltudatosabb és elmélyültebb irányt az ilyen, művelődéstörténeti értelmű és tartalmú "orientalistás ág" felé.[69] Schlottmann nyelvtörténeti, Wüstenfeld arab, Benfey szanszkrit előadásai arra tanították Szilády t, hogy a középkori keleti irodalmakat mélyen áthatotta a népköltészeti hagyomány. A Grimm testvérek még itt is elevenen élő romantikus felfogása arra, amit már Lugossy keze alatt is jól megtanult: hogy elválaszthatatlan egymástól a népköltészet és a nemzeti irodalom, a nyelv- és az irodalomtörténet.

Gervinus pedig - ahogy Németh G. Béla látja - a híres irodalomtörténetében is tükröződő felfogása szerint a nemzeti romantika, a kezdődő pozitivizmus és a

német művelődéstörténeti iskola sajátos szintézisű szemléletével hatott, amelynek középpontjában a programszerűen esztétikátlan célkitűzéssel a nemzet szellemi tudatosodásának folyamata, szellemi egységének kifejlődése áll.

A legjobban azonban a legendás hírű, Debrecenben is ismert, öreg Ewald Ószövetség - magyarázatai ragadták meg, akinek - mint Bálint Sándor írta - liberális-racionális vallásos felfogása Szilády ét is mélyen befolyásolta. Nem kevésbé fontos ennél azonban az, hogy megtanulhatta tőle: az európai középkor irodalmát és művelődését mélyen áthatotta a Biblia világa és ennek révén a Közel-Kelet kultúrája.

Szilády ebben a szellemi környezetben ismerte csak fel igazán, hogy a Lugossy diákkörében szerzett középkori arab és perzsa nyelvtörténeti ismeretei menynyire használhatók az összehasonlító nyelvészet szempontjából, és hogy a török tanulása sem volt hiábavaló. Budenz biztatása is kíséri állandóan: " Ugyan, szóltál-e már Ewaldnak a törökről? Ezt teheted bátran" - írja neki 1859 januárjában.[70] De Áron enélkül is tanul, mindent, amit csak lehet. A közvetlen tárgyi ismereteken kívül főként szemléletet, tudományos felfogást és a tudományos munka iránti ösztönzést kapja ettől a tömény szellemi légkörű környezettől.

És amikor 1859 nyarának elején - az osztrák-francia-olasz háború kitörésének híre miatt a szemesztert kissé megrövidítve - hazaérkezik, ez az európai szellemiségre figyelő igény marad törekvései mozgatórugója. Ezt követő levelezésének tárgya a tudományos tájékozódás: Schwartz Gyulától az ekkor Berlinben tanító, összehasonlító nyelvtörténeti munkáival[92] az európai nyelvtudomány fejlődésének egészére alapvető hatást gyakorló Boppról érdeklődik, de tudomást szerez az egyiptológus Lepsiusról és Max Müllernek a természeti és társadalomtörténeti fejlődés eltérő voltáról szóló tanításáról is. Budenz pedig Nöldike-tanulmányt küld neki. De a nyelvtudományi ismeretcsere a célja Kuun Géza, Nagy István és Marosi Gergely ekkori levelei[71]nek is.

Hazafelé Budenz javaslatára még útba ejti a bécsi egyetemen orientalisztikát tanító Bollert[72], és néhány hétig Pesten marad, s a szünidő kezdetéig behallgat a pesti teológia előadásaira. Úgyszólván semmilyen kapcsolata sincs a fővárosi tudományos élettel, de az öccse révén megismerkedik Ballagi Mórral, a sémi nyelvek tanárával, aki egy beszélgetés során arra biztatja, hogy készítsen műfordításokat a Protestáns Képes Naptár számára.[73] Szilády ezzel a nyárra szóló tervvel érkezik haza, Kiskunhalasara.

A PÁLYAKEZDÉS ÉVEI, AZ ELSŐ PUBLIKÁCIÓK /1859-63/

A nyár elmúltával apja határozott utasítására papi vizsgát tesz, és egyházi pályára lép: segédlelkészi állás után néz.[1] Szeretne a fokozatosan kultúrális és tudományos központtá váló fővárosba kerülni, de megfelelő kapcsolatok híján - és a bizonytalan országos politikai hangulat hatására is - ez nem sikerül neki- vidékre kényszerül. Nem különbözik ebben kortársai többségétől, mert az ekkor még hagyományos szerkezetű kultúrális-tudományos intézményrendszer alig-alig nyújt álláslehetőséget az olyan pályakezdő fiatalok számára, akik nem birtokaik jövedelméből, hanem politikai vagy egyházi foglalkozásuk révén tartják el magukat. Ezért inkább úgy vetődik fel a kérdés, hogy mennyi időt kell vidéken tölteni. Kivételes szerencsének az tekinthető, ha valaki rövid vidéki tartózkodás után /mint például Budenz József/ a fővárosban, közvetlenül a tudományos műhelyben helyezkedhetik el olyan állásban, amely kevesebb kötöttséget jelent a papi vagy tanári pályánál: Sziládynak az a legfontosabb, hogy milyen messze kerül a fővárostól.Ebben a vonatkozásban szerencséje van, mert Pest tőszomszédságában, Gödöllőn kezdheti a pályáját.

De az európai tudományos légkörből kikerült fiatalember a provinciális élet adta keretekben nehezen ta-

lálja a helyét. Be-bejár Pestre - főleg a teológia révén alakulnak a kapcsolatai -, és rendszeres levelezést folytat kortársaival : Budenz Józseffel, Kuhn Gézával, Nagy Lajossal és Balogh Ferenccel nyelvészeti kérdésekről. Szabadidejében sokat olvas, most már határozottabb céltudatossággal, és amiben a legjobban tudja kamatoztatni a nyelvtudását: műfordításba fog, és 1860 tavaszára elkészül Firdauszi Sáhnámeja Szám és Zál című részletével Ballagi Mór naptára számára.

Amikor felkeresi a szerkesztőt, hogy a kézirat után érdeklődjék, igen jelentős, a tudományos pályakezdését döntő módon befolyásoló találkozásra kerül sor Ballaginál: személyesen is megismerkedik a tudományos életben kulcspozíciókat betöltő Toldy Ferenccel, aki elkéri a dolgozatot az ekkor már kéziratgondokkal küszködő, a megszűnése esztendejébe érkező, revűszerű folyóirata, az Új Magyar Múzeum számára, s azt igéri, hogy előszóval látja el. Az eposz teljes lefordítására biztatja Sziládyt, és beszélgetésük során más jellegű, szakfordítói munkát is felajánl neki: az akadémiai megrendelésre hódoltságkori török történeti anyagon dolgozó bécsi Bethnauer fordításai lektorálását. Toldyra bizonyára jó benyomást tesz a képzett, ambiciózus Lugossy-tanítvány, s jól beleillik tudományszervezői elképzeléseibe is, mert el-

mentében megemlíti, hogy meglehet, Szilády bízza majd az Akadémia az évek óta késlekedő, és egyre fokozottabb tudományos érdeklődéssel várt török okmánytár szerkesztését.[3]

A találkozás szubjektív jelentőségét az adja, hogy megerősíti Szilády a tudományos ambícióiban és- ami ennél fontosabb - mederbe tereli az érdeklődését: egyrészt a műfordítás irányába, másrészt a gyakorlatibb igényeket kielégítő, segédtudomány szerepét betöltő szakfordítás felé.

Hamar világossá válik számára, hogy a nemzeti önismeret igényéből támadt, főként a középkori magyar történelem iránt mutatkozó felfokozott érdeklődés miatt jól kamatoztathatók a középkori török nyelv olvasásában szerzett ismeretei, s nem volt hiábavaló a debreceni gyakorlat sem. Őt egyenesen erre készítette fel Lugossy, de tudása igazán konvertálhatóvá csak most, a 60-as évek elején vált, amikor már egyre határozottabban, a tudománytárak forráskiadványaiban kezdett testet ölteni az új, a hipotézisek ellenében tényeket sürgető modern szemléletű történelemtudomány.

Úgyszólván saját bőrén érzi török tudása kelendőségét, mert még ezen a tavaszon újabb megrendelést kap: nagybátyja, Szilády Károly, a neves kecskeméti nyomdász szerez munkát neki: az ő közbenjárására Hornyik

János rábízza a kecskeméti levéltár még lefordítatlan török anyagát, amelyet a készülőben levő Kecskemét város története oklevéltárral című munkája második kötetébe szán[4]. A jó ismeretségé és a munka sürgősségére való tekintettel azt a könnyebbítést is megteszi,hogy kiadja a leveleket Szilády Károly házához[5]. Igy aztán amint júliusban letelik Áron kápláni megbizatása, a nagybátyjához utazik, és az ősz végére elkészül a 25o darab hódoltságkori levél fordításával.

Az apja sem sürgeti már annyira, hogy a nyár elteltével munkába kelljen állnia, s ebben igen nagy szerepet játszik a polgári mentalitású nagybácsi, aki a fiát mérnöknek taníttatta, s Áron tudományos ambícióit is pártfogolta. Még a tavasz folyamán, amikor megszervezte a kecskeméti utat, azt írta Szilády Lászlónak, hogy örül Áron döntésének, amiért elvállalta a fordítást, mert " ezen munkája által becsületes jutalmon kívül jó hírt-nevet is fog magának szerezni, melynek még a papi paláston túl is hasznát veheti[6]." Az apa számára is elfogadható érvnek hat, hogy arra hivatkozik: " nem lesz haszontalanná a konstantinápolyi útra reá fordított költség", és a kötet publicitását emlegeti: " Nevezett munkánkból Császár Ő Felségének s hazánk főbbjeinek is fog a város egy-

egy példányt küldeni.[7]"

Még ezévben megjelenik az első publikációja, a Firdauszí-részlet[8], és nemvárt sikert hoz Szilády számára. A bevezetőben Toldy a XI. századi perzsa eposz irodalomtörténeti jelentőségét méltatja, azután a a fordításról szól meleg szavakkal. Különösen a költői értékeit dicséri, kiemeli a rímtechnikai és ritmikai erényeit, azt méltatja, hogy Szilády az eredeti versritmus, a mutaqárib követelményei szerint dolgozott.

Valóban, ihletettség jellemző a munkára, és a korabeli java műfordítások közé tartozik. Sőt, éppen a markánsságával, határozott erejével tűnik ki a biedermeier ízű, túlzott érzelgősségtől átitatott fordítások közül. Persze a sikere mégsem az esztétikai érvényességében rejlik csupán, hanem főként abban, hogy pontosan megfelelt annak az ízlésnek, amelyet a korfelfogás - és benne természetesen Toldy is - a magáénak tudott. Megmutatkozott ez már a témaválasztásban is: hogy a középkori iráni epikához nyúlt Szilády. Mert való igaz, hiánycikknek számított ez akkor még a magyar irodalmi elit számára is, mert csak közvetítő nyelven keresztül tudott hozzájutni, de az irodalmi régiség,főleg pedig az epika iránt feltámadt szükségletet a romantika irodalomfelfogása di-

vatba hozta Magyarországon is.

A másik ok szintén ezzel kapcsolatos: elterjedt nézetnek számított már, hogy a középkori költészetet mélyen átitatta a népi hagyomány, ezért ettől, egyenesen a népi érzelemvilág és gondolkodásmód megszólalását várta a közönség. A harmadik - talán a legfontosabb - ok pedig az, hogy a keleti költészetre nemcsak mint egzotikumra tekintett a magyar értelmiség nagy része, a nyugateurópaival ellentétben, hanem úgy is, mint a magyarság múltjával közvetlen kapcsolatban lévő tárgyra, amelynek a valóságos jelentőségéről még csak később, a magyarság eredetének tudományos igazolása után - az ehhez alapfeltételként szükséges anyag összegyűjtése után - mondhatja ki a tudomány a hipotéziseknél és puszta képzelgéseknél helytállóbb végső szót.

Mindezek közrejátszottak a sikerben. De nem elhanyagolható az a szempont sem, hogy a korparancsként értelmezett nemzeti szellemiség követelményeinek megfelelően Szilády finoman és mértéktartóan ugyan, megmagyarosította az eredeti ritmust a sormetszet közbeiktatásával. Toldynak ez annyira az ízlése szerint való volt, hogy egyenesen a magyar " népies dallamok jellemző tulajdonát" hallotta ki belőle, s azt ajánlotta, hogy " Próbálja valaki kikapni e ritmust, s kelle-

mesen lesz Szilády úrnak szépen hullámzó verselése által megilletve.[9]" Sőt, még lábjegyzetben is azt tanácsolja az olvasónak, hogy " Gyönyörűen énekelhető a magyar Firdauszí a jó Tinódi ... dallama szerint: Ez elmúlt gonosz üdőket beszélöm..."[10]

Azaz Toldy is elsősorban a mű történeti értékének tulajdonított jelentőséget, s egyenesen az akadémia pártfogásába ajánlotta a "jeles készületű s egyszersmind költői érzékű" fordítót.

Az év utolsó hónapjaiban sikerült Pécelen elhelyezkednie.[11] Itt több ugyan a papi teendője, mint korábban volt, de most már az első publikáció után másként tud megfordulni Pesten is. Időközben a barátja, Budenz József felkerül az Akadémiai Könyvtárba, és így Szilády az ő közreműködésével még tágabbra nyithatja kapcsolatait: személyes ismeretséget köthet Hunfalvy Pállal is, aki természetesen tud már róla: 1858-ban már mint " Lugossy kedveltjét" emlegeti egy levélben.[12] Ő is tudományos munkára biztatja, és a Magyar Nyelvészet számára kér tőle dolgozatot.

Ugyanakkor folyamatban van a Toldy igérte két munka is. 1861 tavaszán kialakul, hogy valóban tagja lesz ő is a török okmánytár háromtagú szerkesztőbizottságának Szilágyi Sándor és Salamon Ferenc mellett, így aztán közvetlen kapcsolatba kerül velük

is. Az év végére pedig kézhez kapja a lektorálandó fordításokat.

Kétségtelen, hogy a megbízások és elismerések szempontjából egyaránt ez az esztendő Szilády számára a beérkezés éve. Mert bár a rövid péceli tartózkodás után a lehető legmesszebbre, Ómoravicára kerül, a fordítói és nyelvészeti munkáját rendszeres könyvtárbajárás nélkül is tudja végezni, sőt, a lelkészi teendői miatt is abbahagyhatja bármikor. Mégis, szerencséjére, hamar visszakerülhet Pesthez közelebbi tájakra: diákkora színhelyén, Nagykőrösön kap helyettes lelkészi állást. A város ugyan erősen megváltozott a nagy tanárok ideje óta, Szilády számára mégis ideális helynek tűnik.

Elkészül egy igényes ismeretterjesztő jellegű műfajtörténeti témájú munkával: Az arab qaszída és ghazal[13] címmel az iszlám előtti arab költészetről értekezik, és a mondandója szemléltetésére három műfordítást csatol hozzá: a muallaqát költő Zuhair mellett Kemal-eddin Abul Hasszán Ali-bn al Nahib illetve Abu Isák egy-egy versét ülteti át magyarra. Irodalom - és fordítástörténeti bevezetővel indítja a dolgozatot, magát a témát pedig azzal indokolja, hogy az arab irodalom esztétikai értékei kitűnnek már a "külső formát" alkotó "roppant bőségű", "bámulandó szabatosság-

gal folyó" költői nyelvből, de méginkább megmutatkoznak a "belalakítást" illetően, mert megőrizte a "teljes függetlenségét" egyéb irodalmi hatásokkal szemben, és a nép szabad szelleme tükröződik benne. Az egyik legfőbb értéke az, hogy eredeti irodalom: nem kölcsönözte, hanem "önmaga alkotta formáit", ezáltal " merőben arab, alakja, szelleme egyaránt nemzeti". És bár ha eposza és drámája nincs is, ezek mind olyan elvitathatatlan értékek, amelyek miatt nekünk is érdemes az eddiginél tudatosabban fordítanunk és módszeresebben tanulmányoznunk ezt a kultúrát.

Amellett, hogy a bevezető szóhasználata és értékrendszere egyaránt azt a népköltészet-centrikus romantikus irodalomfelfogást tükrözi, amely a 60-as évek legelején a kor színvonalán állónak mondható, érdemes felfigyelni Szilády mértéktartó és igen árnyalt fogalmazására abban a tekintetben is, hogy mit és főleg hogyan vár a szerző a keleti költészet megismertetésétől: " Mily nyereség származhatik irodalmunkra s illetőleg költészetünkre a keleti irodalomnak s jelesen a keleti népek költészetének tanulmányozásából? Annak csak körvonalazása is jóval idő előtt lenne: mégis nem hiszem, hogy mérsékelt remények táplálása mellett idővel csalódnak fognánk várakozásunkban. Ha ezen nemrég nyitott bányák mélyéből a nyugati

tudós világ kincseket tud kiaknázni, - ki tudja, nem lappangnak-e ott oly erek, melyek fölismerése, napfényre hozása s közkeletűvé tétele nemzeti tudományunk búvárkodásának lesz feladata több- történelmi viszonyokon alapuló - okoknál fogva."[14]

A részletből egyértelműen kitűnik, hogy Szilády irodalmi nyereséget is lát benne a német költészet és irodalomtudomány mintájára, és történelmi hozadékot is vár tőle keleti származásunk miatt. De fontos hangsúlyozni - különösen az orientalisztikai munkáit,"törökösségét" igen méltatlan egyoldalúsággal megítélők számára -, hogy nem alaptalanul eltúlzott, hanem egyenesen mérsékelt reményeket emleget, amelyek igazolása majd csak későbbi időpontban várható, és amelyek megítélésére - ez a legfontosabb elem - egyedül a tudomány hivatott.

Ezt a hangot és realista szándékot tükröző higgadt magatartást igazán méltányolni csak az 5o-es években lezajlott, sokszor az indulatosságig felizzott eredetviták ismeretében lehet: a pályája elején álló fiatal tudósjelölt azok közé tartozik, akik a tudomány eredményeire támaszkodnak,a hozzáférhető anyag híján legfeljebb hipotézisekre építkezőkkel szemben. Igyekezetét az a szándék hatja át, hogy ő is egyike legyen azoknak, akik az anyagok hozzáférhetővé tételére

vállalkoznak.

Szilágyi Sándor biztatására elküldi a dolgozatot Arany János alig megindult Szépirodalmi Figyelőjébe, és 1861. augusztus 18-i keltezéssel a következő szerkesztői levelet kapja:[15]

" Tisztelt Barátom!

Becses cikkét igen nagy örömmel vettem, s közleni fogom a lapban, mihelyt a külirodalmi rovatban most folyó cikk lejárja. Nem tudom, érdekli-e a Figyelő annyira, hogy bízni óhajtsa, ha igen, megküldöm, s ha lesz példány a kiadónál, eleitől fogva.

Kegyed velem nagy szívességet, s az irodalomnak hasznos szolgálatot tenne, ha folytatná koronkint ismertetéseit a keleti költészetből. Olvastam mutatványát Firdauszi sikerült fordításából: ha volna még több is készen, örömmel közlenék belőlük. Ne tegyen le a szándékáról Firdauszit, ha lehet egészben, vagy legalább kitűnő epizódjaiban átültetni irodalmunkba.

Szilágyinak nem írok, ha feljön, majd megtudja, amit kérdez. Köszönöm neki, hogy kegyedet megnyerte a cikk dolgozására.

Vegye szíves üdvözletemet, tisztelője

Arany János "

A dolgozat hamarosan meg is jelenik a Figyelőben, a rovat szűkössége miatt két részben, de a kapcsola-

tait építgető Szilády nem kisebb jelentőségű az sem, amit Arany levelének meleg hangvételéből, biztatásából és a munkája iránt érzett nagyrabecsüléséből kiolvashatott. Mindenesetre lehetővé tette számára a személyes kapcsolatfelvételt, és még jobban tudatosította benne a magyar tudományos életben való aktív tájékozódás igényét, különösen a fő törekvéseket és irányokat illetően, hiszen ehhez maga a Figyelő adhatta a legtöbb segítséget, lévén a kor legszínvonalasabb tudományterjesztő folyóirata.

Még ezévben elkészült egy rövid értekezésével a magyar nyelvtudomány metodológiai kérdéseiről Hunfalvy Pál folyóirata, a Magyar Nyelvészet számára, Hasonlatok címmel.[16]

Természetesen nem avatatlanul szólalt meg ebben a témában az eddig műfordítással és orientalisztikával foglalkozó Szilády, mert a nyelvtudomány korabeli, még hagyományosan differenciálatlan szerkezete és szemlélete miatt kortársaihoz hasonlóan ő is a legtágabb értelemben vett nyelvésznek tartja magát, aki magától értetődően, szakszerűen foglalkozik minden olyan kérdéssel, amelynek köze van a nyelvhez: hangtörténettel és etimológiával, összehasonlítással és nyelvművelésel,személy-,családi-,ragadvány- és földrajzi név kutatással, alaktani kérdésekkel és nyelvjárásokkal.

Az orientalisztikai ismeretei révén pedig irodalomtörténettel és műfordítással, sőt, az ezidőben az irodalomtudomány feladataként felfogott, de a következő évtizedben már a nyelvészet által is serényen szorgalmazott néprajzi gyűjtésekkel és elméleti etnográfiai kérdésekkel is. Magát az orientalisztikát sem külön tudományként értelmezi, hanem a nyelvtudomány "orientalistás ágának" tartja. Ez a természetes, hiszen éppen a 60-as évek folyamán kezdődnek el azok a folyamatok, amelyek nyomán a nyelvtudomány fő kutatási területei egyre határozottabban kirajzolódnak, és a 70-es évek során az önálló fejlődés irányába mozdulnak. Az orientalisztika és a "népismé"-ként emlegetett etnográfia is e kb. húsz esztendőnyi idő alatt válik önálló tudományággá Magyarországon.

Budenz Józseffel folytatott levelezéséből kiderül, hogy már korábban kialakult nézetének ad hangot Szilády e rövid, mindössze hat oldalnyi dolgozatában.[17] Amolyan "bemutatkozó cikk" szerepét szánta neki Budenzzel együtt, aki a maga észrevételeit és módszertani elképzeléseit közvetlenül Szilády értekezése után helyezte el ugyanolyan terjedelemben.[18] Ezért - bár tudománytörténeti tanulsága is van az eszmecserének,- inkább szubjektív jelentősége hangsúlyosabb, hogy szakfolyóiratban jelent meg az első, kifejezetten

nyelvtudományi kérdéseket tárgyaló munkája, mert azt jelzi ez is, hogy a fent kifejtett értelemben vett "nyelvtudósi" irányultságú Szilády érdeklődése.

A dolgozatban egy korábban lezajlott vita értékelésének ürügyén fejti ki az elképzeléseit a magyar nyelvtudomány módszereiről. Úgy ítéli meg, hogy a hazai nyelvészetben két - nevekkel is jól kijelölhető - irányzat él: az egyik a Hunfalvy Pál képviselte nyelvhasonlítás, a másik a Lugossy József vallotta szócsaládosítás. A köztük lezajlott szóváltás eredménye Szilády szerint az lett, hogy Hunfalvy nyilvánosan is elismerte a szócsaládrendszer létjogosultságát, s belátta, hogy az nincs ellentétben az összehasonlító nyelvészettel. Úgy véli, hogy a két - talán továbbra is külön utakat járó - irányzatnak össze kellene fognia, de legalább egymás eredményeit kölcsönösen figyelembe vennie, mert "egymásra nem támaszkodva sikamlós utakra tévednek s tévelyedhetnek."[19] Megítélése szerint a vitatkozó felek vádjai többé-kevésbé jogosak voltak, mert a hasonlító nyelvészek gyakran estek abba a túlzásba, hogy a hangváltozási törvényeket "végeken és határokon túl" keresték, ezért a "hangoknak erőszakolt váltakoztatása az eredményt tekintve nem egyszer csodaszörnyet szült és szül". De a családosító nyelvészetben is sok volt a tudománytalan ötletszerűség, a

"szóértelmezés címét bitorló, szabadjára eresztett... dologkerülő képzelődés", amely"igaz értelem helyett csak színleg összeolvadó s gyenge lehelletre is szétrebbenő képrázatokat tudott s tud összeaklálni."[20]

Szilády nem zárkózott el a nyelvhasonlítástól. Pontosan tudta, hogy a valóban tudományos igényű összehasonlító nyelvészet alapja csak a hangváltozási törvények szakszerű megállapítása lehet. Úgy gondolta azonban, hogy ehhez a legjárhatóbb út a szócsaládosítás módszerén át vezet. Azaz a feladatot úgy képzelte el, hogy előbb családosítani kell, de már nem csak a magyar, hanem a rokonnak tudott finn, ugor, török nyelvek körében is, mert csak az ilyen módon összegyűjtött anyag teremthet igazán megbízható alapot az összevetéshez. " Inkább óhajtanám azon törvényeket - írja - majdan az összehordott s meglevő anyagból kifeselve, mint most minden egyes példa vagy annak vélt tény idézése után az egészet tekintve mégiscsak a priori felállítva látni."[21]

A nyelvészeti tennivalókra vonatkozó elgondolása nem volt tévedésektől mentes. Elhibázottnak bizonyult a szócsaládosítás teóriájának túlbecsülése, mert maga a gyakorlat is túlzott szubjektivitásra adott lehetőséget, s ez a módszer létjogosultságát erősen megkérdőjelezte. De a tévedések ellenére is kitetszik a

dolgozatból egy ezeknél fajsúlyosabb igazság: Szilády igénye arra, hogy csak a szigorúan azonos jelentéskörbe tartozó szavak összevetésével foglalkozzék a nyelvhasonlítás, mert különben nem éri el a célját.

Elemi tudományos követelmény ez ma is, az volt természetesen a múlt század 60-as éveiben is. De amíg ezt a mai nyelvtudományunk természetes alapfeltételként definiálhatja már, a kor romantikus etimológiai kísérleteire ez korántsem volt általánosan elfogadott elv. Inkább az mondható jellemzőnek, hogy a hazai alapkutatások hiánya miatt még a jól képzett nyelvészek körében is gyakran előfordult, hogy egymással semmilyen jelentésbeli kapcsolatban nem álló szavakat vetettek össze pusztán az alaki hasonlóság vagy a rokon hangzás alapján.

Ennek különösen nagy súlya azáltal lett, hogy a levonható következtetések a szűk szakmai berkeket jelentősen meghaladó, széleskörű érdeklődés homlokterében álltak a nacionalista eszmeiségtől átitatott korban amiatt, hogy a történelemtudományhoz és orientalisztikához hasonlóan az összehasonlító nyelvtudomány is a magyarság eredetkérdéseire kereste a választ természetesen oly módon, hogy a nyelvrokonságon etnikai azonosságot is értett.

Másrészt a nyugat-európai - főként német - történeti

összehasonlító nyelvtudomány látványos eredményei nálunk is egyre határozottabban jelentkező igényt támasztottak a tudományos módszeresség kérdései iránt - ennek első zászlóvivője éppen Hunfalvy Pál volt -, ezért a módszertani elgondolásokat fokozott szakmai figyelem, állandó vita kísérte. Ez indokolja Szilády kérdésfelvetését és Budenz válaszát is. Ő a családosítást a nyelvtudomány végső céljának látja, ezért mint módszert elveti, mert vélekedése szerint csak egyetlen módon érhet célhoz a hazai nyelvrokonságkutatás: ha a német nyelvtudományból jól ismert "statisztikai indukciót" alkalmazza.[22] Szilády éppen ez ellen berzenkedik.

A tudományos elismeréseket illetően sikeresen zárul ez az esztendő. Az év végére könyvárusi forgalomba kerül Hornyik kötete is a török fordításokkal, amelynek előszavában már "jeles török nyelvészünk"-ként emlegeti Szilády t a szerző.[23] A sikert pedig az tetézi, hogy az Akadémia december 2o-i ülésén levelező taggá választották a nyelvtudomány osztályba.[24] Emögött egyértelműen Toldy Ferenc szervezői igyekezete tűnik fel, aki arra törekedett, hogy ilyen módon is utat nyisson a jól képzett fiatal generáció irányába is: ekkoriban lett akadémikus Kuun Géza és Budenz József is. Természetes, hogy a megválasztás nem a tudományos

teljesítménynek szólt elsősorban /hiszen ilyen értelemben csak a Firdauszi-fordítás volna említhető Szilády esetében/, hanem inkább a jövőre tekintő, a potenciálist célba vevő gesztus volt, amely a legmagasabb szintű elvárást deklarálta, és ezzel a pályakezdőkben megteremtette a tudományos munka iránti igényességet.[25]

Az elismerés a megbízásokkal együtt ösztönző hatást gyakorolt Szilády ra is, aki túljutva immár a tudományos publikációk támasztotta módszeresség elsajátításának kezdeti nehézségein, egyre többet tudott dolgozni. Jó ütemben haladt a török fordításaival, és már május végére minden vállalt munkájával elkészült. Leadta a lektori jelentését Toldynak Beckmauer munkájáról, s ennek következtében a további fordításra és kutatásra ő kapott akadémiai megbízást.[26] Befejezte az Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon című kötethez gyűjtött Nagykőrös, Cegléd, Dömsöd, Szeged és Hódmezővásárhely városok levéltári anyagának fordítását és sajtó alá rendezését.[27] A közös munka révén nagyon közel került Salamon Ferenchez és Szilágyi Sándorhoz. Az ő történelmi felfogásuk, különösen a magyarság eredetéről, a hódoltság koráról és a 48-as szabadságharc megítéléséről Szilády ra mélyen hatott.

Mindemellett már januárban elkezdte tervezgetni a

székfoglalója témáját is. A "kiskun dialektus" bemutatására gondolt, de úgy érezte, hogy " biz' azt nem ártana egy kissé tövire menve" hallania, mert tíz év alatt sokminden kiesett már az emlékezetéből.[28] Nemcsak leíró szemléletű feldolgozásra akart vállalkozni, hanem mivel azt feltételezte, hogy a kiskun helységek közül Halason beszélik a "legtöbb eredetiséggel" ezt a tipusú őzést, szerette volna kimutatni és megvonni a határait is, és a szegedivel való összehasonlítás révén azt megállapitani, hogy milyen vonatkozásokban tér el attól. A szándékát a történetiség igénye is áthatotta, mert a Halason élő Gyárfás István közreműködésével nemcsak élőbeszédbeli, hanem levéltári régi anyagokat is jegyezgetnek a dolgozathoz.[29]

Ez a terv rávilágít Szilády felfogásának leglényegesebb pontjára is a történeti-összehasonlító nyelvészet módszerével kapcsolatban: csak és kizárólag a nyelvi határokon belül tudja elképzelni a használhatóságát. Bizonyára ez a legfontosabb oka a Hasonlatokban kifejtett ellenvéleményének is.

Mivel azonban az idő nem sürgeti, a tavasz folyamán egyelőre jegyzeteket készít, s úgy tervezi, hogy csak a kitűzött időpontra, az év végére fejezi majd be a dolgozatot.

Ugyanakkor elkészül egy újabb műfordítással Arany

Figyelőjébe. Ismét az iráni epikához nyúlt, a XI-XII. század fordulóján keletkezett perzsa epikus költészet egyik legismertebb darabjából, a Barzú-námeból tolmácsolt egy epizódot.[30] Igen átgondolt, céltudatos és távlatosan tervezett műfordítói és irodalmi ismeretterjesztői koncepcióra enged következtetni, hogy éppen ehhez, a szíszztáni mondakörhöz tartozó, Rusztem unokája, Barzú történetét előadó , ismeretlen szerző tollából származó, szájhagyományozással terjedő eposzhoz nyúl Firdauszí után. Ezt a szándékot láthatta meg benne Arany János is, amikor a bevezetőjében a Sáhnáme-fordítással hozta kapcsolatba.[31]

E majdnem félévnyi időszak alatt Szilády jó tempóban, s ami a legfontosabb: eredményesen tudott dolgozni. Az erre inspiráló személyes kapcsolatain, az elismerésen és megbízásokon kívül ebben bizonyára az is közrejátszott, hogy az eddigi kápláni állomáshelyeknél huzamosabb időt tudott eltölteni Nagykőrösön, s mivel a közvetlen pályakezdés gondjain már a papi foglalkozása tekintetében is túljutott, több ideje került a rendszeresen végzett tudományos munkára. Ez a néhány hónap egyenes felfutású tudományos pályakezdés lehetőségét sejteti az ekkor alig több mint huszonnégyéves fiatalember számára.

De a nyárelő igen jelentős változást hozott az

életében. Sőt, nem túlzás azt mondani, egyenesen meghatározta a sorsa további alakulását az a váratlan, tragikus esemény, hogy rövid, súlyos betegség után június 7-én meghalt az apja.[32] Mert ezzel egyszeriben az ő nyakába szakadt a család minden gondja: a gazdálkodáshoz a legelemibb fokon sem értő, a gyerekszülésektől és kiegyensúlyozatlan családi élettől lelkileg terhelt édesanyja eltartása éppen úgy, mint János és Móric öccse további taníttatása, és a Teréz húgáról való gondoskodás.

Mivel a korabeli egyházi gyakorlat szerint a káplántartás fejében az özvegyet illették egy évig a papi jövedelmek, Áron a Nagykőrösön már éppen lejárt megbizatása után Kiskunhalasra jött helyettes lelkésznek, s egészen december végéig itt káplánkodott.

Innen a közlekedés fejletlensége, de főként a papi és családi teendőinek megsokasodása miatt már csak nagyon nehezen és igen ritkán tudott Pestre mozdulni. Igaz, a folyamatban lévő munkái révén és eddigi kapcsolatai segítségével most már rendszeres levelezéssel is pótolhatta a személyes megjelenést, de az eddigieknél aránytalanul nagyobb, az egzisztenciáját mélyebben érintő és a számára teljesen újszerű feladatok zúdultak rá hirtelen a megváltozott helyzetből adódóan, s az eddig is csak a szabad idejében

végzett tudományos munkája folytatására az apja halálát követő hónapokban szinte semmi kilátása nem volt. Még az ősz végén - majdnem félévvel az eset után - Arany Jánosnak írt leveléből is ez derül ki:[33]

Halas,November 17./1862.

Tekintetes Úr!

Bocsánatot kérek, hogy válaszommal eddig elmaradtam. Múlt hó elején szóval tett igéretemet azonban most megújítom, s amiben és amennyire tőlem telik, örömest fogok közreműködni a Koszorú érdekében.

Mily mértékben? Ezt határozottan nem mondhatom meg mostani napjaimban. Amire azonban érek, azzal a Koszorúhoz járulok - ha lehet, még új évig is.

További jóindulatát kérve maradtam a Tekintetes úrnak hű tanítványa s tisztelője:

Szilády Áron

A levélben felpanaszolt időhiány lehetett a fő oka annak is, hogy megváltoztatta az akadémiai székfoglalója témáját: hirtelen elhatározással elvetette a korábban oly szívesen tervezgetett, több mint féléves anyaggyűjtéssel előkészített és most már a helyszínen tanulmányozhatott "kiskun nyelvjárás" gondolatát, s választotta helyette a már egyszer végiggondolt, a korabeli magyar nyelvtudomány fő kutatási irányait és módszereit taglaló Nyelvészkedésünk célja

és eszközei című témát.

A változtatást persze más tényezők is befolyásolhatták. Ilyennek tűnik fel az említett októberi találkozása Arany Jánossal. Mert bizonyára nemcsak az e hónapban megszűnő Szépirodalmi Figyelő és a jövő év elejére tervezett Koszorú sorsáról esett szó a beszélgetésük során, hanem szóba kerültek olyan kérdések is, amelyekre Arany mindig is tudatosan figyelt, de amelyek szerkesztőként különösen aktuálissá váltak számára, és akkoriban a szervezői érdeklődése homlokterében álltak: a magyarországi irodalmi és tudományos élet közállapotai, fő törekvési irányai, általános célkitűzései és természetesen ezek megítélése is.[34] S az sem kétséges, hogy szó esett az első nyilvános akadémiai szereplése előtt álló tanítvány terveiről is.

De kaphatott az eredeti szándékot alakító inspirációt a Szilágyi Sándorhoz és Salamon Ferenchez fűződő kapcsolata révén is, amely a puszta találkozások esetszerűségénél sokkal mélyebbé, igazi munkakapcsolattá vált már ekkorra az ezévben megjelent közös kötetük bizonysága szerint.

A székfoglalót november 10-én tartotta.[35]

Az erősen polemizáló hangú dolgozatot Bálint Sándor úgy értékelte, hogy " szigorú, bár kissé fiatalos,

szertelenségű bírálat"[36], Horváth Cyrill szerint " gyengén volt megírva, súlyosnak sem igen mondható, inkább fölényesnek"[37]. Igazuk van. Mégis, fogyatékosságai ellenére is figyelmet érdemel kettős szempontból is. A szubjektív jelentőségét az adja, hogy az itt kifejtett nézetek az elgondolásaihoz mindig makacs következetességgel ragaszkodó Szilády a magyar nyelvészetről vallott, alapvetően később sem változó felfogása gyökereit láttatják. Másrészt tudománytörténeti hozadéka is van: kordokumentum. Ebben a vonatkozásban jelentőssé az teszi, hogy a nyelvészeti témájú akadémiai felolvasásokat hivatalból elbíráló Hunfalvy Pál válaszolta meg[38], s mivel ő pontosan látta, hogy nem csupán metodológiai természetűek a Szilády által fölvetett kérdések, hanem leglényegesebb elemeikben legalább annyira eszmei, ideológiai tartalmúak is, hogy e téren Szilády nem csak a saját elgondolásának ad hangot, hanem egy egész csoport által képviselt szemléletet közvetít, bírálatát részletezőre fogta. A nézetek ütközőpontjában a korabeli magyar nyelvtudomány minden fontos kérdése felvetődik. S hogy Hunfalvy sem szenvedélytől mentesen vitatkozik, nem az ő tudományos szerepét kisebbíti, hanem éppen azt bizonyítja, hogy Szilády nem először fölvetődő, igen aktuális kérdésekhez nyúlt.

A dolgozat tele van főleg Budenz Török-magyar nyelvhasználat... című munkájára[39] vonatkozó utalásokkal és Vámbéry akadémiai beszédére[40] rímelő gondolatokkal, Hunfalvyt illető túlzásokkal és elhallgatásokkal. Leíró és történeti szempontok keverednek benne, de előfordulnak félreértések és ellentmondások is. Alapvetően mégis Lugossy Józsefnek arra az elképzelésére épül, hogy a magyar nyelvtudomány a feladatok megoldásában az " egymásmellettiség " helyett az "egymásutániságra" törekedjék, azaz, hogy a hangváltozási törvényeket ne a rokon nyelvekkel történő összehasonlítás alapján állapítsák meg, hanem magából a magyar nyelvből a nyelvemlékek és nyelvjárások segítségével, s csak ezután kerüljön napirendre a nyelvrokonságkutatás.

A kérdésfeltevést indokolja a magyar nyelvtudomány előtt összetorlódott feladatok sokasága, hiszen ugyanazon tényező - a megkésett polgárosodással járó nacionalizmus - hozza létre mindegyik igényét: egyszerre jelentkezik az összehasonlító és történeti nyelvészet a nyelvjáráskutatással és a leíró célú nyelvészeti tennivalókkal, amelyek mindegyike sürgősen megoldandó feladatot tűz maga elé, és természetes, hogy legelőször a munkához szükséges elemi feltételek: a kor igényeinek megfelelő modern szemléletű

nyelvtanok, szótárak és egyéb segédeszközök teljes hiánya tűnik fel a kutatóknak. Az adott helyzetben a tennivalók között sorrendiséget felállítani szinte lehetetlen, s éppen ez, a tudományos fejlődésből fakadó kényszerűség vezet elengedhetetlenül a fokozatos differenciálódáshoz, a kutatási területek elkülönüléséhez, a specializálódáshoz. Természetes, hogy ez nem megy szakmai viták, a nézetek sorozatos ütköztetése nélkül.

Szilády főbb téziseit így lehetne összefoglalni a témába vágó módon:

1. Az összehasonlító nyelvészeti kutatások semmilyen eredményt nem hoztak a magyar nyelvre nézve, ezért ez mindenki számára azt bizonyítja, hogy az általuk eddig tételezett nyelvrokonság teóriája dugába dőlt.

2. Újra kell tehát kezdeni az összehasonlítást, mégpedig tudományos alapról. Ennek megteremtéséhez az lehet az egyetlen kiindulási pont, hogy a rokonnak tartott nyelveket először " összességükben egyenként átbúvárolva" meg kell ismerni, s csak ezután lehet hasonlítani.

3. A hasonlítgatási kisérletek után forduljon végre a magyar nyelvészet a hozzá legközelebb eső terrénum, az anyanyelv felé.

4. Mindenek előtt ezt ismerje meg, kutassa át leíró

és történeti szempontból, és foglalkozzék a nyelvműveléssel.

5. Az ehhez szükséges eszközöket és módszereket ne idegenből vegye, hanem a magyar nyelv egyediségének és sajátosságainak figyelembevételével teremtse meg ő maga a munkája során./ A nyelvhasonlítás ezért sem használható, mert nem a magyar nyelvre dolgozták ki./

6. A munkát a nyelvjáráskutatással, a földrajzi nevek gyűjtésével és a nyelvemlékek feldolgozásával kell kezdeni.

7. Csak ezután szabad a rokonságkutatáshoz fogni. Ebben a magyar nyelvészeknek felkészültségüknél fogva irányító,vezető szerepük lehet az ural-altáji nyelvek egészét illetően.

A Hasonlatokban felvetett családosításról már nem esik szó, Szilády a nyelvhasonlítás kategorikus elutasítására teszi a hangsúlyt. Indokai között különösen nagy jelentőséget kap egy érzelmi argumentum: talán túlzottan lelketlennek, ridegnek találhatta azt a módszeres statisztikai eljárást, amellyel a hangtörténeti kutatások alapvetése az indo-európai nyelvekben Bopp nyomán megtörtént, s amelynek bevezetését Hunfalvy és Budenz is szorgalmazta nálunk. Mert a nyelvet olyan élő, organikus egységnek fogta fel, amelyben az emberi "lélek teremtő működése"

nyilatkozik meg. Amelynek nemcsak külső,anyagi formája, hanem "bellélegzete",saját "éltető szelleme" is van.[41] Attól félt, hogy a számszerű kimutatásokra törekvő, hangtani megfeleléseket kereső összehasonlításokban éppen a nyelv lényege, a gondolkodás eredetiségét tükröző szellemi elem szorul óhatatlanul háttérbe.

Az ennél fontosabb ok azonban természetesen nem érzelmi eredetű, hanem Sziládynak a nyelvtudomány érvényességi köréről vallott felfogásából ered. Ennek megvilágítására azonban azükséges rövid kitérőt tenni. Arról van ugyanis szó, hogy az eredetkutatási programmal fellépő összehasonlító nyelvészetben az 186o-as évek elején hozzávetőleges egyetértés alakult ki a tekintetben, hogy a magyar a finn és török nyelvek közötti ugor csoportban helyezkedik el. Ennél többet a német nyelvtudomány sem tudott érdemben állítani az akkor altájinak mondott nyelvek eredetéről és rokonsági fokáról. A probléma szemléltetésére elég idézni Budenz József akadémiai székfoglalóját, mert akkori nézete jellemzőnek mondható: "...tudjuk, hogy a magyar a szorosan finn jellemű -milyen a szuomi, észt, lapp - és a török jellemű nyelvek között középen áll " s "...azon középálláson...még az osztjákkal meg mordvin- és vogullal egyesül egy kis középcsoporttá."[42] Vizsgálódásai végső következtetése pedig az, hogy

"bátran állíthatjuk, hogy a magyar nyelv valamint szintaktikai szerkezetében, úgy grammatikai alkotásaiban is...inkább törökös, mintsem finnszerű...", az "eredeti szóanyag" tekintetében azonban a finnel egyezik jobban.[43]

Alapvetően Hunfalvy Pál sem gondolkodott ekkor erről másként, de ő, Reguly Antal hagyatékának ismeretében, a finn-ugor eredet felé hajlott.[44] A fiatal orientalisták azonban - Budenz, Vámbéry és Szilády - ezt erős fenntartásokkal fogadták, természetesen más-más indíttatásból, de abban mélységesen egyetértve, hogy a magyar csak időlegesen állítható egyelőre a finn mellé, kizárólag csak azért, mert eddig egyáltalán nem volt még "tüzetesen űzött török-magyar nyelvhasonlítás",[45] amely megfelelő tudományos anyagot tett volna a "finnes" szókészlet mellé.[46] Vámbéry kifejezetten azzal a céllal ment vissza Konstantinápolyba, hogy a török eredetre szerezzen bizonyítékokat az oszmánnál régibb, keleti török nyelvekből.[47] Budenz is a csagatáj tanulmányozását látta célravezetőnek, de ő az altáji ősnyelvet rekonstruálta volna belőle.[48]

Szilády másként gondolkodik. Mint turkológus, természetesen szorgalmazza a törökség kutatását már csak a szakmai igényessége miatt is /ő a többiekkel ellentétben az oszmánt tartja a módszeresebb kutatá-

sokra érdemesnek/. De igen egyértelműen kifejti, hogy sem egyiktől , sem másiktól nem várható, hogy a nyelvrokonság kérdésében megoldásra vezessen. Ugyanis egyre inkább kikristályosodik benne az a Lugossy Józseftől, Szilágyi Sándortól, Salamon Ferenctől de ekkor magától Arany Jánostól és másoktól is vallott nézet, hogy a magyarság eredetkérdéseinek tisztázására nem a nyelv-, hanem kizárólag a történelemtudomány hivatott , tehát a választ nem a nyelvi tényekben kell keresni, hanem a krónikák történelmi dokumentum értékűnek felfogott tényeiből kell kikutatni.[49] Elgondolásuk szerint az összehasonlításhoz amellett jó anyagot szolgáltat még az irodalom is, amelyben közvetlenül tükröződik a nemzeti gondolkodásmód és érzelemvilág. Szilády egész műfordítói tevékenységének ez a meggyőződés az alapja. Ennek gyökere pedig nem csupán a romantikus történelemcentrikus világképben rejlik, hanem egy, a tudományon kívül eső okban is keresendő.Mert nem a megismerés tudományos módszeressége ellen irányul ez a felfogás sem, nem azt utasítja el, hiszen az említett tudósok is arra törekedtek, hogy a tudományos vizsgálódás követelte racionális szabályok szerinti módszerességet teremtsék meg. A tiltakozásuk és nézetkülönbségük leglényegesebb oka ideológiai-politikai megfontolásból

credt: a nemzeti autonómia védelmének szándékából fakadt. A nemzeti érzelmeket természetesen nemcsak az 1860-61-es évek politikai eseményei pezsdítették fel újra oly mértékben,hogy a már kifáradtnak látszó passzív rezisztencia elmélet is forgalomba került ismét, hanem napirenden volt ez a kérdés az 50-es évek végére jelentősen megszaporodó sajtókiadványokban a nyelvművelésként értelmezett cikkekben és a tudományos célkitűzésekben is. Jól mutatja ezt a kiegyezés utáni időkre már mozgalommá szélesülő ortológia is, amelyet kifejezetten a magyar publicisztikai és irodalmi nyelv védelmének szándéka hozott létre a németesség veszélyével szemben már az 50-es években, amelynek nyelvvédő programja jelentős szerepet kapott Szilády dolgozatában is.

Vagy időről időre felfokozta a nemzeti érzelmeket az értelmiség jelentős rétegeiben az is, hogy a nacionalizmustól szintén nem mentes német tudományosság néhány képviselője /Schlözer,Büdinger/ mennyi ideológiai előítélettel és magyarellenes éllel gondolkodott és nyilatkozott korábban,de még a 60-as évek folyamán is a magyarságról, gyakran heves és nem kevésbé elfogult válaszadásra ösztönözve ezzel a nemzeti érzelmeikben megsértett magyar tudósokat.

Szilády a magyar nyelvre nézve veszélyt látott már

az idegen módszer átvételében is, mert attól félt, hogy ez is alkalmat teremt az idegenszerűségek elszaporodására: "...óhajtandónak tartanám, hogy minden nyelv ...felkészült vizsgálókra tehetne szert, kik komoly, s nem elvakult előszeretettől vezéreltetve kutatnák át saját nyelvöket, s ismernék fel, határoznák meg s fejtenék ki ...sajátosságait...eredetiségeit, s őriznék meg a bármely úton és ürügy alatt belopózható idegenszerűségektől."[50]

S mivel számtalan más aktuális nyelvészeti teendőt tapasztalt maga körül, azt sürgette, hogy a magyar nyelvtudomány mielőbb fogalmazza újra a Hunfalvy által elhamarkodottan és elhibázottan kitűzött általános céljait.

Hunfalvy a válaszában hol a nagy tudóshoz méltó tanító-magyarázó türelem hangján szól a dolgozatról, /szép az a részlet, amelyben kifejti, hogy az eredetiség viszonyféle fogalom/, hol indulatosan, többnyire azonban leplezetlen iróniával, s úgy summázza az ítéletét, hogy a Szilády által űzött "szentimentális" nyelvészet homlokegyenest ellentétes az ő "naturális", azaz tényekre támaszkodó felfogásával. Mivel ez a minősítés a kor szóhasználata szerint,de a tényekre támaszkodó tudományosság igényét hangoztató Szilády számára is egyértelműen azonos a tudo-

mánytalanság fogalmával, a lesújtó vélemény olyan mélyen érintette, hogy tíz esztendeig egyáltalán nem publikált magyar nyelvészeti témájú értekezést, de még negyven év múltán, a Szónyomozás című felolvasásában is felemlegette az esetet.[51]

HALASI PAPKÉNT A KÖZÉLET ÉS AZ ORIENTALISZTIKA VONZÁSÁBAN /1863-72/

Ebben a pályaszakaszban Szilády tudományos törekvése feltűnően egységes volt, kizárólagosan az orientalisztikai érdeklődés határozta meg.[1] A magyarság eredetéről vallott felfogása miatt jól ideillik az egyetlen más témájú dolgozata, a Rokonaink epikája című munkája is.

De van ennek az időszaknak egy másik feltűnő sajátossága is: a publikációk viszonylag csekély száma ahhoz képest, ami a pályakezdés alapján várható volna. Mert az indulása méltán jelezhette a fokozatosan növekvő számú és súlyukat tekintve is egyre inkább az elmélyülés irányába mutató dolgozatokkal az egyenletesen kibontakozó és szépen felívelő tudósi pálya lehetőségét, ezt a folyamatot azonban az apja halálával beállt helyzet megakasztotta. De méginkább cenzúraszerű változást hozott az egész időszak tudományos teljesítményét leglényegesebb okként meghatározó életrajzi mozzanat, amely a pályaszakasz elejét jelöli ki élesen: az, hogy megpályázta a halasi papságot, és 1863 januárjában rendes lelkésszé választották.[2]

A döntése családi szempontból kényszerhelyzet volt, nem adódott igazán választási lehetősége. A családfőként rázúduló, számára újszerű gondok

kezdetben nyomasztó hatása alatt ő maga is úgy érezte, hogy ez az állás minden szempontból megfelelő biztonságot nyújt: a korábbi számtalan kötöttségtől függő , bizonytalan időre szóló és gyakran változó helyekhez kötött, kiszolgáltatott káplánkodás után végre a maga ura lehet, és legalább egzisztenciális biztonságba juthat.

" Végre valahára megállapodhatva, nekem se kellvén szárnyaimat költözőre emelgetnem, majdan több kedvvel láthatok a dologhoz"- írta nagybátyjának[3].

Pappá választása politikai eseményszámba ment Kiskunhalason. Ennek az az oka, hogy az 1861-es országgyűlés erőszakos feloszlatása és a pártok betiltása után nyílt és szervezett politizálásra nem volt lehetőség, ezért a politizálás olyan kereteket talált a maga számára, amelyek hagyományosan adottak voltak. Ilyennek bizonyult az is, hogy a református egyházi gyakorlat szerint ekkor még a hitközség választott lelkészt magának. A város lakossága ezidőben tízezernél már több[4], nagyrészt hagyományosan református összetételű, ezért nem túlzás azt állítani, hogy szinte az egész városra kiterjedő esemény volt.

A választáson Szász Károly is jelöltette magát, akit a felesége révén rokoni kapcsolatok fűztek a helybeliekhez. A két akadémikus közül kétségtelen,

Szásznak volt több esélye a tudományos tekintélye, főleg pedig az egyházi ismeretsége miatt, de a választás Sziládynak hozott elsöprő győzelmet: 897 szavazatot kapott 65-tel szemben.[5] Ebben közrejátszott, hogy Sziládyt támogatta a város szegényebb rétege is, mert a korabeli papválasztó kortesvers szerint

" Csak a pénzes uzsorások
Lesznek Szász-pártra szavasok."[6]

Mégsem ez döntötte el alapvetően a választást, bár a jelentőségét elvitatni nem lehet, hiszen az 1860-ban a helybeliek által "kisforradalomnak" nevezett, függetlenségi programmal lezajlott tüntetésekben és zavargásokban is fontos szerepet kaptak a szegényrétegek politikai indulatai.[7] Az elégedetlenséget még fokozhatták az 1860-as évek elejének sorozatos aszályai és a helyi társadalmi rétegek tagozódását és polarizálódását meggyorsító közlepelb- felosztások.[8] Ezek a kifejezetten politikai tartalmú érzelmek azonban nem közvetlenül a választáson, hanem az azt megelőző előkészítés során játszhattak szerepet. Sziládyt később nem kevés iróniával a "kutuvágók papjának" nevezték Halason, ő ezt dacosan fel is vállalta, de természetesen nem politikai meggyőződésből, hanem erkölcsi indíttatásból.[9] Tisztában volt vele, hogy megválasztása nem az ő, hanem az apja érdemeinek szól,

az említett, nagybátyjának írt levelében ezt így is értelmezte:" Ezen tudat az, mely csudálkozással vegyes meglepetésem s örömem közt ezen első napokban is édesen csillapító gondolatokra vezet".[10]

Az első időszakban arra törekedett, hogy minél jobban megfeleljen az újszerű, vezetői feladatoknak a nagy létszámú hitközségben, s kialakítsa a szükséges kapcsolatokat az ekkor még igen kisszámú halasi értelmiséggel: Gyárfás Istvánon kívül Vári Szabó Istvánnal és a tanárokkal került szorosabb kapcsolatba.[11]

A halasi gyülekezetben végzett teendői mellett igénybe vették őt az egyházmegyei hatóságok is: Szabadkára küldték az akkor szerveződő gyülekezet megalakítására.[12]

Már ekkor is sokat foglalkozott a helyi iskolaügyekkel, részben hivatalból, mint az iskolaszék elnöke, de nagyobbrészt meggyőződésből, mert mindig is szívügyének tekintette az oktatást.[13] Emellett a számára szokatlan és ismeretlen gazdálkodási feladatok is sok idejét kötötték le.[14] A sokrétű hivatalos teendői melletti kevéske idejét arra fordította, hogy folyamatosan sajtó alá rendezte az apja hagyatékát.[15] Csak az ősz elején nyílt módja arra, hogy Pesten töltsön egy hetet.[16] Igazi pihenés volt ez a szá-

mára: színházba, könyvtárakba járt, újraélesztette baráti kapcsolatait. Ezt követően néhány hétre Erdélybe utazott, ahová Kuun Géza a baráti szíveslátásán kívül a családi könyvtár adta művelődési lehetőséggel csábította.[17]

Ez évben néhány Koszorúbeli műfordításán kívül egy kisebb dolgozata jelent meg a Protestáns Képes Naptárban: Hogy voltunk a török alatt egyházi s vallásos tekintetben? címmel.[18]

Azt a véleményét fogalmazza meg benne aktuálisnak ítélt politikai célzatossággal, hogy a török hódoltság koráról kialakult közfelfogás a reformáció irodalmi hagyományaiból táplálkozik, és nem a történelmi tények ismeretén alapul, s az ezekből leszűrhető tanulságokkal nem is vág teljesen egybe. Mert a korabeli egyházi, gazdasági, hivatalos és magánlevelekből és iratokból az derül inkább ki, hogy egyházi és vallásos vonatkozásban, a Koránban meghírdetett hittérítő elvekkel nem egészen összhangban, a török hatalom viszonylag toleráns volt, vagy legalábbis más korokbeli elnyomóhatalmaknál mértéktartóbb. A templomokat és iskolákat nem romboltatta le, sőt, eltűrte a vallásgyakorlást is, ugyanis a fő célja nem az iszlám terjesztése, hanem a birodalom gazdasági és politikai erejének gyarapítása volt. S bár az

ismert sablonhoz hozzátartozik a török kíméletlensége, különösen a janicsárság kegyetlensége, mégis, tévedés lenne azt állítani -mondja Szilády-, hogy az elrabolt keresztény gyerekekből kialakított janicsáriskolát az iszlám terjesztése céljából hozták volna létre. Hanem azért, hogy " teremtsen az oszmán birodalomnak olyan hadi népet, mely vitéz, harcra vágyó legyen, az élethez semmi ne kösse, szelídebb érzésekről s indulatokról mit se tudjon, kegyelmet se ne kérjen, se ne adjon - harcoljon, s életét adja, ha kell.."[19]

A sokszor felemlegetett nőrablások is érthetővé válnak, a török többnejűség ismeretében. Az ezen kívül muzulmánná lett renegátok száma nem volt jelentős arányú, az ilyen típusú hitelhagyást mindenféle hatalom kitermelte és prakticista céljaira mindenkor fel is használta.

Az egyház a körülményekhez képest viszonylag jó helyzetben volt, de nem ezt tükrözik a XVI-XVII. századi zsoltárok, jeremiádok, sirámok és panaszos prédikációk.Az ellentmondás csak látszólagos - vélekedik Szilády- , könnyen fel is oldható, mert ezekben az erősen szubjektív, lírizált vallásos műfajokban a tisztán vallási érdekek körén kívül eső, annál tágabb érvényű élmények kapnak hangot: az

ország általános helyzetéről szerzett tapasztalatok szólalnak meg. Ezekben a megnyilatkozásokban egymáshoz olyan közel esik a vallásos megnyugvást kereső magánélmény és a tragikus sorskérdéseken kesergő érzelem, hogy szinte egybeolvad a két különnemű ok, mert a "gyűlölet s keserűséggel tölt kebel nem tudta határt vetni kifakadásainak."[20] Ez a bensőséges kapcsolat, egyháznak és nemzetnek ez az "egybeolvadása" volt az igazi ok- véli a szerző- , amelynél fogva " az egyház ellenének tekintette azt, ki a nemzetnek nem volt barátja, meg nem támadott jogait is féltette attól, ki a nemzetét tiporta, s tűrhető sorsa vagy éppen kedvezések sem bírták soha arra, hogy a nemzet ellenségéhez legkevésbé is közeledjék."[21]

A dolgozat ismeretterjesztő célú, megállapításai ezért túlságosan általánosak, kissé propagandisztikus ízűek. Nem lehet benne észre nem venni Szilády elgondolását: a nemzeti érdekeket szolgáló egyház ideálját, amely az ő szempontjából vágyott és megvalósítandó célként is értelmet nyert. Amely eredetét tekintve a közelmúlt protenstantizmusának németellenes gyakorlatából fakadt, s a századközép politikai és ideológiai küzdelmeiben is jelentős szerepet játszott. Azon - a mai tudásunk szerint erősen vitatható, de a korban igen elterjedt - a

felekezeti érzelmek táplálta nézeten alapult, amely ezt a XIX. századi állapotot vetítette vissza a hódoltság korába, s a reformáció valóságos politikai és kulturális jelentőségét rendszerint egyoldalúan eltúlozva a nemzeti törekvések egészével azonosította. Mégis, ezzel együtt is, legalább igényében árnyaltabb hódoltságkor-képet közvetít, mint a hagyományos, túlzottan szimplifikáló romantikus szellemű történelemfelfogás.

A Koszorúban ez évben tette közzé a XIII. századi perzsa költő, Szádi hat lírai szerelmes versének fordítását[22], és egy 1852-ben Konstantinápolyban kiadott gyűjteményből II. Mahmud, Dede efendi, Manug és Ali Bozukdzsi egy-egy népi ihletésű költeményét Török népdalok címen[23]. A következő évben pedig tizenegy rövid részletet jelentetett meg az Antar-regényből, ebből a középkori arab népi elbeszéléseket tartalmazó gyűjteményből, amelynek az egyes részletei Antara személye köré fonódnak, és csak laza szállal kapcsolódnak egymáshoz[24]. Az értéküket növeli, hogy máig újra fordítatlanok ezek a jobbára szerelmes témájú részletek.

Úgy tűnik, Szilády figyelme is - Arany felfogásának módosulását gyorsan követve - az epikától a lírai műfajok irányába fordult, mert a következő években

is lírát - jobbára a szerelmi témájú ghazalköltészetből - ültet át nyelvünkre: 1865-ben Dzsámí verseiből és Háfiz dalaiból[25] válogat, a Koszorú megszünte után is egy-egy Háfiz-verset fordít a Hazánk s a Külföld számára /1866,1867/, és egy török népdalt[26] /1868/. A Budapesti Szemlében megjelent könyvismertetésébe[27] sem epika-részlet kerül, hanem a muallaqát-költők közül Imrul-Qaisz és Zuhair egy-egy versét választotta. A szerelmi téma csaknem kizárólagossá válását a Kuun Irma iránt fellobbant érzelmei motiválják.[28]

Mégis, az egyik legjelentősebb munkája az epikához kötődik: 1867. december 18-án tartotta a Kisfaludy Társaságbeli székfoglalójaként a Rokonaink epikája című dolgozatát, s erre az alkalomra fordította le "némi rímekbe szedve" a különben rímtelen észt hőséneknek, a Kalevipoegnek azokat a részeit, amelyek eredeti népköltészeti anyagok, és nem a szerkesztő-szerző, Kreutzwald alkotásai. Ez utóbbit prózai fordításban adta közre.

Feltehetően a nem sokkal korábban /1857-60/, az észt nyelvű kiadással párhuzamosan megjelent Reinthal német fordítása alapján dolgozott, bár nem lehet kizárni azt sem, hogy e célból észtül is tanult, s az eredeti szövegre is figyelve dolgozott. Bárhogy tette is, munkája úttörő: ez az első magyar Kalevi-

poeg-fordítás, s a maga nemében színvonalas munka.[29]

A bevezető tanulmányában Arany Jánosnak a naív eposzról vallott felfogása tükröződik. Azt fejti ki benne Szilády, hogy a keresztény krónikásaink kezén elveszett őseposzunk nem rakható már össze a még felgyűjthető népköltészeti alkotások alapján. E tekintetben nem szerencsésebbek a rokon népek sem, mert nem eposz a Kalevipoeg, csupán csak lazán egybeszerkesztett verses mesék gyűjteménye, amelyek ugyan figyelmet érdemelnek kozmogóniai vonatkozásaikkal, de éppen az a "nép történeti életéhez" kapcsolódó faktor hiányzik belőlük, amely a nyugat-európai vagy keleti eposzt nemzetivé teszi, s a műfajt sajátos szerkezetűvé alakítja.

S mivel e felfogás szerint a mese nem nemzeti, hanem általános emberi tartalmakat fejez ki, nem is alkalmas a rokonság bizonyítására. "Népköltészetök alakjai a testvériség hajdani emlékezetét egyáltalán nem költhetik fel bennünk - írja -, nem ismerhetjük azokat olyanoknak, melyekkel valamikor testvéri szeretetünk gyermekkori ártatlanságában együtt báboztunk volna."[30]

Ilyen értelemben a Kalevala sem visz közelebb a célhoz, bár a szerkezete egységesebb, jobban megfelel az eposzi követelményeknek. Az eposzi rangot

kár is volna elvitatni tőle Grimm lelkesedése után - mondja Szilády-, de Lönnrot eljárását túlzottan önkényesnek tartja a népköltészeti anyag felhasználását illetően . / Különösen a Kullervo-epizódot emeli ki./ Ezért a mítoszkutatásra kevéssé látja használhatónak.

Nagyra értékeli mindkét szerző " roppant fáradtsággal járó" gyűjtőmunkáját és költői - alakítói tehetségét, a verses epikai formák meglétének jelentőségét, és értekezését azzal zárja, hogy a népmesékben fellelhető mitológia elég bizonyíték az őseposz valamikori meglétére, ennek jelenbeni hiánya miatt nem szabad a nemzeti kultúrák között értékrendet felállítani, mert bármely nemzet már a puszta létezésével is " kezesség arra, hogy az epikát mívelte."[31]

Ez a munkája hangsúlyosan mutatja Szilády "törökös" felfogásának mibenlétét. Szándékosan és célzatosan választotta ezt a témát, hogy ez által is jelezze: elgondolása nem hóbortos képzelődés csupán, hanem tudományos eszközökkel megvalósítandó program, amely megköveteli, hogy ne csak az általa rokonnak tartott török, hanem a korabeli tudomány eredményei szerint bizonyítottnak felfogott finn népek irodalmára is figyelemmel kell lennie.

Hat éves szünet után, csak 1868-ban nyílt lehetőség arra, hogy a Török-magyarkori történelmi emlékek új sorozata meginduljon, s az erdélyi diplomáciai levelezés kiadására is sor kerüljön. Ezt már csak ketten, Szilágyi Sándorral szerkesztették, a munka nagyobbik részét - az anyaggyűjtést, a török levelek fordítását és szinte a szerkesztés egészét is - Szilády végezte. Sokfelől kapott hozzá segítséget, gyakorlatit és tudományos-szakmait egyaránt. 1873-ig évente egy-egy, összesen hat kötete jelent meg, a hozzácsatolt 1863-as kötetekkel és a Névmutatóval így teljes sorozatot képez a magyar hódoltságkor forráskiadványaiból.[32]

A korszakra vonatkozó anyag felgyűjtését az akadémia átfogó terv alapján, módszeresen végezte: a hazai könyv- és levéltárak átkutatásával párhuzamosan a külföldi - főként a konstantinápolyi,bécsi, párizsi és stockholmi - nemzeti, egyetemi és egyházi könyvtárak kerültek sorra Mátyás könyvtárának összegyűjtése céljából. A Konstantinápolyban őrzött Corvinákról és a lehetséges egyéb anyagokról Vámbéry Ármin pontosan tájékoztatta az illetékeseket, meg is szerveződött már a kiutazó tudósi küldöttség,[33] a kutatásuk előfeltétele volt azonban, hogy az olaszországi gyűjteményekről, különösen a bolognai

Marsigli-hagyaték mibenlétéről pontos információk birtokába jusson, hogy a kutatását tervezni tudja. Ezért 1868-ban Szilády t küldte az Akadémia Olaszországba.[34] Nem sok eredménnyel, inkább csak fáradsággal járt, a jelentését már útban hazafelé a vonaton elkészítette.[35]

A folytatódó dokumentumfeltáró igyekezet eredményét tükrözi az 1871-es akadémiai felolvasása a defterekről.[36] Ez a legjelentősebb elméleti indíttatású orientalisztikai munkája.

A hódoltságkor gazdaságtörténetének tanulmányozásához alapvető forrásokul szolgáló, kevert /török-perzsa-arab/ nyelven írott akkurátus számviteli jegyzékek, adókönyvek, lajstromok és naplók bemutatását rövid történeti áttekintéssel indítja. Ebből is kitűnik, hogy történelemszemlélete alapvetően a romantikus felfogásban gyökerezik: különösen fontos szerepet foglal el benne a nemzetek történelmi fejlődése és az emberi élet analógiás értelmezése. Ugyanekkor el is távolodik már ettől a nemzetkaraktelógia irányába, de a "belső hajlam és előszeretet" mellett figyelembe veszi azokat a "külső erőhatalom nyomásának tulajdonítható" tényezőket is, amelyek befolyásolták és alakították az említett népek írásmódban is tükröződő "jellem-

vonásait".[37]

A keleti népek legfőbb ilynemű sajátossága - véli Szilády - a hagyományőrzés, a jó értelembe vett konzervatívizmus: "Kelet moszlim népei ... örömest maradtak a szokás mellett, s amit lehetett, akkor is megtartottak a régiből, midőn arra többé semmi sem kényszeríti őket, és ha újításra adták is magokat, az sohasem volt gyökeres újítás, legfeljebb a kényelem valamivel nagyobb, de sohasem teljes mértéke által követelt csekély változtatás."[38]

Nem kétséges, hogy ebben az idealizált, a nyugatival minden adandó alkalommal szembeállított keletszemléletben kimondatlanul is a követendő erkölcsi és politikai ideált fogalmazza meg Szilády. Mielőtt bemutatná magukat a deftereket, azokat az értékeiket veszi sorra, amelyek a gazdaságtörténeti szempontok mellett kiemelkedők a magyar történeti földrajz, a helynév- valamint a család- és személynév kutatás szempontjából. Ebben a vonatkozásban valóságos kincsesbánya ez az anyag, de csakis a megfelelő - a történelemtudományos ismeretekkel is rendelkező - magyar orientalista kezén, mert a szijáka írás hiányzó diakritikus jelei, az egyértelmű olvasathoz nélkülözhetetlen magánhangzók elégtelen volta, a mássalhangzó-csoportok feloldásának variációs lehe-

tőségei, a betűzsúfolás, a rövidítések, a számjegyek betűkkel történő jelölése, stb. a más nemzetiségű kutató számára akkor sem könnyű, ha latin betűkkel van dolga."[39] A XVI. században járásszékhely szerepét betöltő baranyai Veresmart nevének olvasatát hozza példának, amelyet Felső Merának, Feles Máriának sőt, Feles Mártának is tartanak. Emellett helyreigazítja a defterek korábbi hibás magyar olvasatának nagy részét is.

Különleges, olvasást nehezítő tényező még az is, hogy a " magyar és szláv vagy német nevű helyeknek a török gyakran nem magyar nevét írta defterébe, másfelől nem ritkán jegyzett fel s őrizett meg oly magyar helyneveket is, melyeket ma nem igen jutna eszünkbe magyar eredetű neveknek tartani."[40] Példái közül az 1580-90-es defterekből a Csőszápa néven szereplő Jankó-szállás, majd Jankovác, legújabban Jánoshalmaként számontartott elnevezést érdemes e helyen is felemlíteni.

De a városok, puszták, falvak elnevezésén kívül még a nagyobb városrészek és utcák nevére is kiterjednek a feljegyzések, sőt a fejadó kivetése céljából készültek a család- és személynevekre nézve is jelentős nyelvtörténeti anyagot rejtenek. A teljes tudományos kiaknázásukhoz azonban alapos szemlélet-

váltásra is szükség van - véli Szilády -, mert igazán csak akkor vezethet eredményre a tudósi igyekezet , ha "hazai történetírásunk s nyelvészetünk kölcsönösen még inkább közelednek egymáshoz mint azt eddig tették, s még kevésbé hiszik mint ma, hogy egymás nélkül is megélhetnek."[41]

Az elmondottakból kitűnik, Szilády tudományos érdeklődésének fokozatos irányváltása: bár korábban is kifejezetten a magyarság kutatása érdekében tartotta fontosnak a szakfordításait, itt látszik csak igazán, hogy a számára elérhetetlen írásos dokumentumok hiánya miatt kissé vigályosnak tűnő rokonságkutatás, és az ezzel kapcsolatos általános és összehasonlító nyelvtörténet helyett a jobban elérhető, írásbeli anyagokkal is szolgáló középkori magyar művelődés és nyelvtörténet felé fordult egyre inkább a figyelme. Felhagyott az orientalisztika aktív művelésével is. Nem szólalt meg közvetlenül az "ugor-török háborúban" sem, mégis, nem feltételezhető, hogy ne lett volna határozott elképzelése a magyarság eredetéről. Nem biztos, hogy a felfogása egészen egybeesett Vámbéry vagy Thúry József elgondolásaival, de alapvetően az ő nézeteikhez igen közel álló elgondolása lehetett erről a kérdéskörről.

Bár orientalisztikából többet nem publikált, de élete végéig szívügyé-

nek tekintette e "jellegzetes nemzeti tudományunk"[42] helyzetét. Nem is tudható igazán, hogy e téren milyen jelentős tudóssá válhatott volna, mert a humán tudományok művelői rendszerint negyven éves koruk táján kezdenek alapvető munkákat publikálni, az ezt megelőző idő inkább csak a felkészülése. Ilyen értelemben nem több ennél a harmincnégy éves Szilády orientalisztikai munkássága sem. De indulásnak, pályakezdésnek kitűnő: nem egy vonatkozásban úttörő szerepű, egészében pedig hézagpótló a kor műfordításirodalma és tudományossága szempontjából. Emellett az alapos képzettsége és sokirányú tájékozottsága joggal enged arra következtetni, hogy valóban nagyformátumú, a tudomány egészének alakulására hatni képes orientalistává nőhette volna ki magát. De érdeklődésének irányváltoztatása nem véletlenszerű mozzanat, ezért nem is tragikus, amely fölött sajnálkozni kellene, hanem mélyen Szilády felfogásából eredő, a kor tudományossága szerint értelmezett és elfogadott egy tudományágon, a nyelvészeten belül végrehajtott kutatási területmódosítás csupán.

A viszonylag kevés publikáció oka nagyrészt az életmódjából fakadt. Szerencsére ő maga is hamar megérezte, hogy a vidéki életforma miatt nem tud a fővárosi tudományos műhelyekkel olyan szoros munkakapcsolatot

kialakítani, amely rendszeres és gyakori publikációk révén biztosítja a folyamatos tudományos jelenlétet. Megérti azt is, hogy sem a félévenkénti Pestre való utazások, sem barátai halasi látogatásai nem pótolják a folyamatos ottlétet tartózkodást. /Pedig Kuun Géza és Budenz József is megfordult nála ekkoriban Halason,[43] az angliai körútjáról éppen csak hazatért, európai hírűvé vált Vámbéry Ármin is hosszabb időt töltött el nála,[44] sőt, több mint fél évig itt élt Isák Molla is, aki Vámbéryvel jött Törökországból, aki Arany Jánosnak a Rege a csodaszarvasról című munkája tatár fordításával kedveskedett, s Szilády is tatárul tanult tőle.[45]/

Gondolt pályaváltoztatásra is. Hívták Kunszentmiklósra tanárnak,[46] Budenz pedig az Akadémiai Könyvtárban szerzett volna helyet neki Hunfalvy révén.[47] Az ajánlatok komolyak voltak, nem is kételkedett bennük. E tekintetben még a korábbi Hunfalvy-bírálat sem döntő, mert a korabeli tudományos élet gyakorlata olyan szorosan elválasztotta egymástól a magán- és tudományos szférát, hogy feltételezhető: Hunfalvy ehhez minden támogatást megadott volna. Az ajánlat tetszett is Szilládynak, sőt, még az 1880-as években is úgy érezte, hogy ez volna az egyetlen olyan állás, amelyért felköltözne a fővárosba,[48] de a határozott

válaszadással nem sietett, s az események jótékonyan megoldották a konfliktusát: 1865-ben kiskunhalasi országgyűlési képviselőnek választották,[49] s ezzel az ülésszakok idejére biztosítottá vált a fővárosi tartózkodása, és a halasi papi állását sem kellett feladnia. Ilyen értelemben a viszonylag hosszú, egészen 1878-ig tartó képviselősége alapvetően hozzájárult a tudományos pályája további alakulásához, sőt egyenesen a továbblépés lehetőségét jelentette neki a munkakapcsolat rendszeressé válásával és a tudományos környezet hatásával.

Közel az országházhoz, a Sándor utca 19. szám alatt, Salamon Ferenc, Gyulai Pál és Csengery Antal lakásával átellenben sikerült szállást szereznie.[50] Ez a fizikai közelség azt is mutatja, hogy a mindennapossá vált találkozásaik és beszélgetéseik során Szilády gondolkodása tovább formálódott, főként az ekkoriban Erdélyből Magyarországra költözött Gyulai Pál hatása alatt, aki Szilády érdeklődése egészét, de a szemléletét is jelentősen alakította.

De e kétségbevonhatatlan előnye mellett, önmagában véve is tanulságokkal szolgál a politikusi pályafutása.

Az 1865 decemberére összehívott országgyűlésen kezdte el képviselői tevékenységét. Nem előre át-

gondolt, megtervezett és megvalósítandó célként kezelt politikai programmal érkezett fel, mint ahogy képviselőtársai többsége sem, hiszen pártok nem működtek még a választásokat megelőzően, hanem éppen ezidőben, az országgyűlési kérdések megítélése során kezdtek fokozatosan kialakulni. Mégis, nagyon tudatosan, a baloldalon választott helyet magának a képviselőteremben, kifejezetten politikai indítékból: azért, mert úgy érezte, hogy bár nem mondhatja magát a "tótágast álló montagnardok közül valónak" /a szélsőbalt értette rajta/, de mindenképpen szembe kell helyezkednie a "még ki nem lépett, de aligha sokáig rejtezkedő 47-es párttal".[51]

A tényleges munka azonban csak nagyon lassan indult meg, mert sokáig elhúzódott a képviselők és a választások ellen beadott panaszok kivizsgálása, s ez mégjobban megerősítette abban a korábbi meggyőződésében, hogy az országgyűlés nem fog sokáig tartani, mert az uralkodó ezt is fel fogja oszlatni az 1861-eshez hasonlóan, mielőtt érdemleges döntésekre kerülhetne sor. "Mindenki hisz, még az énnálam nyomottabb kedélyű ember is - írta Gyárfás Istvánnak-, csak *én nem tudom hinni, hogy partra verekedhetünk*".[52] Erős kételyeit csak fokozta, hogy a tél végére nyilvánvalóvá vált már a porosz-osztrák-olasz háború

elkerülhetetlensége, s ebben újabb okot látott az országgyűlés felfüggesztésének lehetőségére: " az a kérdés, kihúzzuk-e júliusig, vagy pedig a pünkösddel befejezzük királyságunkat"[53]- írta ugyancsak halasi választóinak, akiket Gyárfás Istvánon keresztül rendszeresen tájékoztatott. Az ekkori politikai eseményekről kialakult felfogását, de a képviselőházban eluralkodott bizonytalan hangulatot is jól tükrözi az 1866. június 5-i levelének részlete: " Én nem tudom, hogy egymást kedvetlenítjük-e el, de annyi bizonyos, hogy a mienknél insségesebb képeket aligha lehetne összeszedni az országban...Urambátyámék még boldogok, mert egyben,másban bizodalmuk még úgy látom, van: nekünk, legalább legnagyobb részünknek semmihez semmi. Onnan már megjöttünk, hogy e kormány tudjon és akarjon segíteni. Ily őrült politikával az nem fér össze. Azt írta Urambátyám, hogy ha az ország garantírozza, kap kölcsön milliókat. Hol van az a Magyarország, melynek magának külön, vagy a birodalommal együtt is hitele van? Mije van az országnak, amit biztosítékul kimutathat? Hacsak az államadósság elvállalandó részét nem. Országos munka? Ahhoz pénz kell. A bankóprésnek elég dolga van azzal, hogy a hadsereg számára dolgozzék, s a kormánynak eléggé önző, józan esze ahhoz, hogy

nem költekezik egyébre, mint hadseregére, mely egyedül, de igen-igen vékony reménységet nyújt neki azirránt, hogy a birodalom részei felett jövőben is ő lesz az úr. Az ő helyzetében körülbelől mi sem tennénk egyebet, feltéve, hogy a humanitásnak s becsületérzésnek bennünk sem volna nagyobb mértéke. Az országgyűlés teszi e tekintetben is ami a hatalmában áll, a sikertelenség reményével."

Mivel a képviselőházi kiegyezési tervjavaslatokat az udvar hosszú ideig rendszeresen elutasította, Szilády a feliratszerkesztések előre látható sikertelenségéről vallott meggyőződéssel, de az alkotmányos jövő megteremtésének szándékával politizált, olyan tudattal, amely tisztában van azzal, hogy az ország sorsát a jelen helyzetben nem ez a fórum dönti el ugyan, de az országgyűlés adta alkotmányos keretek a továbblépés egyedüli alapját biztosítják.

Mély felelősségérzet és az ország sorsáért érzett aggódás hatja át a december 5-i felszólalását is. A politikai helyzetet úgy ítélte meg, hogy a háborúval Magyarország számára a korábbinál kedvezőbb lehetőségek adódtak, s ennek a pozícióelőnynek a kiegyezési feltételekben is tükröződnie kellene, mégpedig olyan módon, hogy a közös ügyek jobban biztosítsák az ország szuverenitását, mert " a mostani

alakban követett elintézésük okvetlenül közös sírba visz bennünket Ausztriával".[56] A történelmi múlt tapasztalataival érvelt: "Éppen a mostanihoz hasonló válságos pillanatokban kellett nekünk mindenkor előlépnünk, odaadás és önfeláldozásunk által megmenteni a veszendő ügyet, saját magunk romlására vezető magunk gyöngítésével. Mindannyi esetben az volt mondva, és elhittük, hogy ráérünk a saját ügyeinket aztán rendezni, ha legyőztük a közös ellenséget, hogy ráérünk a kormány és magunk között majd csak akkor egyezkedni, ha külveszély nem fenyeget. Most még ennél is többet követelnek tőlünk. Ezért nem hiszem, hogy ha a kibékülés mostan jelzett útján haladva bekövetkeznék Ausztria szétmállása, mi itt kompakt magyar birodalomként azontúl is létezhetünk."[57] Most is úgy járnánk Ausztriával - mondja-, mint ahogy eddig: "kisegítjük a veszedelemből, kibékül velünk a maga szokott módja szerint, mely ... csak látszólagos, és bennünket mindig gyengít, az elsatnyult fejünkre nő, s minden erő, melyet az egyesülésből mi is várnánk, őbele szivárog által."[58]

Magát a kiegyezés szükségességét nem vitatja /ugyanitt azt mondja, hogy "béküljünk ki Ausztriával"/, hanem a kölcsönösséget hiányolja,és olyan feltételeket szeretne szabni, amelyek biztosítékul

szolgálnak arra nézve, hogy a "kibékülés ne tegye tönkre állami fennmaradásunkat és létünket, mert ... a múltban...Ausztria sohasem gyakorolta irányunkban se a nagylelkűség, se a hála erényeit."[59]

Arról nem beszél konkrétabban, hogy pontosan milyen feltételekre gondol, de talán ez nem is fontos, mert Szilády a bécsi politikában mindig olyan ármánykodást látott /kedvelt szóhasználatával: bécsi zsivánságoknak nevezi/, amelyet még akkor is célszerű erős fenntartással fogadni, ha a legnagyobb jószándék állna is mögötte.

Ugyanerről a tőről fakadó félelmének ad hangot az 1867. március 27-i beszédében is,[60] amelyben a kiegyezés jogi alapjául kezelt Pragmatica sanctióra hivatkozva azt hangsúlyozza, hogy a most kötendő kompromisszum egyáltalán nem felel meg a Pragmatica sanctio szellemének, de főként az abban foglalt jogi kívánalmaknak nem, mert az egyértelműen deklarálja, hogy a szövetséget kötő felek szabad nemzetek. A kiegyezés azonban nem szabad nemzetek parlamentáris döntései alapján jön létre,valójában nem a két nemzet egymás közötti megállapodása során valósul meg, ezért nem is a valóságos osztrák és magyar nemzeti érdekeket elégíti ki, hanem mindkét félre az udvar erőteljes politikai nyomása kényszerítette rá a maga saját külön

érdekeinek megfelelő akaratát, amelynek következtében "el kellett készítenie az országgyűlésnek a többségi szavazatot, és el is kell azt fogadnia, mert különben nem kaptunk volna felelős minisztériumot. El kellend azt fogadniuk a lajtán-túliaknak, mert különben nem fogják visszakapni felfüggesztett alkotmányukat.[61]" S ebben természetesen az abszolutizmus újabb előretörését látta.

A részletből is kitűnik, hogy Szilády politikai gondolkodásának egyik leglényegesebb eleme az Ausztria-ellenesség. Talán nem minden vonatkozásban végiggondolt, de mégis nagyon következetesen vállalt, nem nacionalista elfogultságból táplálkozó, hanem mély patrióta érzelmeken nyugvó magatartást jelentett ez a számára, amely szorosan összefüggött a negyvennyolcasságának tartalmával.

Gyerekfejjel, 11-12 évesen élte át a szabadságharcot, s bár némi emléket megőrzött ugyan róla,[62] de sem ő, sem a korosztálya egésze nem ebből az élménykörből kapott alapvető indíttatást, hanem az ezt követő időszakból: a nemzeti jogokat sárba tipró önkényuralom korából, amelyre a kamaszkora, a szellemi eszmélkedése esett. Ebből a nézőpontból, a kamaszkor erősen jellemformáló hatású érzelmeinek és élményeinek a szemszögéből tekintett ő 1848-49-re,

talán nem is mindig a történelmi és politikai elemző szempontok igényével, a tudósi objektivitás vágyával, hanem azzal a belső elfogultsággal, amely kissé idealizálja is a "nagy időket", mert éppen azokat a legfőbb értékeket látja bennük megtestesülni, amelyek a jelenből olyan feltűnően hiányoznak: a nemzeti önbecsülés érzéséhez szükséges szabad nemzeti sorsot, a nemzeti önrendelkezés tudata adta emberi méltóságot.

Ezek az érzelmei állandó és folyamatos megerősítést kaptak minden oldalról: gyermekkorában a szűkebb és tágabb családi környezetből, aztán a debreceni Bécs-ellenes légkörből, majd a konstantinápolyi emigráció adta élményeken túl a korszak romantikus nemzetcentrikus értékszemléletén át a liberális eszméneken keresztül - amelyek a nemzeti autonomitást megteremteni tudó harcias és hazafias erényekben öltöttek testet - a félig barátinak is mondható tudományos kapcsolatokig, amelyek a nála idősebb korosztályhoz, a szabadságharcot felnőtt tudatossággal vállalt Szilágyihoz, Gyárfáshoz és Gyulai Pálhoz fűzték. Részt vett Guyon temetésén,[63] kapcsolatot tartott Görgeyvel, és ezen kívül még számtalan életrajzi mozzanat utal arra, hogy szándékosan és tudatosan kísérte végig a negyvennyolcas idők politikai és katonai vezetőinek sorsát.[64]

Fontos hangsúlyozni, hogy nem általában Ausztria, és főleg nem a németség egésze ellen irányult a politikai ellenszenve - tükröződik ez az idézett beszédében is-, hanem egyértelműen az uralkodóház ellen. Úgy tekintett Bécsre, mint a fejlett Nyugat - Európához - a polgári liberális Angliához és Franciaországhoz-képest a kor igényeivel lépést tartani nem tudó, a rendi önkény szintjén megrekedt állam-kövület jelképére, amelynek a legjellemzőbb vonása az alkotmányellenesség.[65] Éppen emiatt látott benne Magyarországra nézve állandóan fenyegető veszélyt, s mivel ezt a történelmi tapasztalat által is igazolva látta, ezért a kiegyezési tárgyalásokat is illúziók nélkül szemlélte.

Magyarország államiságáról vallott elgondolását nem fejtette ki a felszólalásai során, de feltételezhető, hogy a nemzeti függetlenségen alapuló, a nemzeti jogokat nem sértő monarchia eszménye nem állt távol tőle. A nemzetiségekkel szemben toleráns volt.[66]

Alkotmányjogi kérdéseket illetően a kor felfogása szerint értelmezett szabad választási rendszeren alapuló gyakorlat híve volt, mert meg volt róla győződve, hogy "amint kezdettől fogva ez volt fő biztosítéka alkotmányunk - s önkormányzatunknak, úgy... hatszáz év múlva "is lehet majd hivatkozni ennek használható-

ságára.[67]

A társadalompolitikai elgondolásai is a legjobb liberális kisnemesi hagyományokon alapultak: az ókonzervatív arisztokrácia iránt érzett ellenszenvből és az elesett társadalmi rétegek iránt megnyilatkozó rokonszenv és részvét érzéséből fakadtak.[68]

Művelődéspolitikai kérdésekben a magyar tudomány egészének az érdekeit tartotta szem előtt, de különösen szívén viselte az oktatás helyzetét: az 1870-es interpellációban[91] Eötvös József-féle népoktatási törvény végrehajtása körüli késedelmeskedés mielőbbi megszüntetését sürgette.[69] A közérdekeltség felkeltését és erélyesebb miniszteri intézkedéseket várt. Úgy látta, hogy a végrehajtás elodázásának egyik legfőbb oka a vallási felekezetek ellenállása, ezért elengedhetetlen feltételnek találta a vallásszabadságról szóló törvény megalkotását. Az oktatásban kulcsszerepet játszó felekezeteknek pedig józan racionalizmussal azt javasolta, hogy amiatt ne forduljanak szembe az új, a réginél minden tekintetben jobb, mert a kor igénye szerint kialakított tantervvel, hogy az csökkentette a vallástani órák számát, hanem tankönyvi reformmal és új pedagógiai módszerek bevezetésével tegyék hatékonyabbá a munkájukat.[70]

A politikai magatartásához mintát a korábbi Határozati

Párt gyakorlatából merítette[71]: az elgondolásai 1865-66-ban legjobban Ghyczy Kálmán ellenzékiségében találták meg a számára követendő példát[72], aztán pedig Tisza Kálmán Balközép pártjában. Nemcsak Tisza politikai felfogása volt hatással rá, hanem magatartása és személyiségének egésze is, s ennek nem kis szerepe volt abban, hogy a pártfúzió után még rövid ideig képviselő maradt, 1878 után pedig a halasi Szabadelvű Párt elnöke lett.

A politika színterein is érvényesült a mentalitása egészében fontos szerepet játszó puritán erkölcsisége, az elvekhez való ragaszkodása és a megvesztegethetetlensége. Jellemző példája ennek az egyik levelében elbeszélt eset: "... Papp Mór és Sipos Orbán vettek körül a gyűlés alatt. Beszélgettek, midőn hozzájuk közeledtem, s mondták, hogy farkast emlegettek.
- Arról beszélünk - mondá Sipos-, hogy milyen rideg ember vagy.
- Én eddig csak marhát ismerek ridegnek- mondám...
Tehát makacs, megátalkodott s nem tudnám még, miféle más szavakkal kezdték magyarázni azt, hogy nem fordul a köpönyegem. Utoljára az sült ki, hogy nekünk, képviselőknek...konferenciázni kellene..., hogy jövő megválasztásunkat egymásnak biztosítsuk...
Én kijelentettem, hogy míg nem vagyunk egymással tisztában, s nem tisztálkodik ki közülünk az, kit a pub-

likum nem tisztának ismer vagy legalább gondol, addig ennek a konferenciának aligha lenne értelme, s nekem legalább semmi kedvem hozzá."[73]

Mély erkölcsi meggyőződésből az országos érdeket következetes elvi és gyakorlati szigorral mindig a pártérdek fölé helyezte,[74] ezért egyre kiábrándítóbbnak és ellenszenvesebbnek tűnt fel a számára a pártfúzió körüli időszakban az ellenzékiségét fokozatosan elveszítő balközép kicsinyes intrikái és a képviselők nyílt pozícióharcai miatt az egyre gyorsabb ütemben korrumpálódó képviselőség, ahogy ő nevezte:a haza üdvére történő dicsőséges láblógázás. Bizonyára ez is hathatósan hozzájárult ahhoz, hogy felhagyott a képviselőséggel, hogy hátat fordított a dzsentri által elözönlött, egyre gátlástalanabbá váló országos fórumnak. S hogy mindvégig kitartott a Tisza vallotta elvek mellett, abban nagy szerepe volt annak is, hogy Szilády nem változtatott a már egyszer kinyilvánított elkötelezettségén, ahogy szerette mondani: hű maradt a köpönyeg színéhez.[75] Talán mert ebben látta az értékmegőrzés egyik lehetőségét.

A politikai pályafutását illetően a róla elterjedt sablonos kép miatt fontos hangsúlyozni, hogy Szilády igen lelkiismeretesen felelt meg a képviselői feladatoknak: rendszeresen részt vett az üléseken, a

képviselőházi és a bizottsági vitákon.[76]

De voltak emellett más hivatalos egyházi és akadémiai feladatai is, ezért nem ritka az olyan mozgalmas napja, mint amilyent az egyik levelében megemlít: "Ne csudálkozzék azon, hogy így írok. Tegnaptól kezdve fél kilencre már a püspöknél vagyunk, hol a protestáns törvényjavaslat körüli előmunkálat felett pipázunk, onnan tízre az akadémiába kell menni osztályülésbe. Egykor ebédelni nyargalok, háromkor ismét Töröknél, hatkor pedig a clubban konferencia 8-9-ig. Ennél többet öt forintért azt hiszem, kívánni sem lehet. Egészséggel győzöm. Tegnap kezdtem érezni a sok disputát, de mára megint kipihentem magam."[77]

Természetesnek vehető, hogy leginkább a kiegyezést előkészítő, általános elvi politikai kérdéseket fölvető, vagy a számára otthonosabb, az érdeklődéséhez közelebb álló területet jelentő közoktatási törvénytárgyalások idején szólalt fel gyakrabban, és kevésbé érdekelhették az adó-, illeték-, vám-, kisajátítási és egyéb, a szakértelmétől is távol eső polgári jogi kérdések. Igaz, ha nem sok kilátása volt arra, hogy érdemleges politikai munkával töltheti az időt, gyakran vitt magával a képviselőházba fordítani- vagy olvasnivalót, hogy a véget érni nem akaró szónoklatok alatt legalább haszonnal töltse az idejét. Különösen

így volt ez az 1870-es évek közepe táján, amikorra fokozatosan el is fordult már a figyelme az országos politikai élettől.

Ha az országgyűlési téma lehetővé tette, Kiskunhalas érdekeit is képviselte: indítványt nyújtott be a redempcióval kapcsolatban,[78] sok energiáját lekötötte - mert igen előrehaladott stádiumba jutott már az előkészítése - az a Duna-Tisza közi csatornaépítési terv, amely szerint Soroksárnál ágazott volna ki a Dunából és Kunszentmiklós-Halas-Szabadka irányvonalon épült volna meg.[79] Része volt a Halast átszelő vasútvonal megvalósításában is. Már az első alkalommal, amikor az országgyűlésen szóba került a kölcsönökről szóló XIII. törvénycikk tervezete, olyan lehetőséget látott benne, amelyet a városa érdekében ki akart használni.[80] Igaz, csak jóval később, a képviselősége végén kezdődött el a Pest- Újvidék - Belgrád vonal kiépítése, mivel azonban a helyiek közvetlenül Szilády kapcsolatainak, sőt, egyenesen az ő személyes közbenjárásának tulajdonították, hogy Halason keresztül tervezték meg a nyomvonalat, közreműködött benne.

De a magánkapcsolatai révén része volt abban a közútkorszerűsítésben is, amely Pest- Kiskunlacháza- Kunszentmiklós- Kiskőrös-Soltvadkert-Kiskunhalas irányában kötötte össze Halast a fővárossal.[81]

Akár az egész helyi munkásságára nézve is jelképesnek vehető ez a "kapcsolatépítő" igyekezete. Mert kulturális téren is arra törekedett, jogy Halast bekapcsolja az ország vérkeringésébe, hogy a provinciális bezárkózás helyett a nyitottság jellemezze a helyi közszellemet, hogy a basáskodó, vagyoni tehetősséggel hivalkodó, a műveletlenségből erényt kovácsolni akaró tanulatlan korlátoltság helyett a fővárosi értelemben vett képzettség, tanultság, és kulturáltság legyen hangadó és meghatározó szerepű a város közéletében.

A helyi hagyomány máig az ő személyes érdemeinek tartja, hogy a gimnázium érettségiztetési jogot kapott 1868-ban. Állami támogatást szerzett a helyi községi iskoláknak, megfordult a fejében az is, hogy tanítóképzőt kellene Halasra telepíteni.[82] Már korábban gazdászati tanszéket alapított Gyárfással, de a helyi politikai szereplésével függ össze az is, hogy az egyik kezdeményezője volt az árvaház és a kisdedóvó intézet létrehozásának.[83] Szerette volna azt is elérni, hogy az új közigazgatási törvények kidolgozása során Halas törvényszéket kapjon, ezért ennek megvalósításán fáradozott több mint egy évig.[84]

A város érdekeit szolgáló szándékát szinte ars poéticaszerűen fogalmazta meg az egyik levelében:" Akik szidnak, hogy képviselői tisztemnek... nem felelek meg, hadd szidjanak: nem az a jó, hogy ki mint van velem megelégedve, hanem, hogy mi úton használhatok legtöbbet mindnyájunknak."[85]

Mégis, a képviselőségét illetően kissé egyoldalú és méltánytalan a helyi közfelfogás vele szemben. Ennek okai történeti szempontból, persze, könnyen be-

láthatók,[86] mégis célszerű rövid eseménytörténeti kitérőt tenni az utolsó, 1873-as választásra, mert a közfelfogás bizonytalansága főként abból adódik, hogy ekkor Szilládyval szemben Mocsáry Lajost, a neves nemzetiségpolitikust választották a halasiak képviselőjüknek, s az ő haladó ellenzékiségével szemben Szilády kormánypártisága konzervatívnak tűnhetik fel a politikatörténetben kevéssé járatos olvasónak.

Elengedhetetlen abból a szempontból tekinteni erre a választásra, hogy az 1870-es évek pártjai még nem voltak a mai értelemben vett homogén osztálypártok, vagy egységes világnézeti pártok. Természetesen nem egyes elkülönült társadalmi rétegérdekeket képviseltek a halasi pártok sem. Sőt, azt is fel kell tételezni, hogy a politikai képzettség hiányából fakadóan a közérdeket szem előtt tartó politikai tudatosság még olyan fokon sem játszott bennük szerepet, mint az országos fórumokon. A cenzushoz kötött választásokon a közvetlen magán- vagy családi érdekek érvényesültek leginkább, mert a korteskedésekkel a határozatlan politikai arculatú, de vagyona alapján választásra jogosult tömeg gyakran a hangulattól vezettetve szavazott hol az egyik, hol a másik párt igényei szerint. Ezért feltétlenül hangsúlyozni kell: mint azt számos korabeli példa is igazolja, egészen más dolog a képviselők személyének megítélése, és megint más a párthíveiké és az ő módszereiké.[87]

Szilládynak az országgyűlésekről szóló magánlevele-

iben ekkortájt már egyre inkább előtérbe került a kiábrándultság hangja az országos politikai döntéseket és a végrehajtást illetően, de különösen egyértelműen látszik ez a saját használatra készített feljegyzéseiben, amelyekben "majomtánc"-nak nevezi a lassan a fúzió felé tartó országos pártkonferenciát, ahol "tragikomikus bolondságokkal komolykodunk"-írta.[88] A választások előkészítése ekkor már országosan, így Kiskunhalason is sokkal intenzívebb módon, az eszközökben is egyre kevésbé válogató korteskedési programokkal folyt, mint az akár csak öt évvel korábban is tapasztalható volt.

A három helyi párt közül Kolozsvári Kis István vezetésével a Negyvennyolcas és a Függetlenségi egyesült a Szilády vezette Szabadelvű Párt ellen, és Mocsáry megválasztását támogatta.[89] Hogy valójában milyen minőségű politikai programok ütköztek egymással, azaz azokban milyen torzulásokkal tükröződtek az országos pártpolitikai elvek, és milyen szerepet kaptak a kifejezetten helyi politikai célok - nehéz megállapítani, megítélni pedig mindaddig lehetetlen, amíg el nem készül a múlt századi helyi pártok kifejezetten helytörténeti szempontú feldolgozása legalább az egyszerű leíró-tényfeltáró dokumentáció szintjén. De az ezidőből fennmaradt néhány kortesversből[90] kitűnik, hogy az

egyesült ellenzék helyi programjában döntő szerepet kapott az Ausztria-ellenesség, a közös vám- és hadügy, a kvóta, illetve a közös bankok elleni tiltakozás, és a 8o milliós államadósság felemlegetése. Természetesen, a műfajból következően csak a politikai frázisok szintjén szólal ez meg, szándékos és erőteljes túlzással és személyeskedéssel a vádaskodás hangján.

E politikai követelések itt évvel a kiegyezés után meglehetősen idejétmúltak, hiszen ekkor már a helyben is egyre gyorsabb ütemben kibontakozó polgári fejlődés cáfolja meg őket: az Ausztriával történő együttműködés nem hogy nem gátolja a magyar ipar és mezőgazdaság fejlődését, hanem inkább előmozdítja. Az ezekben a célokban megmutatkozó ellenzékiség tartalma amiatt sem válik rokonszenvessé, hogy mindezt a túlzott nemzetieskedés, a nacionalista érzelmek és az üres hazafiaskodás szólamaival támogatják meg a szerzők. Jól látta Gyárfás, amikor Kisfaludy Károly szavaival így jellemezte a korteskedések hangulatát: " Sok haza-puffogtatás , ok semmi, de szörnyű magyarság, Bundás gondolatok- oh, be tatári mű ez!"[91] Szilády is hasonlóan értékelte, ugyanilyen ellenszenvet váltott ki belőle, és az 1877 végén írt levelében is kifakadt ellene: "Van itt is korteskedés elég... ezelőtt vagy nyolc évvel úgy megcsömörlöttem tőle, hogy azolta felé sem mentem. Most megint kénytelen

vagyok vele, majd megszokom, vagy jobban megutálom."[92]

1878 nyarára pedig már úgy elfajultak a dolgok, hogy a július 7-re tervezett beszámolóját egy héttel el kellett halasztania, mert a gyűlés a két párt /a Mocsáry- és Szilády-párt/ nyílt összecsapásává vált, és verekedésbe torkollott. Gyárfás István így értékelte a történteket: "Hanem bámulatos, hogy a tehetetlen pimaszság és gőg mire nem viszi az embereket! Én magam azt hiszem, hogy az eset csak szaporítja Áron öcsém pártját, hanem a választás napjára mégis jó lesz, ha az elnök életbiztosítási rendőri intézkedésekről jó előre gondoskodik..."[93]

Az esetről cikk jelent meg a Honban, Bacsó László, a halasi népköltő pedig versbe foglalta a történteket.[94]

Szilády a visszalépés lehetőségén gondolkodott, de a párthívei megítélése szerint ez "nagyobb zavart okozna, mint a mostani".[95] Ezért maradt.

Rá egy hétre a Szabadelvű Párt ellendemonstrációt tartott. Szilády így írt róla:" Templomból kijövet temérdek nép lepte el a piacot, s a templomtól az ajtóig csak szűk úton eresztettek haza, melyet virággal szórtak tele asszonyok s lányok. Itthon minden szoba tele van koszorúval, pedig ottkinn nagyon sokat eltapostunk. Délután értem jöttek, hogy menjek a közbe s

beszéljek. Ezen is átestünk baj nélkül."[96]

A választás sikeréért nem lelkesedett, ellenkezőleg, azt írta, hogy ilyen kevéssé még sohasem foglalta el a választási izgalom, mint most. Pedig a kortesversek elsősorban őt vették célba: az ő nyakába varrták az országos politikát, s azzal vádolták, hogy a németeknek eladta a hazát. Hol köpönyegforgatónak nevezték, hol trónoló basaként jelenítették meg a mamelukjai között, amint az eddigi sikeres megválasztásai fejében kiosztja a párthívei között a jutalmat: a jól jövedelmező állásokat. Őket - élükön Gyárfás Istvánnal - ebben a beállításban a vagyon utáni sóvárgás jellemzi. A párthívek közül leggyakrabban a városi tanítókat és a gimnáziumi tanárokat emlegetik: hol csak mint "tanárhad" kerülnek szóba, hol névszerint szerepelnek, hol pedig ilyesforma általánosságban:

"Ti pedig, iskolánk tudós tanári,
Mint eddig, legyetek elvem hirdetői.
Ha a Páka-kérdés mi javunkra dől el,
Nem leszünk zsugorik a jó fizetéssel."[97]

E részlet jól mutatja azt az egyetlen helyi okot is, amely az említett üres szólamok mellett politikai célként szóba került a választáson az ellenzék részéről: a "Páka-kérdést".

Páka puszta a halasi határ északi szélén, Kecskemét

és Félegyháza között lévő közbirtok volt, amelynek a jövedelméből még Szilády László igyekezete folytán a birtokossági közgyűlés alapítványt létesített a gimnáziumi tanárok fizetésére. A tanárok számának fokozatos növekedtével Szilády Áron, élve az alapítólevél adta jogaival, a pákai pénztárból a szükségleteknek megfelelően egészítette ki ezt az összeget. Néhányan a közbirtokosság ellenzéki képviselői közül jogtalannak és feleslegesnek ítélték meg a gimnáziumra fordított összeg növelését, törvényellenesnek Szilády Áron eljárását, s pert indítottak emiatt.[98]

A választáson a "Páka-kérdés" politikai tartalmát az jelentette, hogy az ellenzék megítélése szerint a tanárok nem a meggyőződésük alapján, hanem azért szavaznak Sziládyra, mert az egyháztól kapják a fizetésüket. Az a 4o-5o választó, aki a pákai pénztárból vesz fel kölcsönöket, szintén úgy érezheti, hogy a pap személyes lekötelezettje, mert nem tudják, hogy az a pénz a közbirtokosságé. Túlzott önkényeskedésssel vádolják Sziládyt, aki még a presbitériumtól is elvárja, hogy őrá szavazzon, mivel - úgymond - most már világ életében képviselő akar maradni.

Ezektől a vádaktól nyerte el a helyi tartalmát és aktualitását a kortesversekben emlegetett politikai toposz a hatalmaskodó basáról és mamelukjairól. S

mert e versezetekből szinte tüntetően hiányzik a hagyományos, a "műfaj megkövetelte" konstruktív politikai cél megjelölése, az emellett történő érvelés és mozgósító szándék /ennek a helyét is az ellenfél szapulása vette át/, egyéb dokumentumok hiányában is sejthető, hogy az ellenzéket nem az országos pártpolitikai célok helyi érvényesítése ösztönözte, még csak nem is a város előtt álló gondok megoldásának szándéka vezette. Mert bár való igaz: a Szabadelvű Párt politikája országos viszonylatban - főként a polgári érdekek nézőpontjából - nagyon szembetűnő hiányosságokat tükröz az 187o-es évek végén, igaz az is, hogy Szilády politizálása sem mentes hibáktól, mégis úgy látszik, hogy a helyi ellenzék törekvése nem a politikai értelmű ellenzékiség fogalmának felel meg, hanem csupán az ellentét, a szembehelyezkedés, az ellentmondás jelentéskörét meríti ki: nem azért akarta Mocsáryt megválasztani, hogy ezzel a maga politikai hovatartozását kifejezze, hanem az az igyekezet fűtötte csupán, hogy Sziládyt elüsse a képviselőségtől. Ekörül csoportosultak a legnagyobb indulatok, s ezek felszításához szolgáltatott indokot, okot, de leginkább ürügyet a "Pákakérdés".

Szilády maga is jól érzékelte ezt: "Habarék párti vármegyés uraimék azért halasztották ezt a dolgot

mostanra, hogy majd pártot is cselekszenek"[99] írta öccsének a július 15-i levelében. És bár úgy látta, hogy egy emberként sorakozik fel mögötte a presbitérium egésze és a közbirtokosság nagyobb része is, a nyári előválasztások idejére már az uszításig felszították ellene a hangulatot a korteskedésekkel. "Azon izgatás elől, mely itt folyt - írta augusztus 13-án-, ki lehetett volna térnem, hanem akkor aztán örökre el lehetett volna hurcolkodnom innen."[100]

Alulmaradt a választáson,de a novemberire nézve ismét bizakodóvá vált, mert közben híre terjedt, hogy Mocsáry visszalép a halasi képviselőségtől.

Ekkortájt írt leveleiből az tűnik ki, mintha az iskola ügye lenne az a pont, amely közül a helyi politikai szereplésének indítékai kikristályosodnak: "Novemberig védem, s hiszem, hogy meg is védem az iskolát, s ha akkor sikerül restaurálnunk, csakugyan nem lesz egyéb hátra, minthogy valami nagyobbszerű alkotásba kezdjek, mert az itteni szúnyogokkal többé bajom nem igen lesz."[101]

De a novemberi választások eredménye sem hozott kedvező fordulatot a számára: Halas képviselője Mocsáry Lajos lett. Ám igen jellemző és Sziládyra valló eset, hogy a választás idején nem is tartózkodott Kiskunhalason: egy álló hétig Pesten volt a számára a képvi-

selőségnél fontosabbá vált Páka-ügyön fordítani, amit lehet. Szépen ír erről november 14-én János öccsének: "Én nagyon hirtelen mentem akkor fel...a pákai ügyön csavarítani, ami már valahára...majd csak rendbe jön. Vasárnap éjjel mentem, s szombaton jöttem haza. Azalatt dőlt el az is, hogy Mocsáry megmaradt halasi képviselőnek. Szinte örültem, hogy Pesten voltam, mert ott még kevésbé tudtam afelett szomorkodni mint itthon.

Pákász uraimék meglátták, hogy egy lépésre sem hátrálok, a sok gyáva féreg pedig, akinek érdeke, hogy legyen iskola, de egyet se szól, azt tudta meg, hogy náluk, segítségök nélkül is meglesz, aminek lenni kell. Az agyonveréssel való fenyegetőzést most odáig vittük, hogy amint Páka eldől, azokra fordul, akik eddig hencegtek."[102]

A pereskedés azonban sokáig nem dőlt még el, időnként ugyan nyugvópontra jutott, de folyamatos maradt, és csak az 1884. október 25-én kelt kúriai ítélettel fejeződött be, amely a református egyház kezelésében hagyta az alapítványt.

A választás után Szilády teljesen elzárkózott a képviselőségtől, többet soha nem jelöltette magát. Kitért még a Szabadelvű Kormánypárt Végrehajtó Bizottsága hivatalos felkérése elől is,[103] és Jókai Mórt ajánlotta önmaga helyett.[104]

Mint pártelnöknek - hivatalánál fogva - jelentős politikai súlya volt a helyi közéletben, de gyakori és hosszas pesti tartózkodásai miatt kevéssé volt rendszeres a kapcsolata a pártkörrel. A tevékenysége alig terjedhetett többre, mint a beszámolók megtartására, a központi intézkedések értelmezésére és ismertetésére, alkalmi politikai összejöveteleken való szónoki szereplésre, vagy disputára, és a pártkör által szervezett kultúrális események támogatására, esetleg ilyenek kezdeményezésére. Mivel azonban az 1878-as választásokon pártpolitikai kérdéssé vált a gimnázium fenntartási alapját képező Páka, ettől kezdve az"oskola-ügyhöz" való egyre makacsabb és kitartóbb ragaszkodás jelentette Szilády helyi politizálásának legfontosabb indítékát és tárgyát s szenvedélyességének legfőbb okát is.

TUDOMÁNYOS KIBONTAKOZÁSA A MAGYAR NYELVÉSZETBEN
/1872-1876/

A magyar nyelvtudomány kérdései iránt újólag feltámadt érdeklődése valójában 1871-ben kezdődött. Az az életrajzi mozzanat áll mögötte, hogy a december 25-i akadémiai ülésen a nyelvtudományi bizottság tagjává választották. Más tudósi életmű - például az ugyancsak ekkor megválasztott Gyulai Pál - vonatkozásában ennek az életténynek legfeljebb a tudományos karriertörténet szempontjából volna csak említést érdemlő jelentősége, Szilády esetében azonban ennél többről van szó, hiszen néhány évvel korábban még az orientalisztika bűvöletében tervezte a tudományos pályáját, és a jövőjét is ez alapján képzelte el: " így leszünk ketten Occidens és Orient"- írta az öccsének Franciaországba, abban bízva, hogy János a nyugat-európai, ő pedig a keleti kultúrák hazai terjesztőjévé válhat. De a defterekről szóló tanulmánya azt a nagyon határozott szándékot tükrözi már, hogy az anyagot kifejezetten a magyar nyelvtudomány - egyelőre még hiányzó - sajátos kutatási területeinek kialakítása céljából tegye hozzáférhetővé. Ennek a kialakulóban lévő érdeklődésnek adott igen határozott formát a maga elvárásaival az akadémiai bizottsági

tagság. Sőt, a kronológia egyértelműen azt igazolja, hogy a megbízás támasztotta "megrendelés" ismét megelőzte a szubjektív szándékot, azaz, nem a már lezajlott változást regisztrálta, hanem éppen fordítva: Szilády ennek az ösztönző hatására változtatott. Úgy érezhette, hogy most ezeken az éppen hogy csak kialakulóban lévő részterületeken van szükség az ő szaktudására. Természetesen hangsúlyozni kell: nem volt ez alap nélküli, mert a felkészültségének megfelelt. Teljesen a belső motíváció sem hiányozhatott hozzá,mert a tudományos kapcsolatai alapját jelentő környezete rendszeresen foglalkozott a magyar nyelvtudomány legáltalánosabb kérdéseivel /maga Arany János is, akinél ezidőben rendszeresen megfordult, de a kör többi tagja is, akikkel szinte naponta érintkezett/. A nyelvészeti tennivalókról alkotott eltérő felfogásuk ellenére sem változott meg a Budenzhez fűződő jó viszonya - ő az európai színvonalú szakmai késztetést jelenthette neki.

Ilyenformán pontosabb volna ezért a korábbi évet is idecsatolva 1871-72-ben megjelölni a Szilády érdeklődésében bekövetkezett változást, de az időpont megválasztása nem a folyamat kezdetét, hanem a már lezajlott korrekciót kívánja regisztrálni, ezzel együtt azt hangsúlyozni, hogy Szilády gyorsan módo-

sított a kutatási irányán, és hogy ez a módosítás nem jelentett neki megoldhatatlannak látszó akadályt - sem dilemmát, sem alkotói válságot nem idézett elő. Sőt, éppen a gyors kibontakozást hozta az 1872. esztendő. Ennek a megalapozása azonban az említett eseményeken túl még két fontos mozzanattal kötődik a korábbi évhez: az egyik egy rövid nyelvészeti dolgozat, a másik inkább tudományszervezői munka: egy folyóirat megindítása.

Az 1871 végén keletkezett, de csak a rákövetkező évben megjelent Magyar szófejtegetések[2] részleteiben, de a szemlélete egészében is,Hunfalvy ellenes munka, amely már a címében is hangsúlyozza a nemzeti elemet mint a polémia legfontosabb tényezőjét, szándékosan szembeállítva Hunfalvy Szófejtőgetések című tanulmányával. Vitairat, amely Hunfalvy három szófejtési kísérletéről bizonyítja be azok tarthatatlanságát. Az egyik egy 1086-ban kelt oklevélből vett szó, a Churchu-feu /caput voraginis/ olvasata és eredete, amelyet Hunfalvy a finn kurkku-pää-vel /torokfej/ rokonított. Szilády a "torok-fő" jelentésből kiindulva, a földrajzi nevek kialakulásában szerepet játszó,"nyelvszokást" tartva szem előtt, analógiákkal bizonyítja, hogy ez az összetétel az elő- és utótag "egymást kizáró voltánál fogva nem is képzelhető el".

A szó olvasatát és jelentését csurgófő-ként adja meg, a mai tudásunk szerint is helytállóan, többek között azzal érvelve, hogy "akár általános, ma is használt forrás értelme mellett maradunk a szónak, akár mint valami patak saját nevét tekintjük: a szó egymagában is, a csurgófő összetételben is, a nyelv természetével egyező értelmet mutat, s ezen utóbbi összetett alakban tökéletes párja a ma már szintén kevésbé használt, de még egészen el nem avult kútfőnek."[3]

A sedu is itt fordul elő: Hunfalvy jóindulatú,de igen alapos tévedéssel a finn silta /híd/ és mordvin sed /u.a./ alapján próbálta magyarázni. Szilády az oklevélből vett példákkal bizonyítja, hogy a híd jelentéshez semmi köze, hanem azonos a máig használt Séd szóval, jelentése pedig a nem magyar eredetű patakkal.

A harmadik a tájnyelvi kotu értelmezése, a Hunfalvy javasolta finn kitö /ignis occultus/-vel szemben Szilády summázata szerint: "hazánk...legmagyarabb vidékein a nádgyökér, nádtörzs neve, minek értelmezése végett sem kell messzire fáradnunk, mert megtaláljuk azt a csuta, csutaj, csutak, kutak hason jelentésű s hangzású szavainkban".[4]

A dolgozatból kitűnik, hogy Sziládynak a magyar nyelvtudomány egészéről vallott felfogása a 60-as

évekbelihez képest alapvetően nem változott meg, bár sok tekintetben árnyaltabb lett. Úgy látta, hogy az összehasonlító nyelvészet számára az elmúlt tíz év "sok és nem haszontalan munkában telt el", mindamellett ez idő szerinti legfőbb eredménye abból állna, hogy a rokonsági kérdést szűkebb körre szorítva határozta meg.[5]" Ez alatt az értendő, hogy a török-magyar rokonítás lehetőségét kizárva, Hunfalvy és Budenz tanulmányai éppen ebben az évtizedben jutottak arra a következtetésre, hogy a magyar az ugor nyelvcsoporthoz tartozik eredete szerint. "Részemről -mondja Szilády- ma éppen olyan kevéssé tagadom meg egyiket vagy másikat, mint tettem azt tíz évvel ezelőtt.[6]" Ezzel együtt úgy látja, hogy a nyelvtudomány korabeli fejlettsége szintjén elhamarkodott és túlzó célkitűzés a nyelvrokonságkutatás, elegendő volna "csupán nyelvünk érintkezési pontjainak s eseteinek tanulmányozása.[7]" Legfőképpen azért, mert jóformán hiányzik minden előfeltétele a módszeres nyelvhasonlításnak; nincs nyelvtörténeti szótár, még mindig feltáratlanok a nyelvjárások, és a helynévgyűjtés sem indult meg. "Ezek nélkül nagy bátorság, hogy ne mondjam, vakmerőség kell nyelvhasonlításunkhoz"[8]- mondja. Nemcsak azért, mert emiatt igen sok szófejtési kísérletet kell helyreigazítani, hanem azért

is, mert e segédeszközök híján saját nyelvünk értékeivel sem vagyunk igazán tisztában. S ennek jelentősége már túlnő a nyelvtudomány keretein, mert - vallja a mester, Lugossy József szavait idézve- balul bocsátkozunk a világpiac forgalmába, mielőtt saját árunknak nemhogy értékét tudnánk, de gyakran csak milétét is ösmernők."[9]

Hunfalvy dolgozatát nem csupán a feltűnő melléfogásai miatt látja bírálandónak, hanem főként azért, mert veszélyesnek tartja a módszer ilyen alkalmazását. Szerinte nem volna szabad mindenben csak a finn és ugor összehasonlításra szolgáló anyagot látni, nem szabadna kategorikusan elutasítani más nyelveket, és körültekintőbben kellene alkalmazni a nálunk is már-már divattá váló eredetkutatás szempontjait. Tudományos agressziót lát abban, hogy kizárólag a történeti összehasonlító módszert használja a nyelvtudomány: Hunfalvy eljárásában éppen úgy mint Franz Miklosich "szlavizáló hevében" elkövetett túlkapásaiban. S mivel különben is lassúbb ütemű fejlődést tapasztalt a magyar nyelvtudomány egyéb területein mint az eredetkutatásban, méltán sürgette azok fejlesztését, és a kutatási irányok spektrumának szélesebbre nyitását. Az említett földrajzi név és nyelvjárási etimológián kívül erre azzal adott pél-

dát a dolgozatban, hogy a lidérc szavunk eredetének tisztázására tett művelődéstörténeti szempontból máig érdekes kísérletet.

De nemcsak elméleti-kutatói feladatként értelmezte e munkát, hanem gyakorlati akadémiai szervezői tennivalóként is - a nyári ülésen[10] két javaslatot terjesztett elő: az egyik a Nyelvemléktár megindítására vonatkozott, azzal az elgondolással, hogy a drága Régi Magyar Nyelvemlékek mellett legyen egy iskolai használatra is alkalmas, a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhető olcsóbb forráskiadvány, amely igényesen közvetíti az újabb tudományos ismereteket.

A másik egy új folyóirat megindítását szorgalmazta a "szorosabb magyar nyelvtudomány" köréből, nyelvjárás- és hagyománygyűjtés, a "nyelvmívelésnek, idegen nyelvek hatásának, nyelvrontásoknak ellenőrzése céljából".

Ez a folyóirat a napjainkban is megközelítően ugyanezeket a feladatokat ellátó Magyar Nyelvőr. Már az 1871.november 21-i igazgatósági ülés ilyen címmel tervezte be a költségvetésbe, s a következő esztendő elején meg is jelenhetett, s a korszak egyik legjelentősebb szakfolyóiratává vált.

Mégis, a tudománytörténet a Nyelvőr vonatkozásában méltatlanul bánt Sziládyval. Mert -bár ő később is

nagyon fontosnak tartotta a megindítás körüli bábáskodást- már a századforduló tájékán elfelejtődött e tevékenysége. Valószínű azért, mert Szarvas Gábor szerkesztésében jelent meg a lap. Nagyobb méltánytalanság azonban, hogy az újabb, a folyóirat történetét és tudományos szerepét taglaló munkák sem tartják számon az ő szerepét,[11] csupán a Szilády-irodalom említi kellő hangsúllyal. Pedig az érdemei elvitathatatlanok, ezt az egykori munkatársak is jól tudták. Erre vonatkozó dokumentumképpen Szarvas Gábor levelét érdemes idézni közvetlenül a folyóirat megindulása előtti időből, 1871. december 15-ről:[12]

Igen tisztelt Ügytárs!

Hogyne volna Kegyed előtt ismeretes az óvilág egyik klasszikus népének ama szokása, hogy a családapa az újonszülött gyermeket karjára vevés által ismerte el magáénak?

Megtagadhatná-e tehát az elismerést attól, aki mindegyikünk tudomása szerént Kegyednek köszöni, ha a napvilágot meglátja? Legyen tehát igazi édesapja a kisdednek, s ölelje őt mindjárt születésekor szerető karjára!

A karácsonyi nagy ünnep közeledtével szükséges, hogy különösen iparkodjunk erényesnek lenni, ezért hiszünk és reménylünk

és szeretünk:

Szarvas Gábor.

Nem biztos, hogy maga az alapítás ötlete Szilády-tól ered,/a Magyar sajtó története szerint Arany körében terveződött/, de kétségtelen, hogy tudományos céljaival teljesen egybevág. Ezért méltán feltételezhető, hogy Gyulai mellett ő játszotta a legfontosabb szerepet a folyóirat profiljának kialakításában. Kibogozhatatlan, hogy kinek milyen szerepe volt az első számban közzétett programnyilatkozat[13] összeállításában, de az elgondolkodtató, hogy a szerkesztő, Szarvas Gábor nem jegyezte a cikket. Az is feltűnő, hogy a beköszöntőben kifejtett koncepció szinte teljes egészében Szilády törekvéseit tükrözi, és minden lényeges célkitűzése igazodik a cikkeiben már korábban kifejtett elvekhez és irányokhoz. A folyóirat az új ortológia jegyében öt fő tárgykörben jelölte meg a maga tennivalóit:

1. A nyelvtörténeti kutatások szorgalmazása az "elhanyagolt nyelvkincseknek" a feltárásával, " s belőlök a célszerűeknek szükség kívánta ajánlása s terjesztése".

2. A nyelvjárási gyűjtőmunkák megszervezése, a határok kijelölése és a nyelvjárási jelenségek hatásának

kimutatása.

A népköltészeti műfajok gyűjtése /népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok, de főleg a népmesék/, s ezek "alakilag hű közlése".

A földrajzi nevek /hegyek, dombok, völgyek, folyók, tavak, erek, források, erdőségek, barlangok és dűlők/ gyűjtése.

3. Az idegenszerűségek, magyartalanságok bírálata "különösen...a tudományos és szakművek, hivatalos iratok s tankönyvek nyelvének megbírálása, s ugyanezen célból a nép számára készült műveknek szemmeltartása."

4. A magyar nyelv sajátosságainak rendszerbe foglalása, és

5. a modern tudomány nyelvünkre vonatkozó kutatásainak figyelemmel kísérése.

A nyilatkozatban a terjedelmét illetően is jelentős szerepet kap a folyóirat leendő bázisa, amely nem csupán a szűk tudományos körökből állna, hanem a magáénak tudná az "egész művelt magyar közönséget".

Nem nehéz meglátni, hogy mind a célok, mind az erőteljesen kiszélesített olvasótábor igénye a Nyelvtudományi Közlemények által betöltött funkcióval szemben jött létre, és olvasóként kimondhatatlanul is a vidéki értelmiséget, különösen pedig a középiskolai

tanárságot vette célba. E réteg ilyen tudatos bevonása a gyűjtőmunkába később, az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztése során is annyira jellemző Sziládyra, hogy nem lehet kétséges: az ő ideálja valósul meg ebben a vonatkozásban is.

A néphagyományok gyűjtését pedig már az első publikációval egyidőben elkezdte: a Szépirodalmi Figyelőbe fordított Az arab qaszída és ghazal című dolgozatához lábjegyzetben csatolt találó népdal-analógiái mellett[14] a Koszorúban közzétett somogyi regösének[15] és a hagyatékában fennmaradt népdalszövegek[16] mutatják, hogy nagyon a szívén viselte a népköltészeti anyag feltárását. Számára a puszta szimpátiánál több, az egész szemléletét meghatározó törekvés volt ez tudományos értelemben is. Nagyra becsülte és példának tekintette Kriza János módszeres gyűjtőmunkáját, idézetei kedvelt forrása volt Arany László mesegyűjteménye, később Vikár Béla gyűjtése is. A már említett szófejtése, a lidérc után a Nyelvőrben is igyekezett mielőbb eleget tenni e programnak az 1873. évfolyamban közölt halasi és majsai ráolvasásokkal és A mesékről című tanulmányával.[17] Ez utóbbiban a mesehős, Királyfia Kis Miklós történeti azonosságát bizonyítja. A későbbi irodalomtörténeti jegyzetei között előforduló néprajzi hivatkozásai és a századelőn írt

Vasgyúró[18] és Höcsön[19] című etimológiája is azt mutatja, hogy kora egyik kitűnően tájékozott tudósa volt a századfordulóra már önálló tudományként létező néprajzban is, amely akkor, az 1870-es évek legelejére a Nyelvőr égisze alá került, mivel Arany János Koszorúja, amely korábban a műhelye volt e gyűjtő- és feldolgozó munkának, megszűnt. Ezzel együtt az irodalmi célú vizsgálódást is fokozatosan felváltotta a nyelvészeti szempontok érvényesítése, s ez Szilády tudományos orientálódásán is nyomot hagyott. Ő maga rendszeres gyűjtővé nem vált, bár sürgette, hogy "ráolvasásaink, mondókáink s általában mindenféle babonáink gyűjtésére tőlünk telhető gondot fordítsunk, amíg nem késő,[20]" és szívesen hallgatta s jegyezte le Ducczos Mihály meséit is. /E vonatkozásban hihető a hagyomány is: Sziládynak minden bizonnyal azok az archaikus elemeket őrző mesék tetszettek közülük legjobban, amelyek keleti motívumokat őriztek meg.[21]/

Nem lehetetlen, hogy az új ortológusi magatartást és törekvést olyan találóan kifejező folyóiratcím - amely némi szóváltásra adott okot a következő számokban- szintén az ő leleményének köszönhető. De ha nem így volna is: az ő személyes törekvését is pontosan tükrözi, hiszen a magyar nyelv védelme az

idegenszerűségekkel szemben a felfogását annyira átható program volt, hogy már tíz évvel korábban a székfoglalója egyik fő tézisét képezte.

Sietett a folyóiratot támogatni a célkitűzések minden területén. Igaz, a megindulás évében, 1872-ben csupán két rövidebb cikkre futotta az erejéből egyéb elfoglaltságai miatt: Budenz ünnep szavunk értelmezésének analógiájára az egyház-éktelen-égödelöm szófejtését kisérelte meg[22]: a Fac simile! címűben pedig az egyik XV. századi versünk, a Szabács viadala Thaly Kálmán-féle olvasatával és első közlésével kapcsolatban fejtette ki a fenntartásait, ezért az eredeti publikálását sürgette.[23] A rákövetkező évben írt nyelvművelő cikkeket /Gyanús vagyok benne, Szíjalt rák, Interpellatio[24]/, amelyekben nyelvtörténeti adatokra, vagy a "tiszta magyar kiskunsági beszédmódra" hivatkozva javasolta a címekben jelölt szavak kívánt használatát. A Szökőév című hozzászólásában Hunfalvyval vitatkozik, és azt fejtegeti, hogy szükségtelen finn analógiákat hozni a szó jelentésének meghatározására akkor, ha a megfejtés "közelebb" is megtalálható : Lippai János Posoni Kert /1753./ című munkáját idézi, és ez alapján állapítja meg, hogy a szökő szó jelentése a "közbetétetett nap által eggyel odább szöktetett napnak, Mátyás napjának ug-

rása", s "így lesz azon év, melyben e napugrás vagy szökés eléfordul maga is szökő, vagy - Lippai szerint- ugró esztendő."[25]

A legjelentősebbbnyelvészeti tanulmánya, A nevekről című dolgozata is itt látott napvilágot 1873-ban.[26] Az akadémia Sámuel - díját nyerte el vele.

Arra hívja fel benne a figyelmet, hogy a középkori történeti emlékekben sok olyan utónév található, amely később vezetéknévvé vált, és bár jelentős hányaduk kihalt, egyrészük napjainkig fennmaradt, használatban van. Gyűjtésüket és értelmezésüket azért sürgeti, mert a leendő nyelvtörténeti szótárhoz is igen fontos anyagot lát bennük, olyant, amely tényszerű adatként számba vehető a XII.-XIII. századi időszakból, "melybe csekély számú nyelvemlékeink már nem érnek fel."[27] És ha ezekben az írásos dokumentumokban "egy érthető magyar tulajdonnevet találunk - írja -, pár száz évvel régibb földet - ha csak egy talpalatnyit is - érezhetünk lábunk alatt vizsgálódásaink közben."[28]

Úgy gondolja, hogy a java népköltészeti alkotásokban felgyűjtött anyag is jól hasznosítható nyelvtörténeti szempontból azáltal, hogy az analógia révén a középkori dokumentumokra ad magyarázatot. Érdemes felfigyelni az érvelési módszerére: "Álljon itt...

példa gyanánt egy régi magyar nőnév, a Havadi. Eléfordul egy Margit nevű nő 1152-ben kelt végrendeletében /Hovodi/ az Árpád kori új okmánytár I.k.63. lapján. Ha a keresztyénség nyomát akarjuk e névben látni, bizonyosan a Maria ad Nieves-re fogunk gondolni, noha ez már az 1466-iki magyar naptárban havi bódog anyá-nak van fordítva. Sőt, ha analógiát keresünk, találunk is Peruban, hol a Nieves nőnév nagyon gyakori s éppen ez értelemben, anélkül, hogy a Mária név vele együtt járna. Régebben Kassay, legújabban Kriza jegyezte fel mint háromszéki tájszót a havadit, mi annyi mint tavaszi virág, nárcisz. Eléjön még ugyancsak Krizánál /Vadrózsák I.325./ a következő háromszéki táncszókban is:

Csukros székfű,havadi
Szeret ingem valaki stb.

Azt gondolom,hogy bátran mellőzhetjük a perui analógiát. A székely szó, míg egyfelől egy régi magyar nőnév értelmére tanít bennünket, másfelől a nárcisz virág jó magyar nevével is megismertetve emlékeztet a keleti költészet egyik leggyakrabban eléforduló hasonlatára, melyben a nárcisz rendesen az epedő, szerelmes női szemeket példázza."[29]

Kimutatja, hogy nagyon elterjedtek voltak a ragadványnevek is. Kialakulásuk oka tulajdonképpen igen

egyszerű: abból fakadt - mondja Szilády -, hogy "nevet mindenkinek más ád, s ...számtalanszor megesik, hogy a leggyöngédebb szülei szeretettel választott név sem tetszik annak, aki azt hordozni kénytelen. Ismeretes emberi gyengeségünkből következtethetjük, hogy bizony a Haragos, Hazug, Hitvánd, Hízó, Irigy, Szegény, Topa s több más régi személynév viselői nem gyönyörködtek azokban, s ha tőlük függ vala, nem kerestek volna maguknak ily jellemző neveket. Ragadványnevekké váltak, mint sok más akkor is és ma is, legfőképpen azért, mert jellemzők.[30] Ilyen régi gúnynév a mesevilágunk kedvelt alakjának neve, a Babszem is, amelyet egy 1211-ből származó oklevélben már leírva talál.

A Kicsid-Nagyod példájából kiindulva mutatja be, hogy más népekhez hasonlóan őseinknél is elterjedt gyakorlat volt a számnevek alkalmazása a névadásban /Elud, Harmas, Negus, Hatus stb/, nem ritka a napok és ünnepek alapján történő elnevezés /Péntek, Szombat, Karácson, Pünkösd/, és összetétel útján is jöttek létre személynevek /Jólegény, Széplegény/.

A dolgozat a személy- és földrajzi nevek kapcsolatát vizsgálva megkísérli megragadni a feltűnően gyakran előforduló -d és az ennek "módosítványaként" számon tartott -os,-es/-s/ képző jelentését is. Ennek

alátámasztására majdnem száz, oklevelekből előkeresett helységnevet vesz lajstromba azzal a szándékkal, hogy bizonyítsa a -za,-ze,-os,-ös,-sa,-se végű családnevek /Tegze, Bakos, Borza, Jaksa/ képzőinek az összefüggését. A dolgozat elvi és módszertani alapozása miatt azonban nem sikerülhetett sem a kutatói cél szerencsés kitűzése, sem használható eredmények elérése, hiszen a Teleki József nyelvtanából már a századelőn általánossá vált hangrendi párhuzam és gyökelmélet-tan elavultsága ekkorra már egyre szélesebb körben nyilvánvalóvá lett. Mégis,kár volna személyes hibájául felróni azt, ami a kor egész magyar nyelvtudományára jellemző: a rendszeres, modern nyelvtörténeti és alaktani ismeretek hiányát - ezt csak az 188o-9o-es évek folyamán tudja megteremteni a magyar nyelvészet. Szilády tudományos igényességéhez nem férhet semmi kétség: ő a már meglévőre, a hagyományosra, a Czuczor-Fogarasi Nagyszótárban foglaltakra támaszkodik, ezek eredményei alapján vizsgálódik. A dolgozat tudománytörténeti szempontból mégis igazán becses és értékes, mert a konzervatív módszer ellenére is vannak eredményei, főként a témabeli újdonságnak köszönhetően: ez az első igazán jelentős hazai kísérlet a régi személy- és helynévgyűjtésre és feldolgozásra.

A dolgozatot több bírálat is érte. Bizonyára maga is megsejtette e módszer ingatag voltát, mert ehhez hasonló nyelvészeti kísérletbe többet soha nem fogott. De volt ennek más oka is, főként felfogásbeli. Az, hogy valójában nem is maga a nyelvészet érdekelte, hanem az a középkori magyar kultúra, amelyről egyelőre több képzelgése mint tényszerű ismerete volt a magyar tudomány egészének, amelyet - úgy gondolta - minél sokoldalúbban, minél több nézőpontból vizsgál a kutató, annál nagyobb az esélye a valamikori tényeknek megfelelő pontos ismeretel megszerzésére. Az ő számára tehát ehhez eszköz a nyelvtudomány is, mint az orientalisztika, vagy a néprajz és történelemtudomány. Racionalizmusa mindig ködösnek, vagy legalábbis gyanúsnak találta a - módszeres feltárás hiányában nem egyszer misztikusnak tetsző - nyelvemléktelen kor szellemi kultúrájára vonatkozó elképzeléseket, mint ahogy erős fenntartással fogadta azokat a gyakori hivatkozásokat is, amelyek a hiedelmekben és ráolvasásokban a pogánykor "ősvallásának" elemeit látták. Ő ezzel mindig szembeszállt: pontos időbeli behatárolásra törekedett.

Legfeljebb XV. századinak tartotta a ráolvasások legrégebbjeit is, a lidérc szavunk eredetéről pedig azt vallotta, hogy a latinizáló kereszténység hozadéka[30]. A mai tudomány ezekről a kérdésekről másként vélekedik, de Szilády mértéktartó józansága és állandó törekvése arra, hogy az írásos anyagokkal jól dokumentálhatóvá tegyen egy-egy tényt, hogy megteremtse azt a talpalatnyi földet, amelyen a kutató jól megvetheti a lábát - tudományos korrektségét bizonyítja.

Mindemellett a Nyelvőrben közzétett dolgozataiból kitűnik az is, hogy az első programpontban foglalt célkitűzések körül kristályosodik ki legjobban az érdeklődése: a maga számára leginkább hasznosítható tudományos területet a fennmaradt középkori nyelvemlékeink olvasásában-kutatásában és újrakiadásában találta meg.

1873-mal gyakorlatilag megszakadt a kapcsolata a Nyelvőrrel. 1903-ban közzétett ugyan még benne egy nyelvművelő cikket Méltó címmel[31], de később inkább Szily Kálmán folyóiratába, az akkor megindult Magyar Nyelvbe dolgozott. Természetesen nem elvi vagy személyes okból szűnt meg ez a szépen induló kapcsolat, hanem Szilády sok egyéb elfoglaltsága miatt: ekkor szerkesztette a Név- és tárgymutatót az okmánytárhoz,

Budenz Józseffel és Szarvas Gáborral ekkor készítették elő a Nyelvemléktár általános megtervezését és az első kötetek anyagául szolgáló Bécsi és Müncheni kódexet. Igaz, e monumentális vállalkozásban a későbbiekben ő egyre inkább csak a szaktanácsadó szerepét töltötte be - kitűnő szakemberre találtak Volf György személyében -, de ekkor sok energiáját lekötötte ez a munka is.

Folyóiratcikket 1874-75-ben sehol sem publikált. Ugyanakkor egy hetilap megindítását tervezte Kiskunhalason, azzal a céllal, hogy "városi életünk a józan közvélemény megállapodott irányát mindig biztosan és öntudatosan követhesse."[32] A lapra nézve kész terve volt, de az olvasói igények felkeltése céljából jónak látta ezt megelőzően Kun-halasi könyvtár címmel egy füzetsorozat kiadását, amely a város művelődéstörténetével foglalkozott volna /később az újság mellett, vele párhuzamosan jelent volna meg/, amelyből az olvasó "hasznos időtöltést és okulást szerezhet magának,...azon kívül, szülőföldének, lakóvárosának régi és újabb történeteit, állapotát ismerhetve meg ..., ezt a várost még jobban megszeretheti, az ősök példáján buzdulva megtanulhat ennek javáért munkálkodni, érette áldozni, s ezt minden körülmények közt megbecsülni."[33] Emellett helyet kaptak volna benne olyan egyéb "köz-

ségi kérdések" is, amelyek a lakosság érdeklődésére számot tarthatnak.

De az érdektelenség miatt mindössze egy füzete jelenhetett csak meg: Tormássy János Halas városa s ekklésiája története című művének újrakiadása Szilády előszavával és jegyzeteivel. A bukás természetesen nem a szerkesztő felkészültségén vagy teherbírásán múlott, hanem a helybeli körülményeken: azon, hogy a polgárosodó mezővárosban a művelődési igények kialakulása csak lassú ütemben követte a vagyonosodást. Majdnem tíz évnek kellett még eltelnie ahhoz, hogy 1882-ben megjelenhessék az első rendszeres halasi újság Szilády kitűnő tanítványa, az akkor pályakezdő tanár, Korda Imre szerkesztésében. A Kun-halasi könyvtár céljaira emlékeztető, a helyi művelődési értékeket népszerűsíteni szándékozó sorozat pedig csak a legújabb időkben látott napvilágot a Halasi Téka füzetei formájában.

Néhány évvel korábban egy Halas-monográfia terve is megfordult a fejében: "az jutott eszembe - írta Gyárfás Istvánnak-, nem volna-e jó összeállni otthon egynéhányónknak, s megírni Halast minden tekintetben? Gaál Lajos, Kis Laci dűlnének neki a fű-,kű-,s nyűtannak, vagyis általában a földisme, természetrajz s más effélének, Urambátyám historizálna s régészkednék,

én majd a nyelv, népköltészet, mese stb.-vel bánnék el...Nem volna ám ez olyan bolondság, aminőnek látszik! S mire készen lennénk, még a kiadásról is gondoskodhatnánk."[34]

Sajnos, ez is csak terv maradhatott, ehhez is hiányzott még az a polgári műveltségideállal rendelkező helyi közeg, amely igényelte volna az ilyen típusú szellemi értékeket. De e tervek és próbálkozások a helyi viszonyok között erjesztően hatottak: fokozatosan előkészítették a talajt a századforduló idejére már szárbaszökő polgáriasult halasi művelődés számára.

A PÁLYA CSÚCSÁN /1876-1900/

Nem a Horváth János-i elgondolás értelmében, aki a Szilády-életművet egy, a tudományok közötti vélt értékhierarchián nyugvó célképzet alapján látta kibontakozni, hanem csupán abban a vonatkozásban jelenti a csúcsot ez a körülbelül huszonötévnyi pályaszakasz Szilády életében, hogy a tudományos teljesítmények tekintetében ez a leggyümölcsözőbb időszak, akkor születnek a legjelentősebb művek. Természetesen ilyen vonatkozásban sem lehet egyenletes ez a hosszú idő: az első tíz esztendőre feltűnően aktív, de 1886-tól az Irodalomtörténeti Közlemények megindulásáig,1892-ig tartó öt-hat évben nem publikált semmit. Ettől kezdve azonban ismét igen termékeny évek következnek a századfordulóig. Kétségtelen, főként az irodalomtudománynyal kapcsolatosak az ekkori kutatásai, de csak a legtágabb értelemben, nem egyszer csupán csak közvetetten. Mert írt ugyan kifejezetten irodalomtörténeti munkákat is, a legmaradandóbb értékeket mégis inkább filológiai értelemben alkotta. Ugyanakkor továbbra is megmaradt a nyelvészet iránti érdeklődése: " most a nyelvtörténeti szótárhoz böngésztem az okleveleket - írta az öccsének 1878 elején-, hatszáz szó körül szedtem már össze, pedig még negyedét sem néztem át annak, amit kell." Sőt, a nyelvtörténeti mun-

kái legértékesebbike, a Königsbergi Töredék

című értékezése is ebből az időszakból, 1895-ből

való.

Az irodalomhoz közvetlenül kapcsolódtak ugyan már

a pályája elején a műfordításai, de ezekben

a tudományos igény mellett nem kisebb szerepet kapott

az az ifjúkori művészi becsvágy is, amelyről

idős korában úgy beszélt, mint Arany János közvetlen

inspirációjáról, akinek a példája alól csak kevesen

tudták kivonni magukat.[2] Emellett természetesen belőle

sem hiányzott az a diákkori érzékenység, amely megvolt az

öccsében vagy más kortársaiban, amelyet a nagyszerű

költő-tanár hatása olyan formában hozott a felszínre,

hogy ő is költői babérokra vágyott. A hetvenes évek-

ben azonban kifejezetten tudományos törekvés vezette

az irodalom tájékára. Ezt tükrözte már a Fac simile!

című cikke is, de az ebben éppen hogy csak érintett

kérdéskör 1876-tól kapott hangot igazán a dolgozata-

iban. A nyitányt egy 1505-ből származó rövid vershez,

a Körmöcbányai táncszó címen számon tartott virágének-

töredékhez fűzött megjegyzései jelentik.[3]

A szöveget Križko Pál tette közzé Szilágyi Sándor

lapjában a Századokban, az első történelmi szakfolyó-

iratban, amely - ekkor még nem lévén kifejezetten

irodalomtörténeti folyóirat - irodalmi régiségek köz-

lésére is vállalkozott. A szerkesztő fölkérésére foglalkozott Szilády ezzel a kis középkori emlékünkkel.

Hogy a kortársaknak is komoly tudományos feladvány volt ez, a mai iskolázott olvasó számára már - éppen Sziládynak köszönhetően - minden részletében világossá vált töredék, jól példázza, hogy maga Križko sem volt tisztában az értelmével. Szilády így olvasta:

Supra agnő, szökj fel kabla,
Hazajött férjed, tombj, Kató!
Az te szíp palástodban,
Gombos sarudban,
Haja,haja, virágom![4]

A tanulmány rövid, de a szöveggondozás és kiadás szempontjából, mondhatni,máig példaszerű dolgozat, amely jól tükrözi a szerző felkészültségét, igényességét és tudományos ideálját. A szöveg hasonmásának közzététele, a régi kézírás biztonságos olvasása, a betűhasználat jellegzetességeire történő figyelés, az egyes szavak jelentésének árnyalt megadása /különösen a kabla analógiái/ és a szöveg egészének értelmezése, művelődéstörténeti szempontból a korba ágyazottság, a lejegyzett és a még szájhagyományban élő népdalpárhuzamok, a felszólító módú alakok azonos funkciójú használatára hozott példák, a felmerülhető egyéb olvasatokra is történő ügyelés, a ritmikai és rímtechnikai

szempontok, végül a virágének műfajának meghatározása XVI.-XVII. századi kútfők alapján - a hét oldalnyi terjedelemhez mérten elkáprázatóan sok szempont. Az azóta közismerten használt Bornemisza-féle virágének-ellenes kifakadások mellett idézi Magyari István és Pázmány Péter elítélő nyilatkozatait is, és így zárja megjegyzéseit: "Az ily feddő, dorgáló tanításokat a török pusztításain kívül szintén okolhatjuk népies irodalmunk s különösen költészetünk maradványainak elkallódásáért. Szállt az ének- a megvetett virágének is - szájról szájra, s leírni sem tartották érdemesnek, s mind elszállott mindörökre. Ha a megmaradt registrumok táblájára "probatio calami" gyanánt csak 4-5 sort jegyzett volna is föl minden "notarius loci": ma szép gyűjteményünk volna. Örüljünk, hogy a derék Kreusl ezt a töredéket számunkra megmentette, s kutassuk, keressük, nem maradt-e több is ugyanazon vagy elébbi időből is."[5] Ismét a dokumentumfeltáró célkitűzés programja - de most már nemcsak a népköltészeti orális műfajokra, hanem az írott anyagokra is külön hangsúlyt fektetve. Természetesen elsősorban önmagára nézve tartotta érvényesnek, mert a következő évek kutatásai azt mutatják, hogy éppen e téren találta meg az újabb tudományos tennivalóit.

A régi szövegemlékek olvasásába már a 60-as évek

elején belekóstólgatott Budenz József biztatására,s ekkorra már olyan jártasságot szerzett ebben, hogy Bálint Sándor méltán írhatta róla: nála felkészültebb magyar tudós nemigen volt e területen. Igaz, inkább a kutatói kíváncsiság, a " régi magyar szövegek helyes értelmének megtudása", és a középkori magyarság kultúráját népszerűsíteni vágyó gyakorlati tudományos cél, a " régi magyar nyelvemlékeink ügye" vezette őt az irodalom tudományos kutatása tájékára - ahogy ő mondja: "a Pomerium egészséges lombozatú fái alá"[6]-, de az érdeklődését befolyásoló ok szinte közömbös is, mert ismét nem a mai értelemben vett változtatásról van szó. Fontosabb ennél egy külső motivációs tényező: a közvetlen igényt az szülte, hogy Toldy Ferenc halála /1875.december 1o./ után felosztották az ő akadémiai munkakörét. Tudományszervezési szempontból elkerülhetetlenné vált ez a lépés, mert Toldy személye - akire az 186o-as évek elején még méltán illett az utókor tiszteletadását kifejező aforizmatikus szép gondolat, hogy ő maga egyedül felér egy egész egyetemmel - az 187o-es évekre már kissé terhessé, sőt, szinte tarthatatlanná vált. Mindjobban szembetűnő lett ugyanis éppen Szilády korosztálya számára, hogy a gyors ütemben szakosodó tudományok követelte igények miatt, a korábban egyetlen sze-

mélyhez kötött akadémiai feladatokat sürgősen meg kell osztani, hogy az újabb tartalmú tudományos szakszerűség ne szenvedjen csorbát. S mivel Szilády ról közismert volt, hogy Toldy is milyen nagyra becsülte a felkészültségét, de méginkább az, amit már a Nyelvemléktár szerkesztése is jelzett: hogy megvolt a vonzalma, a kutatói vágya is a középkori emlékeink "búvárlásához" - őrá testálták Toldy Ferenc örökségének egy részét, s ezzel szinte egyidőben, 1876. június 6-án az Akadémia tagjává választották.

Szilády az őt útjára bocsátó és a tudósi pályafutását később is jószándékkal egyengető nagy irodalomtörténész elődd emlékének szép gesztussal adózott: a december 11-én tartott székfoglalója témájául a középkori latin nyelvű prédikációs irodalmunk legnagyobb alakja, az Európa-szerte ismert és olvasott tudós franciskánus szerzetes, Temesvári Pelbárt életének és pályájának a bemutatását választotta.

Régóta dolgozott már a témán: amint az első országgyűlési felszólalása - amelyben idézi a Muretus doktorról szóló példázatot - mutatja, már a 60-as évek közepén foglalkoztatta Pelbárt kiléte. A felolvasás után sem sietett a kiadással: csak 1880-ban látott napvilágot a dolgozat az akkor meginduló irodalomtörténeti monográfiák sorozatának első köteteként.

Közben új adatokkal bővült.

A felolvasás igen nagy meglepetést keltett. A fogadtatás meleg hangulatát jól érzékelteti az öccsének írt levele:" Gondolom, ezóta olvastad a lapokban székfoglalásomról a tudósításokat. Sikerére nézve semmi panaszom nem lehet. Még amitől tartottam, ...azon sem akadtak fel. Mindenkinek tetszett,némely ember majdnem extázisba esett. A többi közt jelen volt Horváth Mihály, Ipolyi [Arnold], Rómer [Flóris], Tárkányi [Béla], Fraknói [Vilmos], s ők voltak a leglelkesebb gratulánsok, Ballagi [Aladár] bukfencet szeretett volna örömében hányni, Szász kezdte a tapsot s utána a többi. Gyulai a [Budapesti] Szemlében első helyen akarná kiadni temérdek latin citatumaival együtt, amire, nem tudom, mit mondanának az előfizetői. Egyszerre divatba jöttem Pelbártommal együtt."

Nem túloz Szilády: valóban sikerült felkeltenie az érdeklődést Pelbárt atya működése és tudományos munkái iránt, mert a korabeli szakmai köztudatnak alig volt több ismerete a középkori irodalmunk e mindmáig rejtélyes alakjáról, mint száz évvel korábban Bod Péternek, aki a Magyar Athenasban úgyszólván csak annyit említ róla, hogy "írt holmi deák könyveket". Igaz, később Veszprémi István és Toldy Ferenc a Debreceni kódex ürügyén foglalkozott vele, de ahogy

Szilády mondja: azóta a Gyümölcsöskertbe /Pelbárt egyik munkája, a Pomerium/ " a sövénykerítésen belől senkit se vitt komolyan a kiváncsiság."[8]

A korabeli ismeretekhez képest minden lényeges megállapítása az újdonság erejével hatott. Valóban az is, mert a részletekben eddig ismeretlen adatokat használ fel a szerző / ilyen pl. a krakkói egyetem anyakönyvében ekkor felfedezett 1458-as bejegyzés, a Pelbartus Ladislai de Temeswar/. Mégis leginkább a dolgozat egésze szerzett meglepetést, mert Szilády erőfeszítése, invenciózus igyekezete nyomán igen sok oldalról megvilágított, plasztikusan kirajzolt személyiséggé válik Pelbárt, aki a kortársak számára talán nem is az elfeledettség homályából lép a fénybe, hanem egyenesen abból az időből, ahonnan a korabeli sztereotípiák miatt legkevésbé volt várható: a sötétnek tudott középkorból.

Szilády főként három szempont érdekli: az élet- és pályarajz rekonstrukciója, ennek keretében Pelbárt munkáinak beillesztése az európai kortársi környezetbe, és a magyar kódexirodalomra gyakorolt hatása.

Az elsőre nézve csak a halála éve biztos filológiai adat az említett krakkói évszám mellett, és ami a munkáiból biztonságosan kikövetkeztethető: a budai és esztergomi tartózkodási helyei. Szilády számára

használható a prédikációkból kigyűjthető minden olyan részlet, amely némi támpontot nyújt akár az életrajz /pl. a ferences rendbe történt belépésének időpontja/, akár a művek keletkezésére vonatkozóan /pl. az 1479-80-as pestisjárvány és a Stellárium összefüggése/, akár azokra a dunamenti településekre, ahol megfordulhatott /Ozora,Báta/. Pelbárt értesüléseei, a más forrásokból valószínűsíthető vagy rekonstruálható események, helyek és megnevezetlen személyekre vonatkozó hivatkozások - mind olyan fogódzót jelentenek neki, amelyre fel tudja építeni a biográfiát. Az 1502-es Pomerium-kiadás címlapján lévő metszet alapján is szinte költői ihletettséggel jeleníti meg a középkori szerzetes egész mentalitását:" Mély tudomány, éles és szigorú gondolkodás, rettenthetetlen bátorság, mely csak az igazság egyedüli forrásának tekintett egyház előtt hajlik meg, de hizelegni még ezzel szemben sem tud. Föl se tekint a feje fölött talán már alkonyatkor haza sietve repülő galambra. A napi munkát, a megírtakat, még át kell neki olvasni, hogy ha szükséges, a javítást pulpitusa oldalára erősített íróeszközével teljesítse. Azután majd, ha munkáját elvégezte, buzgó hálaadás után ő is nyugalomra tér."[9]

Az élet-,pálya- és jellemrajznál azonban fontosabb Sziládynak, hogy a középkori Európa skolasztikus mű-

velődésébe állíthassa Pelbártot, mert ez kiváló párhuzamot biztosít neki arra nézve, hogy bizonyíthassa: sem a német kortársakkal, sem pedig az ideálnak tekintett francia szerzőkkel szemben nem vall szégyent Pelbárt /aki egyenesen az ekkori magyar kultúra egészét képviseli/, sőt, velük szemben külön erénye a magyar tudósnak, hogy exemplumait illetően mértéktartóbb, kevésbé közönséges, ezért a "magyar pap és magyar hallgatói ízlés dolgában sem állottak alább másoknál."[10] S mivel a XV. században már nagyon elterjedt volt a nemzeti nyelvű prédikáció, Szilády elgondolása szerint Pelbárt is olyan megfontolásból írta a műveit, hogy "minduntalan a magyar nép tanítása volt előtte a fő szempont"[11]. Ezt bizonyítják a Rosarium /Rózsakoszorú/ II. könyvében előforduló magyar szavak is.

A dolgozatból fokozatosan kikerekedik aztán a kora európai tudományos színvonalán álló, a babonákkal szemben a józan ész érveivel és a " tudományos jellemének hajlíthatatlanságával" fellépő, az "egyháza mellett hazáját feledni nem akaró, de ezt boldognak csupán amannak égiszo alatt képzelő buzgó szerzetes" alakja, aki, ha kell, Mátyás királlyal is szembeszáll a "cinizmusig menő őszinteségétől hajtva", aki azért írt latinul, hogy a papok

ezek alapján magyarul prédikáljanak a népnek, s aki így mindenestől " a reformáció előtt élt reformátorok"[12] egyikévé válik a sommás szerzői megítélés szerint. Ez különösen a nemzeti nyelvhasználat ideáljából magyarázható. Pelbártról azonban nemcsak azt feltételezi Szilády, hogy a neve is a Bernard abbas magyarosabb megfelelője, hanem neki tulajdonítja a Bernát-himnusz és a Katalin-legenda szerzőjeségét is. Ennek bizonyítására sorra veszi az ismert kódexeinket, és függelékként a kötethez csatolja még a megfelelőnek tartott szövegrészeket, megadja Pelbárt művei bibliográfiáját, és - hogy az anyag nyelvtörténeti hasznosságát is kiemelje - egy kis gyűjteménybe rendezi össze a latin szövegekben előforduló magyar kifejezéseket is. Ellátja őket magyarázó példákkal és analógiákkal, így aztán egy egész kis szótárnyira kerekedik ki az anyag, amely azonban így is csekélyke, de megbecsülendő, mert "azon időbeli könyv-irodalmi emlék, melyből még nyomtatott magyar könyvet eddigeló föl nem mutathatunk"[13].

A dolgozat azonban mégsem csak az irodalomtörténeti nóvumok miatt vált nevezetessé, hanem azáltal is, hogy hosszan tartó szakmai vita alakult ki körülötte. A kortársaknak is feltűnt, hogy Szilády nemes buz-

galmában " a maga egyéniségéből is sok jellemző vonást belevetített a középkori barát tudós alakjába"[14], de a felolvasást követően egyelőre még csak Heinrich Gusztáv fűzött kritikai megjegyzéseket hozzá: ő a Katalin-legenda szerzőségét vitatta.

Erre Szilády újabb felolvasással válaszolt /Költészetünk I. Mátyás király idejében[15]/, ugyanakkor közzétette az újabb dokumentumait is a Régi Magyar Költők Tára I. /307-311./ kötetében, végül még ezeket is megtoldotta az 1880-as Pelbárt-monográfiában, szép gyakorlati példát adva ezzel a tudományos meggyőződéséhez, amely szerint "irodalomtörténeti tények és igazságok vitatása közben nem a vélekedések és meggyőződések makacskodó védelmére, hanem az adatok fölhordására van szükség"[16], ez szolgálja igazán a tudomány javát.

A viták újabb hulláma a 80-as évek végén és a századfordulón bontakozott ki a tanítványok, Horváth Cyrill és Katona Lajos kutatásai nyomán, akik a modern filológia eszköztára segítségével részleteiben és egészében is átírták a Szilády alkotta Pelbárt-képet. Ő ekkor már tudományos igénnyel nem szólalt meg e kérdésben, de mivel a könyve állandó hivatkozási alap volt, a neve is rendszeresen előfordult a publikációkban. A vitába tudományon kívüli felhangok

is belekeveredtek: hangot kaptak a vallási meggyőződésből fakadó érzelmek is. A Katholikus Szemle cikkírója azt kifogásolta, hogy a protestantizmus javára meghamisítja a múltat azzal, hogy Pelbártot a reformáció előtt élt reformátornak tartja, s ez a szándékos ferdítés nem méltó a tudósi rangjához. Igaz ugyan, hogy Szilády is osztotta Salamon Ferencnek és Szilágyi Sándornak azt a nézetét, miszerint a középkori egyháznak igen jelentős szerepe volt a valamikori ősköltészet megsemmisítésében, és ennek a meggyőződésének hangot is adott, itt azonban természetesen nem felekezeti, hanem tudományos, és főként nemzeti szempontok vezették. Általánosan is jellemző volt a tudósi, politikusi és papi gyakorlatára a felekezeti tolerancia, ennek megvalósítására szándékosan törekedett is - minden téren a nemzeti érdeket tartotta fontosabbnak. Ezért sértve érezte magát, s egy kis glosszát tett közzé 1896-ban az Itk-ban.[17] Finom iróniával válaszolt: egy Carmina burana -idézettel jelezte, hogy a középkori vallásosság kérdéséről kialakult felfogását nem változtatja meg, ellenben szóvá tette a vita vádaskodó hangnemét, hogy "amaz egypár szó miatt ily kitüntető hangon" méltóztatik "nyájaskodni" vele a partner, és egy Pelbárt-prédikációból vett részlettel zárta a hozzászólását. Ezzel a maga

részéről kimondta a végső szót Pelbárt-ügyben. Magánemberként, vélhetőleg,elismerően nyilatkozott a fiatal kollégák eredményeiről, de a lelke mélyén bizonyára mindvégig ragaszkodott a maga kedvelt elgondolásaihoz. Ennek következtében úgy összeforrt a neve Pelbártéval, hogy máig sajátos epitheton ornansként idézik fel egymást a múlt századi tudománytörténet iránt érdeklődő olvasóban.

Nemcsak a halasi híveknek, hanem a Magyar Lexikon szerkesztőjének is feltűnt 1879-ben, hogy Szilády "1865 óta csaknem állandóan a fővárosban él, s tudományos búvárlatoknak szenteli életét".[18] Valóban, ekkoriban rengeteg időt töltött el a fővárosi könyvtárakban, pontosan ismerte a Nemzeti Múzeum-beli és az Akadémiai Könyvtár régi anyagát, s mivel felkérték a Ráday-gyűjtemény rendezésére /később mint könyvtárbizottsági tag működött közre a munkában/ az itt levő minden jelentős mű megfordult a kezén a szó szoros értelmében is. A kapcsolatai révén pedig pontos értesülései voltak a feltárás alatt lévő erdélyi és felvidéki nagyobb magánkönyvtárak unikális értékeiről.

A könyvtár-tájéki munkája nemcsak olyan felfedezésszámba menő eredményeket hozott, hogy megtalálta például I. Rákóczi György Bibliáját a saját kezű bejegyzéseivel,[19] hanem e kultúrtörténeti szenzáció

mellett hétköznapibb, de tudományos szempontból nem kevésbé fontos, középkori anyagok sokaságát is, amelyek legtöbbször latin nyelvű kódexek szövegei közé iktatott, kötőstáblákra vagy tollpróbaként a szövegek mellé feljegyzett töredékek, lajstromokba, számadáskönyvekbe vagy más, nem irodalmi célú régi anyagokba véletlenszerűen bekerült magyar nyelvű emlékek. Sok időt, de még nagyobb türelmet és kitartást igénylő végeláthatatlanul sziszifuszi aprómunka hozadéka volt ez, amelyben nem csak a kutatói örömöt találta meg, hanem a felgyűjtésükkel és közreadásukkal újra meg újra felkeltette a tudományos érdeklődést is.
A folyóiratbeli publikációknál jelentősebb lehetőséghez jutott azzal , hogy az akadémiai főtitkár, Arany János révén megbízást kapott a Gyulai által kigondolt és a Toldy igyekezete során már elkezdett Régi Magyar Költők Tára szerkesztésére.

Ezt a hétkötetes munkát szokás Szilády főműveként számon tartani. Méltán. Nemcsak azért, mert a szerző egy egész életre szóló kutatói feladatot talált magának benne: 1876-tól haláláig folyamatosan dolgozott rajta, de nem is azért, mert e sorozat méltó párja a nyelv- és történelemtudomány hasonló vállalkozásainak, vagy mert a szerkesztési és szöveggondozási elvek tekintetében Szilády nyugat-európai mintákra

is figyelt, hanem főként azért, mert az RMKT köteteiben valósult meg legharmonikusabban a kiadvány céljának és a kutatói igényeknek, szándékoknak az összehangoltsága.

Igaz, Szilády módszerének legáltalánosabb sajátossága jól tükröződik már a Pelbárt-dolgozatban is, kitűnik, hogy egymással szinte összeegyeztethetetlennek látszó, ellentétes elveken nyugszik: az egyik oldalról filológiai igény, az adatok lehetőleg minél teljesebb összegyűjtésének szándéka, a másikról az ötlet, a beleérzés, a merész hipotézis alkotja. Ez utóbbi tudottan a romantikus történetírás sajátja, a megismerés deduktív módján alapszik, amelyet Szilády diákkora óta jól ismert a hazai gyakorlatból is, az előbbi pedig inkább az újabb, a művelődéstörténeti iskola által szorgalmazott elv, amelyet - mint Németh G. Béla figyelmeztet - nem a pozitivizmus keltett újólag életre hazai talajon, hanem a romantikus összehasonlító tudományok /az összehasonlító vallástörténet, néprajz, irodalomtörténet és nyelvészet/ virágoztattak fel a múlt század közepétől, s amelynek az elméletét és gyakorlatát Szilády a göttingai esztendő alatt - de még inkább az ott szerzett szemléletet formáló hatásokra az azóta eltelt idő folyamán - jól megismerte és alkalmazta. S hogy milyen sikeresen,

mennyi erednényt hozva újult meg ez az intuíción alapuló módszer a filológiai szemlélettel kombinálva Szilády keze nyomán, a maga tudósi gyakorlatában szinte egészen a lehetőségek határáig finomítva - leglátványosabban az RMKT kötetei mutatják. "Minden megoldása egy-egy alkalomra van szánva, az alkalmi kombinációk filológiai zsenije Szilády"[20] - írta róla Németh G. Béla. S valóban, e többszáz régi irodalmi szöveg gondozása, a hozzájuk készült aprólékos jegyzetek és magyarázatok pazar bősége és sokszínűsége lenyűgözi a mai olvasót is.

De a kortársakat elkápráztatta a sorozatban közzétett sok újdonság is. Amint Horváth Cyrill akkurátusan számba vette: az 1877-ben Középkori magyar költői maradványok címen megjelent első kötet a Toldy irodalomtörténetéből ismert harmincegynéhány művel szemben egyszerre hetvenegy szöveget szerepeltet, ebből is csak a Szabács viadala, a Körmöcbányai táncszó, az Emericus Török kis köszöntője és a Geszthy-töredék mások felfedezése, a többit ő emelte ki különféle kéziratokból: a Winkler-, Döbrentei-, Festetics-, Peer- és az Érdy-kódexből. Pedig néhány zsoltár- és himnuszfordítás kimaradt belőle - amint maga Szilády mondja az előszóban - azért, mert az akadémia tervbe vette egy codex hymnologicus kiadását is, s ezt az anyagot abba szánta.

Ennek ellenére úgy érzi, hogy

"egy s más csekélynek látszó apróság talán kár nélkül elmaradhatott volna, de ezek felvételét...mentse ki a számnak úgysem nagy mennyisége s a hozzájok...fűződő többféle érdek."[21]

E többféle érdek természetesen elsősorban tudományos: a történelem-, a nyelv- és az irodalomtudomány egyaránt felhasználhatja őket a jelentős részben még feltáratlan és publikálatlan források korában. De amint látszik, a szerkesztői szándék nem ezeket a sajátos, "külön" tudományos érdekeket veszi célba, hanem az ezeket egységben láttató művelődéstörténeti elgondolás határoz: mert ahogy minden kisebb dolgozatában, ebben a reprezentatív gyűjteményben különösen az a szíve vágya, hogy a nemzeti szempontot érvényesítse, azaz hogy beemeljen a kötetbe minden olyan anyagot, amely esztétikai vonatkozásban talán kifogás alá eshet, de a jelenléte súlyával azt bizonyítja, hogy a középkori magyar nyelvű költészet sem értéktelenebb más nemzetekénél, s ha ők " előhordják, amit csak előhozhatnak", nekünk százszor inkább megvan erre az okunk, mert bizony, "újabbkori irodalmunk terén is kevésben válogathatunk, nemhogy a régi irodalmunk termékeiben." Ezért "gyűjtsünk, amit lehet,kritizáljunk ahogy tudunk, az anyag java azt fogja mutatni, hogy annak idejében nálunk is volt, ami volt, az alja

pedig azt, hogy nálunk is csak úgy volt, mint akárhol a kerek ég alatt."[22]

De ez az idézet már majdnem húsz évvel későbbi, 1895-ből való, amikor az első óvatos kritikai megjegyzések elhangzottak az RMKT első kötete szerkesztési alapelveiről az Egyetemes Philológiai Közlönyben.[23] De bátran idézhető, mert Szilády korábban sem gondolkodott másként. A cikkíró az anyag megrostálását javasolta, szerinte ugyanis "egyik-másik darabja nagyon könnyűszerrel jutott a verses ruhához." Szilády indulatosan utasítja vissza: " A verstan meg a többi vegye belőle hasznát, aminek tudja, de régi magyar irodalmunk szülöttjei között tartózkodjék az angyalcsinálástól, gyermek-vetkőztetéstől!" Mert "csak sajnálnunk lehet, hogy még vagy négyet nem állíthatunk melléjök, idősebb testvéreik közül, akik felérnének a XIII. századig, amikor Regensburgi Bertold már a Veni sancte nyomán keletkezett német verset tud idézni. "Hadd egy-ingeskednének körülöttünk," s keltenék fel bennünk a " hozzájok való köteles szerelmünknek langazó tüzét!"[24]

Nemcsak a glossza érzelmi-indulati heve érdemel figyelmet, hanem az a konzekvens igyekezet is, amellyel megvéd és megtámogat mindent, ami a nemzeti művelődésünk része, akár építőköve, akár csak homokszemnyi

hordaléka, akár irodalmi, akár csak azt távolról befolyásoló, alakító anyag. Szemléleti kérdés ez Szilády számára. A gyökere az a nemzet- és történelemfelfogás, amely a darwini létharc-elméletet alkalmazta a nemzeti kultúrákra. Ennek értelmében a nemzetek története a fennmaradásért folytatott küzdelem folyamata, ezért a mindenkori kultúrát az minősíti, hogy milyen színvonalon fejezi ki a benne megnyilatkozó nemzeti életképességét. Ennélfogva az irodalmi műveket sem az esztétikai szempont teszi értékké, hanem a nemzeti vitalitást kifejező nézőpont.

Azonban mégsem ezt a hangsúlyozottan esztétikátlan irodalmiságot akarja vállalni. Ellenkezőleg: inkább arra törekszik, hogy esztétikai,irodalmi értéket találjon és mutasson fel minden olyan anyagban, amelyben más talán nem is vesz észre semmi irodalmit. Ezért is válogat be olyan hinmuszfordításokat is, amelyek a "latin strófákkal összehasonlítva versnek alig mondhatók", vagy amelyeket " csak egy hajszál választ el a prózától, de mégis észrevehető, hogy éneklésre szánt fordítások.[25]" Vagy azt a néhány magyar szót, amelyet Török Imre 1485-ből származó latin nyelvű levelének végén találtak:

Emericus Török

Köszön Krisztinának

Legyen kenvebb inhának.
Száz jó napat, kétszáz jó ét
Hozjája!

Érdemes idézni a hozzá készült jegyzet egy részét is, mert általánosan jellemzi Szilády gyakorlatát, és tisztán mutatja a célját is. A kézirat lelőhelyére vonatkozó adatok és a kiadással kapcsolatos publikációk számbavétele után ezt írja: " A 14 szóból álló üdvözlésről lehetne mondani, hogy talán nem is akart vers lenni, de viszont kénytelenek vagyunk elismerni, hogy keresetlen s mégis kerekded egyszerű alakja, a szíves vonzalom erejének őszinte nyilvánulása által oly ritmikus kifejezést vett magára, melynek nemcsak jó hangzása és folyása van, hanem mégríme is találkozik. Mert bizonyos, hogy rímnek kell tekintenünk a Krisztinának és inhának szót már csak azért is, mivel az írónak módjában lett volna ez utóbbinak joh vagy john alakját választani, s mégis amazt használta, melyet ezenkívül csak egyszer találunk a Winkler-kódex 213. lapján."[26]

Az említett felfogás az oka annak is, hogy jegyzetek garmadával védi-bástyázza körül a műveket: az első kötet 71 szövegéhez 160 oldalnyi apróbetűs jegyzet kapcsolódik, amelyben a szövegekre közvetlenül ~~vonatkozó~~ utaló filológiai vonatkozásokon kívül gyakran

találhatók szövegvariánsok, vagy az eredeti művek latin nyelvű változatai, rövid műfajtörténeti kitekintések, verstani megfigyelések, mások értelmezéseire történő hivatkozások, tárgy- vagy eseménytörténeti, nyelvjárási vagy nyelvtörténeti megjegyzések.

Persze a felfogásbeli indokoltság mellett közrejátszott ebben egy erősen gyakorlati szempont is, amely a kiadvány céljából fakadt: Szilády nem csak az ekkor még elég szűkös tudósi rétegnek szánta e sorozatot, ezért is nem betűhív átírásban adta közre a műveket, hanem a szélesebb körű művelt nagyközönséggel szerette volna megkedveltetni régi magyar irodalmunkat, sőt, amint az V. kötet előszavában mondja, abban is bízott, hogy a közép- és felsőfokú oktatás is hasznát veszi majd. E nevelői szándék önmagában véve is indokolttá teszi a jegyzetek bőségét. Mert ha valóban célhoz akart jutni, a régi magyar irodalom olvasásában kevésbé járatos, a nyelvészeti szakmai vitákhoz szintúgy kevéssé értő olvasó számára az illető korszak művelődési szokásairól vagy magáról a költő személyéről ugyanúgy kellett valami érdemleges tájékoztatást adni, mint ahogy segíteni kellett a szövegek közvetlen megértésében is. Példának okáért meg kellett magyarázni, hogy Török Imre szövegében előforduló <u>kenvebb</u> <u>könnyebb</u>nek olvasandó, hogy az <u>inh</u>, <u>jon</u>,

john korabeli jelentése : szív, s " ma is megvan, noha éppen szívet ma már nem jelent, hanem egyéb belső részeket[27]", vagy hogy a napat szintén máig megőrződött nyelvjárási alakja a Király-hágón túli magyarság körében, hogy az eeth éjszakának, a hozyaya pedig hozzának értendő. Ugyanez a helyzet a történeti énekek esetében is, mint az Ének Pannónia megvételéről, a Szabács viadala vagy a Szent László királyról szóló ének, amelyeket különben is állandó tudományos disputa kisér, de mivel a történelmi témájuknál fogva a szívéhez is igen közel állnak, szinte minden sorukhoz fűz megjegyzéseket. Valóságos kritikai kiadást készít.

A középkori költészeti anyagot a mohácsi csata időpontjáig közreadó első kötetet gyors egymásutánban követték a XVI. századbeli magyar költők művei: 1880.,81.,83.,86., a hatodik azonban csak 1896-ban, a hetedik pedig 1912-ben látott napvilágot, ennek a jegyzeteit már Dézsi Lajos rendezte sajtó alá 1926-ban. E kötetek szinte teljes egészében felölelik a reformáció verses irodalmi anyagát: Batizi Andrástól Szkárosi Horváth Andráson keresztül Sylvester János, Kecskeméti Vég Mihály, Sztárai Mihály, Szegedi Kis István, Pesti György és Bornemisza Péter ideillő művéig, emellett számos kevésbé közismert költő és

névtelen szerzők sokasága kerül a kötetbe. De szerepel természetesen Péchy Ferenc éppúgy, mint Melius Péter vagy Dávid Ferenc, vagy az egyházi költészet mellett élő világi lírai maradványok közül mindaz,ami a korban fellelhető. Különösen nagy kedvvel időzik a históriás- és krónikásénekszerzőknél, Ilosvai Selymes Péternél és Tinódi Lantos Sebestyénnél. Ez utóbbinak egy teljes kötetet szán /III./, Ilosvai Toldijáról pedig kideríti, hogy történetileg hitelesíthető magyar személyiség volt. Amint a IV. kötet előszavában írja: az Arany János iránt érzett tanítványi tisztelet és hála kifejezésére szánta, de Arany már a dolgozat akadémiai felolvasását sem érhette meg.[28]

Az anyag elrendezésében e kötetben sem tért el az elsőtől: itt is a történeti-kronológikus rendet követte, de ha valamelyik költő legkorábbi műve beleesett a kötet időtartamába, akkor az összes későbbi művét is ugyanitt adta ki. Jól mutatja ez az elgondolás, hogy nemcsak a művet tartotta fontosnak, hanem az alkotó személyiségét is igen éles megvilágításba kívánta helyezni, ezért is fordított olyan különösen nagy gondot a biográfiai tények felgyűjtésére, és az életrajz lehetőség szerinti rekonstruálására: a jegyzetekben a szövegre vonatkozó filológiai adatok után rendre ezek következnek. Az elgondolását azzal indokolta,

hogy "Nem átnézetek és korszakok jellemzésének, hanem egyes költők műveinek tára" akar lenni ez a sorozat, akiket " a műveikkel együtt az ismeretlenség vagy feledés homályából kell előhívni", mert " a mi irodalmi viszonyaink közt az ismeretlenség egymaga is elég ok arra, hogy egy-egy régi íróról amit tudunk, azzal előhozakodjunk", hiszen " nincsenek ezek ~~elyan~~ oly sokan, hogy már elegen lehetnénk..."[29]

A maga részéről ezért mindent meg is tesz, főleg a protestantizmus magyarországi történetét érintő kérdésékben hoznak fontos új eredményeket a kutatásai. De méltán említhetők az ezzel szorosan összefüggő műfajtörténeti eredményei is: pl. Sztárai drámái ürügyén egy egész kis értekezéssé bővített jegyzet formájában teszi közzé a magyarországi dráma kialakulásáról és fejlődéséről szóló elképzelését, mégpedig "oly gazdag, részben egészen új, vagy eddig föl nem használt anyag alapján, mely fejtegetéseit igen tanulságosakká s fontosakká teszi"_ írta róla a méltatásában a munkatárs, Heinrich Gusztáv. De az elismerő szavak közé alaposan becsomagolva, majdnemhogy teljesen elrejtve azért megjegyezte azt is, hogy bár "Szilády alapos és óvatos író..., anyaga igen értékes, fejtegetései tanulságosak, de sokszor nem elég világosak, főleg nem elég határozottak."[30]

Heinrich észrevétele egy vonatkozásban nagyon figyelemreméltó: azt tükrözi, hogy az ideológia központú irodalomtörténetírással rokonszenző, polgári liberális szellemű Heinrich számára látszottak határozatlannak Szilády ilyen természetű ítéletalkotásai, és ezt, mint a maga részéről követendő példát hiányolta Szilády irodalomtörténeti dolgozataiból. Azt jelenti, hogy bár Szilády igen jól ismerte a XVI. századi szellemi áramlatokat és teológiai irányzatokat, s jól képzett volt a vallás- és egyháztörténetben is, de maga a filozófiai gondolkodás távol állt tőle. Sőt, mint kutatási téma sem keltette fel az érdeklődését az eszmetörténet. Bizonyára ez az oka annak is, hogy nem foglalkozott valláselméleti kérdésekkel sem.

Az irodalomtörténet-írásról úgy vélekedett, hogy nem tanácsos sietni az "összefoglaló ítéleteink megalkotásával", mert ezt az eddig készült "kézikönyveink több-kevesebb óvatossággal már megtették", s "még sokáig rászorulunk a bennök található átnézetekre", hanem a legfőbb "szükség és kötelesség a részletek kutatása, az adatok teljesebbé tétele". Mert ha ezt "restelljük s elmulasztjuk,... a nemzeti művelődés szelleme ellen vétünk."[31]

A tennivalók megítéléséről nem változott az elgondolása a 60-as évek nyelvészeti dolgozatai óta, a

Lugossy József-i "egymásutániság" elvét irodalomtörténeti vonatkozásban is szigorúan betartandónak látta. A fő célkitűzése a részletek kutatása, az összegzés, a történeti folyamat megrajzolása majd csak később, a már felgyűjtött anyagokból kifeslő, szigorúan nemzeti szempontok alapján képzelhető el a számára. Az RMKT e célkitűzésnek kívánt megfelelni: példaszerűen feldolgozott anyagot kínálni egy későbbi történeti szintézishez.

Amikor 1879-ben megalakult a MTA irodalomtörténeti bizottsága, és őt választották előadónak, ezt a célt akarta megvalósítani általánosabb gyakorlati érvénynyel is: már a következő évben tervbe vették egy Magyar Irodalomtörténeti Adattár kiadását[32] /ő maga szerkesztette volna/, amelynek az első folyama a terv szerint felölelt volna minden " a magyar tudományosság, irodalom és könyvnyomtatás történetére vonatkozó adatot" 1471-től 1541-ig. Minden olyan mű megjelent volna benne, amely akár Magyarországon készült, akár külföldön, de magyar szerző írta, vagy akár csak magyar megrendelésre jött létre. Tartalmazta volna a bel- és külföldi gyűjteményekben őrzött magyar nyelvű okiratokat, levelezéseket, könyvajánlásokat és előszókat, könyvnyomtató műhelyekre, könyvkereskedésekre és könyvtárakra valamint az iskoláztatás törté-

netére vonatkozó adatokat, tanárok és tanulók névsorait /bár ez utóbbit lexikonszerű külön kötetbe szerkesztve rövid életrajzokkal ellátva kívánta kiadni/ és természetesen az írók, kiadók és nyomdászok életére vonatkozó "bármily csekély részletek s tudósítások" is helyet kaptak volna a 25-3o íves kötetekben.

Ez Szilády ideálja: a korabeli műveltséganyag minden részletére kiterjedő figyelem, a minden adatmorzsát számbavevő szándék a művelődéstörténet igényei szerint, a gyűjtemény műfaji értelmében és szellemében vett rendszerezés, és nem a szelektáló összefoglalás.

Ez a szemlélet hatja át a Századokban közzétett kisebb szövegközléseit és a hozzájuk készített jegyzeteit is, mint például a Cantio Petri Borizlo 1515., A báró Rudics-kódex, a Három hegedűs ének[33] vagy az Irodalomtörténeti Közleményekben az Ihász névtelene, a Kódexeink forrásai, a Pasquillus. Cantio Apologica,[34] de más természetű, nem kifejezetten tudományos célú dolgozatait is, mint a szegedi Árvízkönyvbe írt Régi szegény legények[35] címűt.

Az RMKT-n kívül azonban a legteljesebben az önálló kötetek formájában megjelent szövegkiadásaihoz készített jegyzetanyagokban, és főként az elő- és utószókban foglalt élet- és pályarajzokban valósult ez meg.

A sort 1879-ben a Gyarmati Balassa Bálint költeményei

nyitja meg, a címlap szerint " jegyzetekkel és bevezetéssel, a Radvánszky-kódexben foglalt énekekkel kiegészített első teljes kiadás".

A szó szoros értelmében vett alapmű ez, a Balassi-kutatást jótékonyan erjesztő hatású és erőteljesen megindító munka. Több mint negyven éven keresztül, egészen az 1923-ban megjelent újabb Dézsi Lajos-féle kiadásig használt egyetlen teljesnek tudott gyűjtemény, amely a már korábban is ismert vallásos és vitézi témájú énekek mellett a kódex alapján magában foglalja Balassi szerelmi líráját is. De ugyanilyen értelemben alapvető a 7o-es évek ismeretanyagát összegző s azt jónéhány vonatkozásban megtoldó ötven oldalnyi biográfia is, mert Szilády Toldy Ferenc kézikönyvén kívül összegyűjti és felhasználja mindazokat a témához az életrajz szálain kötődő dokumentumokat, amelyeket a Századokban, az Új Magyar Múzeumban, a Magyar Könyvszemlében, a Történeti tár köteteiben, a Szalay László-féle Adalékokban, a Nagyszombati és az Országos Levéltár köteteiben, Nagy Iván Magyarország családaiban vagy akár az RMKT frissen megjelent első kötetében közzétettek az 185o-es évek óta. Végrendeletek, periratok, magántermészetű és hivatalos /nemegyszer az államközi kapcsolatok diplomáciai kérdéseit is érintő/ levelek ezek többnyire, amelyek

így összességükben is meglehetősen kevés fogódzót adnak. De Szilády eljárása itt is a Pelbárt-monográfiára emlékeztető: a dokumentumok hézagait szerencsésen igazítja ki a korszakról szóló sokirányú egyéb ismeretével, például a költő gyermekkorát, családi környezetét és neveltetését megrajzoló részben a tanító, Bornemisza Péterről szóló ismereteivel. De filológiai tekintetben újdonságot jelent, hogy tisztázza Losonczi Anna kilétét, és megcáfolja Thaly hibás olvasaton alapuló feltételezését a költő angliai tartózkodásáról.

Mégsem csupán biográfia az, amit ír. Műfaji szempontból szerencsésebb volna talán történeti környezetbe ágyazott személyiségrajznak nevezni, mert szemlátomást az a szerző törekvése, hogy az adatokat, de magukat a műveket is megszólaltatva megrajzolja egy szenvedélyes, szilaj és féktelen, ugyanakkor gyötrődő és vergődő, sorsa-szorongatta ember képét, aki a "korában, korával élt ember volt",s akinek "lelke merész röptét alapos műveltség s ízlés szabályozza."[36] Ezért is tűnnek legihletettebbnek, legszuggesztívebbnek azok az oldalak, amelyeken Balassi válságos lelki helyzeteit jeleníti meg: a pereskedéseit, bújdosását, szerelmi gyötrődéseit.

Ebbe az egyéniségrajzba szövi bele a költő művésze-

téről alkotott elgondolását, közzéppontba állítva Balassi erős és sokoldalú tehetségét, amelynek legfőbb jellemzője az őt megelőző költőknél "általánosabb míveltség, fejlettebb ízlés és szélesebb látókör", amely képessé tette, hogy"idegen költők verseit nemcsak fordította, hanem magyarrá is tette" /pl Angerianus és Marullus verseiről "szíve melegével olvasztotta le... az iskolás kérget"/ kiváltképpen pedig azért, mert a"magyar lírai költészetet tárgy, nyelv és alak dolgában úgy gazdagította, hogy annak nemzeti jellemvonása nemhogy nem csökkent, hanen inkább erősödött".[37]

Ennek bizonyítására legjobban az újonnan előkerült szerelmes versek jelentőségét emeli ki, mert úgy vélekedik, hogy ezekben érte el a "költői alkotóképesség" a legfelső fokát. Nemcsak azért, mert Balassi figyelt az európai ízlésre és divatra /görög és római mitológia és ritmika felhasználása/, hanem főként azért, mert szembeszállva a népdalokat és virágénekeket üldöző "hatalmas közvéleménnyel", ahelyett, hogy " valamely idegenszerű, mesterkélt modort alkalmazott volna" bátran választotta a népi líra hagyományrendszerét, sőt a szerelmi költészetben egyenesen szintézist teremtett a mű- és népköltészet között.Ezért Szilády bőséges népköltészeti idézetanyaggal, a közös

gondolkodásmódra utaló képekkel és népdalbeli párhuzamokkal látja el a műveket, hogy bizonyítsa, milyen szoros kapcsolatban állt Balassi a " népe költészetével".

E népies-nemzeti teóriával Szilády sokáig meghatározta a közgondolkodást, de a mai irodalomtörténeti felfogás inkább az európai trubadúrlíra konvenciórendszerébe ágyazza Balassi szerelmi költészetét.

Nemcsak a módszer, hanem az eredmények tekintetében is emlékeztet ez a Balassi-kép a Pelbárt-dolgozatban megrajzoltra: a "főhős"itt is erősen"irodalmi" hatást kelt, mintha csak egy tehetségesen megírt életrajzi regényből lépne elő, kissé anakronisztikusan, a múlt század teátrális előképeinek poétikus és emelkedett hangulatát idézve, a fizikai, szellemi és erkölcsi életerőt sugallva, hogy a korabeli olvasó meglássa benne a nemzeti karaktert, a vágyott ideált is.

Az irodalomtörténeti személyiség ilyen határozott, majdnemhogy célzatos középpontba állításának a szándéka vezeti még akkor is, ha nem az irodalmi közízlést meghatározó szerző a témája, hanem csupán az irodalom színtelenebb munkása, mint Komjáti Benedek, az első magyar bibliafordítók egyike, akinek az Epistolae Pauli lingua hungarica donatae, Az Szent Pál levelei magyar nyelven című munkája 1533-ban jelent

meg a krakkói Vietoris nyomdában.

A hasonmás kiadásával az Akadémia egy sorozatot indított meg 1883-ban, amelynek a gondozását Szilády ra bízták. Amint az előszóban olvasható: " irodalmi s tudományos viszonyaink tekintet-be vételével nem költséges hasonmások létrehozását tervezte, hanem az eredetiek betűről betűre való olyszerű lenyomását, hogy sor sornak, oldal oldalnak feleljen meg s azon felül cím, kép, díszes és kezdőbetű az eredetiek lehető hű utánzata legyen.[38]" A példás szöveggondozás, az eredetivel minden tekintetben egyező alak, az egyszerű, mértéktartó, de mégis igen tetszetős kivitel a szerkesztői és nyomdatechnikai gondosságot és mestermunkát egyaránt dícséri, ugyanakkor azt az akadémiai kiadási koncepciót is, amely ezeknek az igen csekély példányszámban fennmaradt kultúrhistória értékeknek a közkincsé tételét tűzte ki célul.

Komjáti bibliafordítása azért különösen értékes emlék, mert ez az első egészében magyar nyelvű nyomtatványunk. A szerző személyéről csak annyi tudható, amennyi a könyve ajánlásából kibogozható. Ez alapján Szilády megállapítja, hogy " tanító volt, és pedig nem olyan, kit a szükség és bujdosás tett pedagógussá, hanem aki régen arra szánta magát, reá készült, s választott pályájáért nemes felfogással lelkesedett. Egyenesen

tanítónak és nem papnak képezte magát, »ki a szentírást jó módon tanolni el sem kezdette« , s ez volt fő oka, amiért nehezen tudta magát elhatározni, hogy Szent Pál leveleit magyarra fordítsa".[39]

Természetesen nem több ez az idézett sorból kiolvasott beleérzésnél, nem igazolta a későbbi kutatás sem, mindemellett Szilády értékes adalékokkal bővíti a hazai könyvnyomtatásról szóló ismereteket, és a XVI. századi főnemesi udvarok és a korabeli tudós értelmiség kapcsolattörténetét, amelyben még egy kis heraldikai kitérőt is tesz: a könyv kiadását megrendelő Perényiné Frangepán Katalin családja címerének eredetét is felrajzolva.

Az életrajz és a szerző családi múltjának tisztázását illetően szerencsésebb és időtálló a XVI. század végi neves nagyszombati ellenreformátorra, Telegdi Miklósra vonatkozó feltételezése, akinek a gyerekek hitbeli oktatására szánt kis katekizmusát - eredeti címén: Az keresztyénségnek fondamentomiról való rövid könyvecske - adta ki 1884-ben. Igaz, itt bőségesebb és jobban megszólaltatható anyagra támaszkodhatott már a leveleken, periratokon, kinevezési okiratokon és tanulói jegyzékeken kívül, mert rendelkezésére állt Telegdi legjelentősebb műve is, a háromkötetes Az evangeliomoknak...magyarázatja című prédikációgyűjtemény, amely a korban szokásos erősen szubjektív

és sokszor indulatos hangvételű,polémikus élű fejtegetése a bibliai szövegek tanulságainak. De főként azért, mert akkorra már mindent tudott - amit a korban tudni lehet - Bornemisza Péterről, Telegdi legfőbb hitbeli ellenfeléről és ösztönzőjéről, és magáról a korról, a magyar reformáció művelődési szokásairól.

Igen bőségesen idéz Bornemisza és Telegdi vitáiból, kronologiai sorba rendezi el az anyagot, s ezzel a módszerrel szemléletesen érzékelteti a korszak hitvitázó gyakorlatát, a reformáció és ellenreformáció küzdelmét, ugyanakkor egy pályarajz váza is kikerekedik a tolla alól.

Erős akaratú, határozott személyiséget rajzol meg Telegdiben is, de kevesebb önállóságot és leleményességet lát benne mint ellenfeleiben. Telegdi nem kezdeményező, inkább csak nyomon követi őket: "nyomda ellen nyomdát állít, postillák ellenében postillázik ... új fegyver szükségét nem érzi, mert ha egymaga állott is ki a sikra, jól tudta, hogy erős fal az, amelynek hátát vetheti."[40] A legnagyobb érdeme természetesen az, hogy ő is, mint Bornemisza " a közönséges magyarok nyelvén szólt". Hogy "a dunavidéki nyelvjáráson írt egyházi beszédeinek nyelve tiszta magyar, természetesen folyó, világos, kápráztató idézetek nem tarkítják mint Pázmányét, s ha ereje nem oly hatalmas is mint Pázmány stílusáé, egyszerűségével s

mély meggyőződést mutató magyaros érthetőségével ma is lekötve tartja a figyelmet.[41]"

E sorozat újabb darabjában, az 1893-ban megjelent Szegedi Gergely Énekes könyve című munkához kapcsolódó tanulmányában már nem a szerzői sors áll a középpontban - igaz, Károli Gáspár és Melius Péter wittenbergi tanulótársáról, a reformációs énekszerzés egyik nagy egyéniségéről, Szegediről olyan kevés adat maradt fenn, hogy az újabb kutatások sem tudták egyelőre érdemben bővíteni -, hanem inkább az énekeskönyv monográfiáját írta meg Szilády. Körültekintő, minden filológiai apróságra kiterjedő a XVI. századi protestáns énekeskönyv-töredék és épen maradt példányok összevetése, amelynek alapján bemutatja azt a teljes anyagot, amely "a Debreceni énekeskönyvben 1560-tól a Gönci-féléken át 1592-től kezdve nőtt, fogyott, avult, újult. Az 1582. év után Bornemisza Énekeskönyve tartalmának egy részével, majd a mindennapi és ünnepekre való himnuszok fordításával is gyarapodott, alapjában mindig ugyanaz volt, s maradt a jelen századig. Mellette virágzott a kéziratos és nyomtatott graduál irodalom, de harmadfélszáz évig ez volt a reformált magyar nép kézikönyve.[42]"

A Ritka Magyar Könyvtárnak is nevezett sorozat /Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára szerkesztési ter-

veihez is igazodva, azt kiegészítve/ újabb kötete 1895-ben jelent meg, és Pesti Gábor Újszövetség fordítását tartalmazza.

Szilády megállapítja, hogy az 1536-os kiadású szöveget Pesti Erazmusból fordította, s ebben egyezik Komjátival, akiről nem sokkal régebben még azt gondolta, hogy a Vulgata alapján dolgozott - így hát a végső következtetés szerint - mindketten erazmisták.

Aztán két év múlva, amikor kiadja a reformáció eszméit magyar nyelven hirdető első nagyhatású prédikátor, Dévai Bíró Mátyás hittani kézikönyvét, A tíz parancsolatnak ... magyarázatját, ismét újabb lehetősége nyílik az életrajz markánsabb kiemelésére: megírja Dévai 1536-os nürnbergi, 1537-es wittenbergi majd krakkói tartózkodása történetét, a kötet Vietoris-féle kiadásának körülményeit, és az 1538-as hazajövetelét. A Magyarázatokhoz csatolja még az Országos Levéltár kilenc, addig kiadatlan Dévai-levelét is.

Ugyanezt az eljárást követi az ehhez a sorozathoz csak közvetve kapcsolódó két időskori kiadásában: az 1910-ben megjelent Sermones dominicales és az 1913-as Péchi Simon Psalteriuma előszavában is. De egyéb olyan dolgozatában is ezzel a módszerrel él, amelyek nem ebben a fakszimile-sorozatban jelentek meg, hanem folyóiratokban, a 90-es évek során.

Az egyik terjedelmesebb tanulmánya Ráskai Gáspár 1552-ben írt Egy szép história az vitéz Franciscórul és az ő feleségéről című művéhez fűződik, az alig megindult Irodalomtörténeti Közleményekben jelent meg.[43]

A "fölötte hézagos adatokból" itt sem lehetett részletesen megrajzolni a széphistória szerzője életét, de a korszakot jól ismerő Szilády a csekély támpontok alapján is rekonstruálja a nagy múltú Ráskai família XVI. századi sarjának pályafutását és igen elevenen mutatja be az egyéniségére legjellemzőbb vonásokat: az elégedetlenkedő északi bányavárosok lázadását kemény kézzel elfojtó temesi főispán ő, aki a mohácsi ütközetben, majd a budai várostromban a királyáért vitézkedő katona is, és az eszközökben a kor erkölcse szerint nem válogató, erőszakos vagyonfoglaló főnemes is egyszemélyben, akinek az élete mindig kockán forgott, ezért értéket semminek sem tulajdonított. A "csatákon edzett...vén katona" nőtlenül élte le az életét, s egyedül "a testvéri, rokoni szeretet volt az a legszelídebb érzés, melyet szívéből nem zárt ki".[44] A Francisco megírásának idején már a magas állami hivatalából is visszavonult az egyik rokona alsólindvai birtokára.

Az ének adott alkalomra keletkezett - mondja Szilády -: a rokon Bánffy családot és születendő gyerme-

küket köszöntötte vele a szerző, akik a verses megemlékezést azzal viszonozták, hogy az újszülöttet az ő nevére Gáspárnak keresztelték. Szilády úgy fogja fel, hogy a mű egyúttal visszaemlékezés is, és benne Ráskai ifjúságának mozzanatai is tükröződnek, ezért a szereplőknek családi vonatkozásai is vannak, a helyszín pedig a hadi és diplomáciai szempontból egyaránt nevezetes boszniai Zrebernik vára lehetett. Nem hihető - mondja-, hogy az " egész história merőben az ő csinálmánya volna", valószínűbb, hogy egy ismert mondát dolgozott fel benne Ráskai, mert maga az alaptörténet "ősidőtől fogva majd minden nép költészetében megfogant": a hindu mondákban éppúgy föllelhető, mint a görög népdalokban, de elterjedt a nyugat-európai folklórban és irodalomban is: Boccaccció és Shakespeare is felhasználta. A mese " egyszerű természetessége, igazságszolgáltatása oly világos,az élettel s erkölcsi érzülettel annyira megegyez, hogy elterjedésén ... nem lehet csodálkozni."[45]

Összeveti az olasz, német, francia változatokat a magyarral, mert úgy vélekedik, hogy"a közös tárgy ily átszűrt anyagával szemben nagy tér marad az alakítóképesség, nemzeti ízlés és észjárás működése számára." Ezért összehasonlító motívumvizsgálatot végez, és ennek eredményeként azt állapítja meg,hogy

egy " Ráskai által egészen s ügyesen magyarrá öltöztetett" meséről van szó. Az asszonyi hűségről szóló példázat magvát jelentő legfontosabb motívumról, a férfivá öltözött nő motívumáról úgy vélekedik, hogy a mi hagyományainkban általában nem szerepel, és pedig azért, mert nem fér össze a magyarság erkölcsi karakterével: " Kitűnni, fényleni, pompázni tehetségünk fölött is szeretünk, de az alakoskodásra se hajlamunk, se tehetségünk. A férfi mint férfi, a nő mint nő szokta teljesíteni kötelességét nehéz körülmények között is. A jogok, melyeket a magyar nő mindig élvezett, rá nézve a hivatás komoly és önérzetes fölfogásának váltak forrásává, snnemének e megtagadása nélkül tudott ha kellett, erős is, kitartó is lenni. Ez az önérzet egyfelől, másrészről az a tisztelet, amelyben tartatott, nem engedte meg neki azt, hogy hivatásával ellenkező helyzetben vagy alakban esetleg nevetség vagy éppen gúny tárgyává lehessen. Ezt érezhette Ráskai, amikor Lorán férfi-alakját a nőiség észrevehető kímélésével rajzolta."[46]

Ismét a szerzői felfogás érdemel figyelmet, mert szemléletes adalék ez a részlet is Szilády embereszményéhez és nemzeti erkölcsi ideáljához.

A dolgozat további részében összeveti Lorán alakját egy másik korabeli széphistória női szereplőjével,

a Béla királyról és Bankó lányáról szóló énekkel, amelyet horvátból fordított az ismeretlen szerző. Felismerhető rokonságot lát a női szereplők jellemo között, ezért úgy ítéli meg, hogy a Francisco-mesét " ebben az alakjában magyar és szláv érintkezés hozhatta létre, melynek nemcsak egyszerű énekbe foglalása, hanem színezése körül is meglehetnek Ráskai érdemei."[47]

Végül megállapítja, hogy a Francisco szerzőjére közvetlenül hatott Istvánfi Pál Voltér és Grizeldisze, és az egyezéseket sorról sorra kimutatja köztük.

Ráskai történetének közvetlen forrását máig nem találta meg a tudomány. De bizonyára eredményhez vezetne, ha nem a kortárs európai feldolgozásokban keresné, hanem az újabb, szemiotikai alapozású motívumkutatások módszereit is hasznosítva, Szilády útmutatását követve a népköltészeti anyag felé fordulna a kutatás érdeklődése.

Másik ekkori munkája, A Königsbergi Töredék, akadémiai felolvasásként hangzott el, ezért az Értesítőben látott napvilágot 1895-ben.

Ez a dolgozat különleges abból a szempontból, hogy maradéktalanul sikerült megvalósítania benne egy korábbi elgondolását a régi magyar szövegek kutatásáról: a nyelv- és irodalomtörténeti szempontok szinkron ér-

vényesítését.

Már az RMKT jegyzeteiben is többször szóvátette, az V. kötet előszavában pedig kicsit részletesebben ki is fejtette 1886-ban, hogy " a nyelv- és irodalomtörténet mívelésének nálunk is együtt tartva kellene haladni", mert "ami e tekintetben külön-külön történik, az még csak párhuzamos működésnek sem mondható"."Tetézi még a hazai bajokat,hogy nyelvtudományunk ... irodalmunk történetével nem igen köthet belső ismeretséget, viszont ennek művelői, régi irodalmunkat nyelvtudományi anyagnál egyébnek nem igen tartván, többnyire bibliografice bánnak el vele." Azaz:"...az irodalomtörténet munkása...régi irodalmunkat mindenestől átengedi a nyelvtudósnak, ez viszont az újabb kort bocsátja amannak korlátlan birtokába."[48] S ennek az együtt nem haladásnak a súlyos következményei máris tükröződnek az irodalomtörténetírásban, de a hátrányai látszanak a nyelvtudományban is.

A dolgozat ennek a célkitűzésnek felel meg: szerencsésen egyesíti magában mindkét tudományág sajátos nézőpontját. Az ekkor már a hatvanadik életévét is meghaladott tudós minden fontos tapasztalata belesűrűsödik. Bár ő jellemző szerénységgel "némi felvilágosító s magyarázó jegyzetek"-nek nevezi a dolgozatot, igazi értekezés ez a munka műfaji értelemben. Sőt,

kitűnik a szerkezet arányosságával, az érvelés szabályosságával, az anyagkezelés fölényes biztonságával, a hipotézisek indokoltságával, legfőképp pedig azzal, hogy a téma és a választott módszer igen szerencséen - azt lehetne mondani:funkcionálisan - megfelel egymásnak. Minta -darab: a megcsináltság szempontjából is, és a példaadás jelentésében is - nem véletlenül kapott helyet a korabeli irodalomtörténeti kézikönyvek mindegyikében.

Ez a XIV. századi nyelvemlékünk egy latin kódex kötéstáblájából került elő 1863-ban, s az első megfejtője, Toldy Ferenc nevezte el a lelőhelyről /Königsberg ma Kalinyingrád a Szovjetunióban/. Amikor 1894-ben felfeszítették a kötéstáblákat, még újabb öt hártyalapot találtak, közülük négy magyar, egy pedig latin szöveget tartalmaz. A könyvkötés céljára felvágott eredeti kódex szalagjainak megfelelő összeillesztésével az elhalványult írású szöveg huszonegy sora olvashatóvá válik, a többi pedig tartalmában rekonstruálható - Szilády dolgozata különösen ebben a vonatkozásban hozott újdonságot Nagy Gyula munkájához képest is, aki ugyancsak 1895-ben tett kísérletet az értelmezésre - mert e mondat- és szótöredékes sorvégek is beszédesek Szilády számára, ugyanis a megközelítése nem nyelvtudományi, hanem

inkább tárgytörténetinek volna nevezhető Németh G. Béla szóhasználata alapján. Irodalmi szövegként kezelte, s az RMKT-ban alkalmazott gyakorlatához hasonlóan, az ismert magyar és európai kódexirodalomra támaszkodva vizsgálta a Töredéket.

A kilenc sornyi főszövegről már Toldy megállapította, hogy egy Szűz Mária anyaságáról szóló elmélkedés vége. S mivel a szalagok előlapja a Gábriel arkangyalhoz szóló isteni küldetést és az Ave Maria kezdetét, a hátlapja az " Ara coeli" legenda részletét tartalmazza Szilády észrevételei szerint, a latin szöveg pedig az angyalokról, mint szolgálatra teremtett lelkekről beszél, a szerző úgy látja, hogy az egész egy annunciáció-ünnepi elmélkedés, s ilyen minőségében egy XIV. századi magyar vagy magyar-latin Mariale-töredék. Feltevésében megerősíti a Jacobus de Voragine és Bernardinus de Bustis hasonló munkáival történő összevetés, de őt a szöveg közvetlen forrása is érdekli. Bár a " szószerint megfelelő eredetije" egyik elbeszélésnek sem ismert, a tartalmi azonosság miatt több magyar kódexszel is összehasonlítható. Szilády különösen a Tihanyit találja alkalmasnak erre, mert már a Pelbárt-dolgozatában úgy gondolta, hogy ez a Stellárium egyik részletének fordítása. Úgy vélekedik, hogy Augustinus egyelőre még ismeretlen műve, a Vita Mariae Virginis

metrica alapján a középkorban keletkezett egy olyan gyűjtemény, amely a Mária-legendakör egészét felölelte - ez lehet a Polbárt által említett "longa legenda" - ebből merítettek a középkori szerzők, s az így készült marialék egyike szolgált alapul a Töredék " önálló felfogással készült" fordításához is.

Párhuzamok segítségével adja meg az "elöl-végül csonka sorok" olvasatát. Olyan nyelvészeti igényű analógiákkal, amelyek hite szerint a szöveg " leghomályosabb részletét is megfejtik". Ehhez jó támpontot talál az " Ara coeli"- legendát tartalmazó Debreceni kódexben is.

Végül megállapítja, hogy a Töredék, bár ritmikusnak tetező sorokat is tartalmaz, mégsem valószínű, hogy verses formájú, hanem inkább az Augustinus teremtette emelkedett elbeszélő stílus "csillámа szűrődik át a magyar szövegen is."[49] A dunántúli nyelvjárás sajátosságait fedezi fel benne, ezért a kiejtésre vonatkozó utasításait ennek megfelelően adja meg.

Ez a felolvasása is sikert aratott. Bár egyik-másik szómagyarázata, mint pl. a látókő vagy a miűlés későbbi vitákra adott okot, a szöveg nyelvjárási hovatartozása is bizonytalan a mai tudásunk szerint, de a tematikai és műfaji történetükre vonatkozó megállapításai érvényesek.

Persze, nemcsak az időtálló felismerések miatt értékesek ezek a dolgozatok, hanem azért is, mert a kor magyar filológiai szinvonalát képviselik. Jelentőségüket a kortársak is felismerték: látták, hogy Szilády azok közül való, akikkel új korszak kezdődik a Toldy Ferenc utáni magyar filológia történetében. Egyikük például az írta róla: munkái legnagyobb újdonsága az, hogy nála "a kiadás... mint öncélú tudományos munkálkodás lép föl". Hogy "vele jelenik meg először irodalmi kiadásaink történetében a filológiai pontosság és akribia". Hogy "kéziratok becsének megállapítása, szövegek helyreállítása, minden rendbeli adatok felkutatása, egész alakok és szellemi körök rekonstrukciója ritkán történt több tudással, szívósabb kitartással és nagyobb eredményekkel, mint nála".[50]

Ebből a filológusi szemléletből, - amelyet a történelmi, néprajzi és nyelvészeti képzettsége még hatékonyabbá tett - fakadt a szenvedélyes adatgyűjtés és elmélyült részletkutatás iránti igénye, és természetesen ez az alapja az ő irodalomtörténeti felismeréseinek is. Ezért találta korszerűnek az 1880-90-es évek pozitivista szellemben megújuló, a korábbihoz képest erősen specializálódott tudományossága, annak ellenére is, hogy Sziládynak úgyszólván semmi köze nem volt a pozitivizmus filozófiájához. De mint szemlélet, mint a szaktudományokat ebben az időben már egyre jobban átitató módszer áttételesen, közvetve, akarva-akaratlanul is hatással volt rá, annál is inkább, mert alkati hajlamaival is találkozott.

A kor követelményeinek megfelelően szakosodott az ő kutatási területe is. Szerencsésen ismerte fel, hogy nincs már mód Toldy Ferenc típusú tudóssá válni, aki értő kutatója lehetett még a teljes magyar irodalomtörténetnek: ő a XV.-XVI. század irodalmára specializálódott.

A szakosodása irányát a korszak iránti érdeklődése magyarázza. "Egyebet sem csinálok, mint magyar irodalomtörténetet, egyszer csak azon veszem észre magamat, hogy egészen ilyenné leszek."[51] - írta az öccsének még 1877-ben, amikor még éppen hogy csak túljutott a puszta kiváncsiság keltette érdeklődés első fokán, és elkezdett elmélyülni a kutatásban. Hamar megtapasztalta, hogy " rengeteg sok csinálnivaló van itt. Nem tudok olyanhoz nyúlni, ami már ki volna merítve." - írta ugyanott, s ez a felismerés még határozottabbá tette kutatói ambícióit.

A régi irodalom iránti vonzalmat azonban még a századközép romantikus középkorcentrikus szellemisége alakította ki benne. Az 1850-60-as évek politikai-történelmi eseményekben gyökerező okoknál fogva ez a korszak igen érzékenyen reagált a Mohács utáni Magyarország nemzeti fennmaradását veszélyeztető válságokra, és alkotói szinten is mélyen átélte a sors hányattatásainak kitett, nagy megalkuvásokra kényszerülő

emberi lélek vergődését. Szilády dolgozatainak többsége közvetlenül ehhez a korszakhoz kapcsolódik. ~~Az~~ Az idézett részletek jól nyomon követhető, hogy az embereszménye is azt az ideált közvetíti,amelyet a Világos utáni katasztrófával a háta mögött - az 1850-60-as évek irodalomtörténete fogalmazott meg és népszerűsített, mert szeretett volna követhető példát látni benne. Szilády eszménye is ez: a szorító körülményekkel szembeszállni merő bátor ember, akinek a faj- és nemzetszeretet a legjellemzőbb vonása, aki számára a legnagyobb érték a nemzeti célokkal való azonosulás. Szilárd jellemű, hitében és erkölcsében erős, akit nem misztikus képzelgések irányítanak, hanem a racionalitás kormányoz, de akit mindig mély érzelmek és visszafogott indulatok hevítenek. Aki a nemzeti katasztrófa tudatával él ugyan, de akinek a döntéseit ez mégsem teszi bizonytalanná, mert a nemzeti hagyományokban biztos fogódzót talál. Nagyszerű szellemi képességekkel rendelkező tanult értelmiségi, de aki a paraszti és kisnemesi néppel, bennük a magyarság egészével sorsközösséget tud vállalni, s ez a törekvés határozza meg az ízlését és kulturális céljait is. Minden tettét komolyság és méltóság jellemez, ezért nem túlzón, de azért észrevehetően heroikus. Az arcvonásaink felsejlik még a keletiség.

Ez a nemzetkarakterológiai felfogás tükröződik az irodalomtörténeti dolgozataiban erőteljesen kiemelt sors-, élet-, pálya- és jellemrajzaiban, s nyilvánvalóan ez a legfőbb tényezője - a kétségbevonhatatlan szakmai erények mellett - annak az általános sikernek és meleg fogadtatásnak, amely a megjelenésüket kísérte, amely még a kiadót, Pfeiffer Ferdinándot is meglepte, és magát Szilády is csodálkozásra késztette, és új munkára ösztönözte. A harmadik ok pedig az volt, hogy a történelem- és nyelvtudomány eredményei a szakmai körök érdeklődését meghaladó, a nagyközönségre is kiterjedő várakozást keltettek az 187o-8o-as években a régi irodalmi emlékek iránt is. Igaz, ez a divatszerűnek mondható érdeklődés a 9o-es évek derekára jócskán megcsappant - maga Szilády is többször kesereg miatta, mert úgy érzi, minden igyekezete ellenére sem sikerült megszerettetnie a nagyközönséggel a régi poétákat - de ekkorra már jelentősen megnövekedett annak a kiegyezés után képzett értelmiségi rétegnek a száma, amely a szakmai felkészültségénél fogva igényelte a régi magyar irodalmat.

Ezek a dolgozatok formai szempontból élesen elkülönülnek a szöveggondozásoktól, és funkciójuknál fogva az alkalomszerűség hatását keltik: a kötetek céljának megfelelő elő- vagy utószók, vagy az RMKT jegy-

zetei között található testesebb tanulmányok, és csak ritkán önálló értekezések. Mégis, ezek a tartóoszlopai annak a szintéziskoncepciónak, amely Szilády ból sem hiányzott, noha ő maga sohasem vállalkozott az összefoglalásra.

Elég csak kronológiai rendbe rakni őket, hozzájuk rendezni az RMKT- és Itk-beli dolgozatait, hogy az olvasó már-már teljesnek mondható áttekintést kapjon a magyar kódexirodalomról és a reformáció koráról. Az a benyomása támad, mintha csak egy képeskönyvet lapozna, amelyben nem a történeti folyamat kidomborítására esik a hangsúly, hanem az egyes művekre és az alkotók személyére, akik nemcsak kontúrosan, hanem szembetűnően árnyaltan, sőt, egyenesen színesen vannak megrajzolva, azt bizonyítva, hogy - Szilády szavaival szólva - van elég festék a szerző palettáján, és azt a hitet keltve az olvasóban, hogy a magyar művelődésnek ezek a korszakai is éppolyan gazdagok szellemi-irodalmi értékekben, mint a jobban ismert későbbi századok. Hogy több olyan alkotó van köztük, aki a maga korában Európára hatni tudó személyiség volt, de a náluk kisebbek is benne éltek az európaiság áramában a tanultságuk révén. A hozzájuk képest szerényebb irodalmi teljesítményt nyújtók sem kevésbé fontosak - nemzeti szempontból.

Ebben a fiktív régi magyar irodalmi képeskönyvben magyon körültekintően mérlegelt egy-egy írói életmű súlya, s pontosan kijelölt helye van a kortársak között - ezért kisebb és nagyobb, de egyformán élesen megrajzolt portrékat lát a képzelet, akik között helyet kapnak a főúri mecénások éppúgy, mint a szolgálatukban álló könyvnyomtatók, vagy papok, mesterek, deákok és prókátorok, szenátorok, bírók és tisztviselők - mindenki, akinek a korabeli művelődéshez csak köze volt. Mindenki, akit hiányolt Beöthy Zsolt híres millenniumi irodalomtörténetéből, amelynek egyik dolgozótársa volt ő is, és Kistükörből. Igy is marad benne sok üresen hagyott oldal a majd csak később feltárt dokumentumok alapján megrajzolható arcképek számára.

Ebben az értelemben vett teljességgel foglalta volna össze a későbbi korok irodalmát is, amint a Kistükörről írt recenziójából látszik, de különösen jelentős szerepet tulajdonított volna benne azoknak az alkotóknak, akik a " nemzeti érzületet" fejezik ki. Igy például Lévay Józsefnek. Bár a kortársakat ő nem szerepeltette volna benne, mert nem tartotta irodalomtörténeti mércével mérhetőnek még a hiányzó időbeli távlat miatt. Véleménye szerint ugyanis a " legeslegújabb kor...az irodalomtörténetírásnak csak a mezsgyéjével

határos."[52]

Természetesen az irodalomtörténeti folyamat mibenlétéről is határozott elgondolása volt: az anyag felgyűjtése után kínálkozó nemzeti elv, és nem az idegen minták divatos másolása, mint azt a fiatalabb szakembereknél tapasztalta, akik szerint " a ma helyesnek tartott elméletek darib-darabjaiból" építkeznek, és azt keresik, hogy " mit hol lehet csalhatatlanságot követelő itéletképpen kimondva alkalmazni."[53]

Ez elsősorban Riedl Frigyesnek és nemzedékének szól. De Beöthy összefoglalásával szemben is erős fenntartásai voltak: helyénvalónak látta ugyan a nemzeti szempont alkalmazását, de Beöthy gondolkodását sekélyesnek találta. Nem is irodalomtörténésznek tartotta, hanem esztétának, de annak sem olyannak, ahogy ő elképzelte az esztétikát. Az említett recenziójában a tárgybeli fogyatékosságokon és aránytalanságokon túl szóvá tette azt is, hogy Beöthy munkáján " az alkalomszerűség hangján tartott előadások" hagytak nyomot, azaz, hogy nem felel meg azoknak a stilisztikai követelményeknek sem, amelyet az irodalomtörténetírás támaszt: hevenyészett és nem műgonddal készült. De nem volt ízlése szerint való a dagályos retorika és túlzó pátosz sem. Ő sajátos, egyéni stílust teremtett magának, amelytől nem idegen ugyan az emelkedettség,

de ez mindig kellően visszafogott, ezért inkább erőteljesnek, nemesen egyszerűnek hat. Gyakran archaizál és szívesen használ hasonlatokat, vagy azokból indított képeket és népnyelvi fordulatokat. Toldy dolgozatai mellé állítva ez a stílus szépen gördülő, sőt könnyed, a magyar nyelv hajlékonyságát és erejét egyaránt bizonyítja, Beöthyéhez viszonyítva nyugodt és tárgyilagos, de azért mindig átsüt rajta a szerző témához fűződő ragaszkodása, rokonszenve. Ez a szuverén alkotóteheteségre jellemző eleven stílus az oka, hogy a tanulmányai máig élvezetes olvasmányok, s ilyen értelemben is a legjobb hagyományaihoz tartoznak a magyar irodalomtörténet-írásnak.[54]

Az összefoglalásra azonban nem került sor. Igaz, csak idős korában, 1913-ban kapott megbízást egy protestáns irodalomtörténet megírására,[55] az igazi ok azonban mégsem ez lehetett, hanem inkább az, hogy a szemlélete fölött eljárt az idő: a romantikus nemzetjellemtan vált idejétmúlttá és szintézisre alkalmatlanná.

A kilencvenes évek elején-derekán azonban még meghatározó szerepű volt az a népies- liberális történelemfelfogás, bár a polgáriasultabb-városiasabb szemléletet képviselő törekvések is egyre hatékonyabban megszerveződtek és tömörültek egy-egy folyóirat körül.

Ekkor, 1891-ben indult meg a magyar irodalomtudomány

első rendszeres és máig legfontosabb szakfolyóirata, az Irodalomtörténeti Közlemények, amelyet az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága alapított az előző esztendőben. Különösen Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Szász Károly és Szilády Áron bábáskodott körülötte - őket említi Ballagi is a kibuktatói között. A szerkesztést "mint erre úgy egyénileg mint előadói tiszténél fogva legilletékesebb tagjára"[56], Szilády ra bízták, de ő gátló tényezőkre, köztük az egészségi állapotára hivatkozva a nevés egyetemes történészt, Ballagi Aladárt ajánlotta maga helyett. Ballagi látványos bukása után azonban 1893-ban átvette a szerkesztést, s egészen 1913-ig ő jegyezte a lapot.

A szakértelme, a hozzáértése révén vált szerkesztővé, az ő tudományos céljai és felfogása alakította ki, és adta meg a folyóirat karakterét, érvényesen még jóval a nyugalomba vonulása utáni évekre is. A szerkesztési teendőkben kitűnő munkatársra talált Heinrich Gusztáv személyében.

Bár a lap programnyilatkozatot nem tett közzé, már az első Szilády neve alatt megjelent számból látszik, hogy két testesebb fő-részből áll: az első fele "feldolgozott cikkeket", azaz tanulmányokat, a második pedig Adattár címen szövegközléseket tartalmaz. Ezekhez kapcsolódik egy rövidebb terjedelmű, a közvetlen

aktualitásokkal foglalkozó rész könyvismertetésekkel, bírálatokkal és szerkesztői glosszákkal.

De kitűnik az is, hogy a tanulmányok főként a közelebbi, a XVII-XVIII. századi irodalmat dolgozzák fel, az adattár pedig inkább a régiből közöl emlékeket. A későbbiek folyamán ez annyiban módosult, hogy a munkatársak megszervezése után szinte a lap egésze a XV-XVII. századi művelődés kutatására és népszerűsítésére állt be, a szerkesztői igényeknek megfelelően, aki Heinrich Gusztávval jó egyetértésben, újabb lehetőséget látott benne, hogy a régi irodalmat megkedveltetni akaró kiadványok sorába illesszé a lapot. De a dokumentumfeltárás és kiadás szorgalmazására nézve is megvalósulhatott a régi szándéka, mert a negyedévenkénti megjelenés a könyvsorozatoknál nagyobb lehetőséget és frissességet biztosított. S főként: sokkal hatékonyabban felelt meg annak az elgondolásnak, hogy ezt a részletkutató és adatfeltáró munkát a még ekkor is szűkös létszámú akadémikusi és egyetemi kutatói réteg helyett kiterjesszék a jól képzett gimnáziumi tanárságra, ~~akik~~ amely egyúttal a lap olvasótáborának zömét is képezte. Bizonyára ez az oka, hogy nagy nevek ritkán fordulnak elő benne, hogy a régi Itk - Németh G. Béla találó szóhasználatával - a " névtelenek folyóirata" lett.

Maga Szilády keveset írt bele. Mindössze egyetlen

nagyobbnak mondható tanulmányát, a Ráskai-dolgozatát tette itt közzé, ezt is rögtön az első számban, de ez is az RMKT VI. kötetéből vett mutatványként szerepel. A többi hosszabb-rövidebb szövegközlés, mint a Balassi Bálint életéhez /1893 /, az Ihász névtelene /1893 /, a Pasquillus és a Cantio Apologica /1897 / vagy a Kódexeink forrásai, Szent Jeromos beszéde Nagyboldogasszony napjára a Döbrentei- kódexből /1897 /, vagy a névtelenül Vegyes följegyzések címmel 1893-ban kiadott hat rövid verstöredék.

A századfordulóig hat könyvismertetése jelent meg, kettő ebből is az első évfolyamban. Természetesen szigorúan szakmai, azaz nyelv- és irodalomtörténeti illetve filológiai munkák a méltatott-bírált kötetek. Érdemes egy pillantást vetni rájuk, mert árnyalják Szilády tudósi és szerkesztői arcképét egyaránt.

A sort Dankó József Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae ... című kötetének méltatása nyitja meg.[57] Minden tekintetben Szilády szíve szerint való a tudós szerző munkája, hiszen egy ilyen összefoglalás kiáltó szükségességét már tizenöt évvel korábban, az RMKT első kötetében hirdette. De főként a feldolgozás módját értékeli nagyra, hogy Dankó nem a könnyebb végén fogta meg a dolgot, hogy a régi egyházi költészet magyar és latin himnuszaiból adjon közre egy gyűjteményt, hanem

az volt a célja, hogy " azok forrásait lehetőleg hiánytalanul sorolja fel és írja le, ezek tartalmát megismertesse, hollétükről számot adjon," s így " kalauzolja azokat, akik hajlandók ennek a félig sem ismert rengetegnek az átkutatására". Nagyra értékeli a csak "köszönetet és hálát érdemlő szerzőnek" azt a törekvését is, hogy a szemelvénygyűjteményét kevésbé ismert vagy teljesen ismeretlen anyagból állította össze, ehhez azonban fűz néhány kritikai megjegyzést. Mindemellett olyan munkának tartja, amelyek " mindig hasznát fogjuk venni, s ennélfogva azután is gyakran kell róla szólnunk"[58].

De figyelmet érdemel a recenzió zárása is, amelyben a cikk terjedelme miatt mentegetőzik a szerző. Ebből ugyanis kiderül, hogy a kötet közvetlenül a szám nyomtatása közben /" e füzet utolsó íve nyomása előtt"/ került forgalomba, de - mondja Szilády- " nem akartuk azt a mulasztást elkövetni, hogy csak a következő füzet hozzon hírt megjelenéséről."

Ez a gyors reagálási szándék mindvégig jellemzi az Itk. kritikai rovatát, Szilády könyvismertetéseit is. Nemcsak azt tükrözi, hogy a szerkesztő valóban aktuális, naprakész anyagot akart kínálni az olvasónak, azaz hogy felismerte a kritika olvasót orientáló,tudatformáló szerepét, hanem azt is, hogy Szilády tisz-

tában volt a tudományos életben betöltött funkciójával is: tudta, hogy a kritika nem csupán a tudományos disputa egyik fajtája lehet, hanem felismerte benne az időfaktor szerepét is, hogy ez önmagában is óriási értékteremtő erő.

A kritikai rovat egyik feladatát úgy határozta meg az Akadémiai Osztályközleményekben közzétett határozat, hogy az itthoni irodalomtörténeti munkák mellett kisérje figyelemmel a hazai tárgyú külföldi szakirodalmat is.[59]

Maga Szilády is példát ad erre már az első évfolyamban: Josef Aschbach[a] bécsi egyetem történetét feldolgozó műve III. kötetéhez - amely csak a szerző halála után jelent meg, és a humanizmus korát tárgyalja, értékes adatokat tartalmaz a Mátyás és Jagelló-kor magyar tudományos mozgalmaira nézve is - a tanítványai, Wenzel Hartl és Karl Schrauf dokumentumgyűjteményt szerkesztettek.[60] A magyar kutatás szempontjából ennek a munkának még nagyobb a jelentősége mint a már feldolgozott történeti összefoglalásnak. Szilády kiemeli az anyag magyar vonatkozását / Aicholz, aki Nádasdy Tamás nádort gyógyította Bécsben; Johannes Alexander Brassicanus, aki Mátyás budai könyvtárában is megfordult, Pesti Gábor tanítója volt, s Janus Pannonius több mint háromszáz kéziratát kapta ezért

tőle; a testvére, Ludovicus, aki Oláh Miklóssal állt kapcsolatban; Petrus Canisius, akinek Telegdi, majd Vásárhelyi Gergely fordította először magyarra a katekizmusát/, dicséri a szerzők "tárgyszerű s szószaporítást kerülő előadását", " minden irányban tájékozott alaposságukat", s adataik és idézeteik sűrű tömegét, amely "egész kincses tárház". Végül arra hívja fel a figyelmet, hogy Schrauf, akivel az Irodalomtörténeti Bizottság munkakapcsolatban áll, az elmúlt évben közzétett Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen című munkája után hamarosan megírja a krakkói magyar diákokról szóló dolgozatát is, s ezzel a bizottság egyik igen jelentős vállalkozása,a Magyarországi Tanulók a Külföldön című sorozat harmadik kötete jelenik majd meg.

1895-ben Zolnay Gyula összefoglaló gyűjteményéről, a hasonmás kiadásban megjelent Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig című munkájáról írt részletező kritikát.[61] Elismerést és kifogást elegyítő írás ez, a tárgyhoz illő komoly hangnemben. A kiadványt " jó gondolat nagyrészben sikerült megvalósításának" tartja, amely " eredményére nézve afféle nílusi kiöntés, amely feltétlen termékenyít". A " bujján tenyésző képes kiadások...legértékesebbike", főként azért, mert " együtt található benne mindaz, amit eddig százfelé

kereshetett az érdeklődő." Erénye az is, hogy az egyszerű megemlítésnél mindegyik nyelvemlékünk nagyobb figyelemben részesült, ha az " értékbeli különbségénél meg a tér mennyiségénél fogva nem egy arányban jutott is ... a magyarázatból." Helyreigazítja a szerzőt, hogy a Nyelvtörténeti Szótárba valójában miért is nem kerültek be az Árpád-kori oklevelek magyar szavai, nem a szakemberek hiányán múlott - mondja -, hanem Simonyiék állásfoglalásán, akik úgy gondolkodtak a kérdésről, hogy kevés és bizonytalan írású, kétes értelmű anyag ez, és különösen a második fejezethez, a magánhangzótörténetet is érintő , olvasat kérdéseihez fűz szakszerű megjegyzéseket és a kódexekben előforduló variánsok alapján kiigazításokat. A bibliográfiát szintén kiegészíti, végül a Nyírkállai-glosszák újabb kutatását elősegítő céllal két adalékot csatol a dolgozathoz.

Beöthy Zsolt Kistükörről ironikus hangvételű kritikát írt 1896-ban, viszont egyértelmű elismeréssel fogadta Heinrich Gusztáv Régi Magyar Könyvtárának egyszerre megjelent négy füzetét: A székelyek Erdélyben, a Pálos iskoladrámák, a Csíksomlyói nagypénteki misztériumok és a Heltai aesopusi meséi című köteteket.[62]

A legmelegebb hangon azonban Szily Kálmán össze-

gyűjtött dolgozatait ünnepelte 1899-ben.[63] A szerző a Természettudományi Társaság titkára és ennek folyóirata, a Közlemények szerkesztője, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar természettudományos szaknyelv kialakításában is. Szilády is korszakos alkotásnak minősíti Szily teljesítményét a múlt századi nyelvújítási kisérletekhez viszonyítva, mert Bugát Pál "borzasztó vívmánya", a "nemzeti nyelv szörnyű diadala" után felismerte, hogy " azzal a műnyelvvel és azzal a stílussal, melyen akkori természettudóaaink szoktak írni, az olvasóközönségben érdeklődést kelteni nem lehet", mert "műnyelvünk teljesen érthetetlen, stílusunk pedig magyarázhatatlan volt." Szily jól látta meg, hogy a reform egyetlen helyes útja csak " nyelvtörténeti vizsgálódás útján eszközölhető". Ez azt jelenti, hogy az irodalmi és nyelvi emlékekből előkeresett szép régi magyar elnevezéseket keltette újólag életre. De ezt is nagyon körültekintően és igen óvatosan tette - mondja Szilády - , mert bár tudta, hogy például a Zsigmond-kori madárnevek - bese, luptán, torontál, zabálló, zongor - közül az első megtalálható a Jordánszky-kódexben, mégsem javasolta azonnal a használatát, hanem " bevárta, hogy a szlavóniai tájszólásból kerüljön elő a kánya emez ősneve, amely mint vezetéknév ma is több helyen

ismeretes." Ez az óvatosság jelenti Szily bölcsességét, és munkája elévülhetetlen érdemét, amelyre "Arany János is azt mondaná, hogy »szép bokréta lett« ezekből az összegyűjtött dolgozatokból a magyar tudományosság és művelődés amaz épületének egyik szegletén, mely harminc év alatt komoly magyar stílben, a szerzőnek nemcsak tervező, pallérkodó, hanem alap- és falrakó munkája hozzájárulásával is emelkedett".

Megvédi az egyik gáncsoskodó-fanyalgó kritikussal szemben, és egyúttal felhasználja az alkalmat arra is, hogy újfent ítéletet mondjon "finn uraink" hasonlító nyelvészkedéséről, akiknek az eredményei "minduntalan szétmállanak", részben azért, mert önmaguk rombolják le egymás alkotásait, másrészt a"valódi történeti alapon végzendő munka" fenyegeti őket pusztulással.

A szerkesztői közleményeit, jegyzeteit, kezdetben, többé-kevésbé rendszeresen, Vegyes följegyzések címmel tette közzé, 1896-tól azonban öt éven át az állandóvá és híressé lett "Ad vocem" címen publikálta őket.

Ezek a változatos témájú glosszák, a műfaj alkalmiságából adódóan, legtöbbször hírlapi vagy tudományos életbeli aktualitásokra reagálnak erősen személyes, gyakran szenvedélyes, de többnyire csipkelődő-ironikus

hangnemben.

Irodalmi témájúak a már említett A Régi Magyar Könyvtár első kötetéről és a Miért oly gyarló középkori verselésünk? kezdetűek /1895 /, a Pelbárt /1896 / és a Supra agnő /1897 /, a Balassi-arcképek /1897 /a Vasárnapi Újság cikkére reagál, a Revues de Revues /1898 / pedig Kont Ignác franciaországi irodalomnépszerűsítő törekvéseire.

A legtöbb megjegyzésre és kiigazításra azonban a Magyar Nyelvőr dolgozatai adnak okot a szerkesztőnek. Balassa József például a Szabács viadala egyik sorának olvasatát vitatja az ortográfia alapján,Szilády azonban kitart a korábbi nézőpontja mellett: " Igaza van Balassának - mondja -, hogy a várta szónak magának megvolna az értelme, de nincs, vagy nem volna ennek a sornak, amelyben előfordulását állítja." /Szabács viadala, 1896/

A Sitét /1896/ címűben Zolnay Gyula megjegyzésére reagál a Nyelvemlékeinkben kifejtett hangtörténeti elgondolásával kapcsolatban:aanyelvtörténeti tények és adatok ma még nem bizonyítják - mondja -, hogy a sötét szó eredeti alakja sitit, sitét volt, ellenben a XVI. századi levelekben nagyon gyakran közvetlenül egymás mellett váltakozva fordulnak elő az igin-ige, filek-félelem típusú szavak,

s ez arra figyelmeztet, hogy Zolnay elhamarkodottan alkotta meg a maga rendszerét. Jobb volna, ha a nyelvjárásokban keresne választ a kérdésre, azaz a tényszerűségek alapján következtetne, s ne fordítva: az"experimentális phonetikán" alapuló képzelgéseihez gyűjtene adatokat.

Kifogás alá esik a szőllő ősibb volta a szőlő változatnál - természetesen ismét indokoltan -, mert a szőlő alak 1019-ig " felkisérhető" az oklevelekben, ennélfogva nem állja meg a helyét a csuvas sirla /bogyó/ szóból való eredeztetés sem. /Szőlő, 1896/

Leggyakrabban mégis Simonyi Zsigmondot, a Nyelvőr szerkesztőjét veszik célba a kritikák, aki újabban a szittya szó divatba hozatalával derítgeti a " millenniumi szivárványos égalját". Simonyi olvasata nyilvánvalóan téves - mondja Szilády -, és határozottan rámutat, hogy Dugonics András alkotta az Etelkájában - amelyet egyéb fogyatékosságai mellett a " karjeli" rokonság népszerűsítése miatt sem tartott nagyon sokra -, itt fordul elő először, de mivel magának a szerzőnek sem nyerte meg a tetszését, többet nem is használta.

Igaza volt Sziládynak, de ezzel együtt elég hosszan tartó polémia kerekedett a kérdés körül. Ő maga hét

glosszát írt közvetlenül a "szittyifikálásról"[64], de ez egyúttal jó ürügy volt neki más Nyelvőr-beli hiányosságok észrevételezéséhez is /Eloge,Csirikló,Kokonya,Csollák, 1898/ és az Akadémiát érő vádaskodások elhárítására. /Akadémia, 1897, Tisztesség,Elhibázott kezdet, Logika, 1898/

Az Itk a szerkesztő és a mentor céljainak és felfogásának megfelelően hatalmas mennyiségű művelődéstörténeti anyagot tett közzé, megfontolt módszerességgel, széles körre kiterjedő alkotógárdával igyekezett feltárni mindazt, amit irodalomformáló erőnek gondolt, ami nélkül irodalomtörténeti szintézis elképzelhetetlen. Szilády nemzeti szempontját szerencsésen egészítette ki Heinrich egyetemes érdeklődése és erős, szemléletileg is megalapozott tárgytörténeti irányultsága. S mivel szívesen publikált a lapban az a jól megszervezett fiatalabb tudósnemzedék is, amelyik az Egyetemes Philológiai Közlöny munkatársaként az ő keze alatt sajátította el az összehasonlító forráskutatás újabb, egzakt módszereit, a lap jó színvonalon tudta tartani azt a szakmai igényességet, amely már az induláskor megmutatkozott Szilády és Heinrich részéről. Így aztán a Közlöny mellett az Itk-nak is kijut abból a tudománytörténeti szerepből, amely ezt az újabb módszerességet belegyökeresztette a tudo-

mányunkba.

Heinrich sok segítséget nyújtott Sziládynak a szerkesztés közvetlen gyakorlásában is. Szükség is volt rá, mert ekkoriban megsokasodtak az egyházi teendői, és gyakrabban tartózkodott Halason is.

Tagja volt ő is a Károli revízió ügyében 1886-ban alakult munkabizottságnak, amelynek az volt a célja, hogy a sok kiadást megért, erősen romlott bibliai szövegeket helyreállítsa, és a kor követelményeihez igazítsa.[66] 1898-ban megjelent az Ószövetség próbakiadása, de a teljes csak 1908-ban látott napvilágot 1905-ös évszámmal. Azaz, több mint húsz évig tartó rendszeres elfoglaltságot jelentett neki ez a munka is. A bizottság egyik legfelkészültebb tagja volt, szakavatott bibliakutató. Azzá tette a latin, görög, héber nyelv ismerete, a kisázsiai kultúrában való jártassága és természetesen:az elmélyült tájékozottsága a középkori európai és magyar szellemi életben.

Vonzotta az egyházi közélet is. Török Pál halála /1883/ után a dunamelléki kerület püspökjelöltje volt ő is, de Szász Károly javára - akivel a fiatalkori tartózkodó viszony után ekkorra már szoros kapcsolatban állt - visszalépett. Felekezeti érdekekre hivatkozva meggyőzte őt magát is, hogy vállalja el a püspökséget, sőt a megválasztása érdekében

a saját tekintélyét és ismeretségét is felhasználta.[65]

Szász mellett a főjegyzőséget elvállalta. Természetesen nem a hivatal adta rang miatt, hanem mert sok olyan tennivalót látott e téren is, amelyet hatékony /nemcsak adminisztrálni akaró, hanem dolgozni és buzdítani is képes/ vezetéssel megoldhatónak vélt.[66]

Egységes felekezeti koncepció jegyében gondolkodott: a papság nevelésének megoldásával "beltartalmú" általános színvonalemelést kívánt elérni, és ezzel együtt a "valódi tudományos érdekek előmozdítását", hogy a kálvinizmus súlya növekedjék a magyar tudományos élet egészében. A felfogására legjellemzőbb vonás az lehetett, amit Szász erényeként " teológiai álláspontja korrektségének" nevezett az egyik levelében.[67] Amit úgy kell érteni, hogy Szásszal együtt osztoztak abban a felfogásban, amely a századvégen elterjedőben lévő újabb teológiai irányzatokkal szemben a hagyományost, 1850-60-as években gyökerező szemléletet védte.

Hivatalánál fogva szerkesztője volt az egyházkerületi gyűlések jegyzőkönyveinek. 1886-tól tagja a Református Konventnek, az I. és II. zsinatnak, emellett folyamatosan működő pap Kiskunhalason. Igaz, az ideje nagyobbik részében tudományos és egyházi vezetői feladatokat látott el ugyan, s ezalatt a káplánja foglalkozott a gyülekezeti teendőkkel, de éven át

összességében ő is végzett annyi lelkészi gyakorlatot, ahogy ő nevezte:" papi funkciót" - azaz keresztelt, esketett, temetett, prédikált, stb - amennyi sok kollégájának talán nem is jutott egy esztendőre.[68] Racionalizmusa és a már-már aszkézisre hajló puritánsága miatt idegenkedett minden külsőségtől és lelki póztól, ezért a papi munkát sem misztikus elhivatottságon alapuló fennköltt élethivatásnak tartotta, hanem a mindennapok világában gyökerező szemlélettel: szolgálatnak. De olyan szolgálatnak, amelyet felelősségtudattal szabad csak végezni. "Pap vagyok - mondta az egyik országgyűlési beszédében. - Rendeltetésemet ha magasztosnak nem tekintem is, mindenesetre fontosnak, nagy kötelességekkel járónak tartom."[69]

Ez a tudat, ez a felelősségérzés áthatotta a napi lelkészi gyakorlatát is. A gyülekezet nagyra értékelte tudós papja szolgálatait, a birtokosok egy része azonban - többnyire azok, akik a gimnáziumi alapítványi birtokot a 60-as években felosztani, az 1870-as választások óta pedig a maradványokat kiosztani szerették volna , és Szilády politikai közszereplését is ellenszenvvel figyelték - a papi tevékenységével szemben sem tudott elfogulatlan maradni. Indulatos hangú, a magánéletére is vonatkozó ízléstelen célzásokkal teli röplapokon támadták / Nyílt szó...

1879, A múlt október ... 1880., Sublimus versus ... 1881./, még a kerületi közgyűlésen is bepanaszolták ugyanazokkal a vádakkal, amelyeket a politikai szereplése ellen általában hangoztatni szoktak /Szeretett atyánkfiai...1877./, és felelőssé tették a polgárosodással természetszerűen együttjáró jelenségek helyi kialakulásáért: számon kérték rajta " a hitközöny gyors terjedését, ezzel együtt az erkölcsi érzet tompulását, a családi és társadalmi élet nemes kötelékeinek meglazulását."[70]

De felrótták neki az Eötvös József-i oktatási törvény helyi bevezetését is, mert úgymond, " az egyházi adókirovás ódiumától menekülni akarva" - azaz politikusi népszerűsége védelmében - a felekezeti iskolákról " lemondani s a községnek általadni sürgős feladatának tartotta."[71]

Méltatlan vád volt ez is, hiszen Szilády ról a kortársak is tudták, hogy a halasi oktatásügy önzetlen védelmezője. A történelmi távlat meg különösen tisztán mutatja e tette jelentőségét, hiszen köztudomású, hogy a reformot országos méretekben csak nagyon lassan, gyakran csak felemás módon, mindenütt a konzervatív szemlélet ellenállásába ütközve, nehéz konfliktusok árán sikerült bevezetni. Halas város ekkor - éppen Szilády igyekezete folytán - feltűnően gyorsan

reagált erre a korszakos kihívásra, és az elsők között valósította meg a modern iskoláztatási elveket.[72]

Emellett a helyi tevékenységének egyik legfontosabb célja a gimnázium tárgyi és személyi feltételeinek biztosítása és a színvonal fokozatos emelése volt. Nem lehetett konfliktusok nélkül érvényt szerezni ennek sem, mert a pákai pereskedések velejárójaként ellentétbe került a városi vezetők egy részével. Ezért, bár 1878-ban tervbe vették már egy új, korszerű gimnázium felépítését, a városi tanács csak pereskedés után, 1891-ben biztosította a megfelelő területet, az akkor piactérnek használt régi temetőt, annak ellenére is, hogy a tanulói létszám fokozatos emelkedése és a gyűjtemények gyarapodása miatt már tarthatatlanná váltak a körülmények a templom melletti régi épületben /ma kisegítő iskola/, hogy az új középiskolai törvény alapján már 1888-ban kilátásba helyezték a gimnázium bezáratását, s ezt megelőzendő, az egyház még ugyanebben az évben elkezdte a téglaégetést.[73]

1891-92-ben mégis felépült az új gimnázium, nagyrészt állami támogatásból, részben pedig közadakozásból. Az építkezés túllépte a tervezett költségvetést, az adományok összege is a várakozás alatt maradt, ezért az egyháztanács bankkölcsönöket vett

fel, kénytelen volt átmenetileg az alapítványokat is felhasználni, és progresszív adó bevezetését határozta el. Különösen az adóemelés miatt tiltakoztak a vagyonosabb hívek, ezért a gimnázium államosítását kérték, sőt, néhányan elhagyták az egyházat, és felekezetnélkülivé váltak. Ugyanakkor az építkezés miatt perbe fogták Szilády t, a főgondnok Péter Dénest és a pénztárnok Gyenizse Antalt, s csak 1908-ban - miután igazolták az alapítványok jogos felhasználását - szüntették meg ellenük az eljárást.

Ezek a konfliktusok nem is annyira a személyes mozzanatok miatt érdemelnek figyelmet, hanem főként azért, mert a halasi gimnázium múlt századi történetének kulcshelyzetére világítanak rá. Mert ahogy a kultúrálódás egészét, a gimnázium helyzetét is az határozta meg az 1850-es évektől a századfordulóig, hogy a változó körülmények ellenére, viszonylag mindig szűk volt az a felvilágosultabb, polgáriasultabb tudatú paraszti, polgári és értelmiségi réteg, amely a maga érdekeinek és céljainak az érvényesítéséhez igazán igényelte a gimnáziumi képzettséget. Ezt tükrözik azok az erkölcsi érzelmi tünetek is, amelyek azt a néhány értelmiségit jellemzik, akik a helyi oktatás gondját a magukénak vallották: úgy érezték, hogy mindig csak nagy erőfeszítések árán - nem túlzás azt

mondani: küzdelmesen - tudták biztosítani a működtetéshez szükséges feltételeket. De így volt ez az alapítványtevők esetében is: ők mindig nagy áldozatvállalásnak érezték a tettüket - méltán, mert a körülményekből adódóan az is volt.

Így is, a legnagyobb jószándék vezette igyekezet mellett is, csak az állami előírások minimumának tudott megfelelni a Szilády László szervezte algimnázium / erre szólt a pákai haszonból lekötött évi 3100 forintos alapítvány/, s nem volt könyebb helyzete az 1867-68-tól főgimnáziummá szervezett intézetnek sem, bár Szilády Áron a pótoklevélben foglaltak alapján az egész jövedelmet ráfordította. A kor színvonalán álló, azaz a modern polgári-városi oktatási követelményeknek megfelelő körülmények biztosítása sokszorosan meghaladta nemcsak a református közbirtokosság, hanem a város egészének erejét is, és csak igen jelentős állami támogatással volt megvalósítható.

Szilády nagy érdeme, hogy bár maga is gyakran és mélyen átélte ezt az ellentmondást - sokszor érezte úgy, hogy a helyi gazdák többsége szemellenzősen gondolkodik, ~~hogy~~ nem ismeri fel a maga valóságos érdekeit, s ezért ha kell, az ő érdekükben akár ellenükre is megvédi a gimnáziumot. Hogy felvállalta az ebből fakadó konfliktusokat, Hogy pontosan felismerte:

a felekezeti hovatartozás szempontja nélkül kell megszervezni a gimnáziumot. Hogy megfelelő állami és egyházi támogatást szerzett az építkezésekhez és a fenntartáshoz. S ami a város művelődése szempontjából a legfontosabb: olyan tudós tanárokat hívott ide, vagy nevelt itt ki, akik erjesztő hatással voltak a helyi szellemi életre. Az ekkor Nagykőrösön tanító burkológiával foglalkozó Thúry Józsefnek például ezt a levelet írta 1887. november 5-én:[74]

Tisztelt Barátom!

Tegnap temettük el egyik tanárunkat. Helye betöltésére vonatkozólag Önre gondoltam. Ennélfogva bizalmas kérdéseim a következők: volna-e kedve Halasra jönni tanárnak, elhagyhatja-e Kőröst az év vége előtt, megválasztása esetében elfoglalhatná-e helyét január elején vagy végén?

Tantárgyak: latin és magyar a II. és IV. osztályban. Nálunk a rendes fizetés 1ooo Ft s 2oo Ft lakbér s majd 5-öd éves pótlék.

Privát óhajtásom, hogy ne lenne kénytelen, mint már annyi közt magam is, felhagyni a keletiséggel. Iskolánk könyvtára /Szilágyi Dániel könyveivel szaporodván/ s részben az enyim is itt lenne.

Bizalmas választ mielőbb kére,

tisztelő barátja:

Szilády Áron

Thúry munkássága igazán itt, Halason, Szilády közelségében, az ő tudományos irányítása alatt bontakozott ki. A - levélből is érezhető - tapintatos, közvetlen szakmai segítség mellett a tanítási órák terhe alól is hamarosan felmentette a fiatal tudóst, és gimnáziumi könyvtárnoknak nevezte ki, hogy a kutatásaira elegendő ideje jusson. Az Itk-ban publikációs lehetőséget biztosított neki, segítette a tudományos kapcsolatai kialakításában , és közbenjárt az akadémikusi és egyetemi tanári kinevezése ügyében is.

Divatos szóval menedzselésnek volna mondható az akadémiai díjas Korda Imre pályájának egyengetése is. Az Itk- és Nyelvőr beli dolgozatai Szilády közvetlen inspirációját tükrözik.[75]

Hívta Halasra az ekkor még Baján tanító, régi magyar irodalommal foglalkozó Horváth Cyrillt is - aki később Szilády-tanítványnak vallotta magát -, de ő Pestre költözött.

Az ő inspirációjának köszönhető Bernáth Lajos két legjobb dolgozata is: a Protestáns iskoladrámák /Itk, 1899/ és a Magyar népmesék a XVIII. században / Ethnographia, 1902/.

Ő hívta a gimnáziumba, a Vámbéry indiai tündérmeséit, Ballagi Mór magyar nyelvtanát, Duncker négykötetes ókortörténetét és akadémiai megbízásból számos egyéb

fordítást készítő Jónás Jánost is, akinek a sorsát már gyermekkora óta igazgatta.

A filozófus Nagy József (Halasy-Nagy József néven később pécsi és szegedi egyetemi tanár), a csipketervező és újságszerkesztő Dókáni Árpád, a Pallas Lexikon görög és latin szócikkeit író filológus Szabó Gy. Iván, a pap-tanár Pataky Dezső, aki Szilády egyik biográfusa lett - szintén az ő közreműködésével került ide.[76]

Úgy tűnik fel, mintha csak az az igyekezet vezette volna, hogy olyan szellemi központot alakítson ki a halasi gimnáziumból, mint amilyen a nagykőrösi volt a nagy tanárok ideje alatt.

A helyi művelődést tágabban is építgető szándékkal kapcsolatban állt a korszak felfedezettjeivel, a parasztverselőkkel: Gózon Istvánnak, Bacsó Lászlóval és Egyed Izsák Jánossal, s alkalmasint tanácsokkal látta el őket. A polgári leányiskolában alkalmazta az akkor már a kolozsvári és a fővárosi irodalmi működéséről ismert Reschner Ilonát. Ideköltözött a magyar nőmozgalom egyik első szószólójaként számon tartott rokona, Karacs Teréz is, akiről viszont a kortársak azt is tudták, hogy levelezésben állt Arany Jánosnéval, s a fővárosi irodalmi szalonok kedvelt vendége volt.

Mindemellett Szilády a legnagyobb hatást azzal fejtette ki az erjedésben lévő helyi művelődésre, hogy a

papi és az ezzel összefüggő iskolai teendők mellett folyton a tudományos munkájával foglalkozott.

A 80-as évektől a korábbinál több időt töltött Halason, részben az itthoni teendői miatt, másrészt mert megházasodott: az elhunyt öccse, Móric özvegyét, Bundy Borbálát vette feleségül.[77] Bár nem valószínű, hogy a házasságával az életmódja lényegesen megváltozott volna, mégis, minden bizonnyal ez is közrejátszott abban, hogy nem költözött fel véglegesen a fővárosba, hanem továbbra is ingázott.

Ez tette lehetővé, hogy itt írja meg a Pelbárt dolgozatát és az RMKT köteteit, sőt, alkalmasint itt szerkessze az Itk egy-egy számát is. Persze, amint kitette a lábát Pestről, a dolgai rögtön akadozva folytak, ott, de ha hosszabb időt töltött fenn, alig várta már, hogy a csendes boltívek alatt dolgozhasson. Mégis, a majdnem fél évszázadot felölelő állandó kapcsolattartása jótékonyan kihatott a halasi mű~~ködés~~velő egészére: elősegítette annak a folyamatnak a kibontakozását, amelyet a korábbi bezárkózás helyett a városi-polgári kulturális értékek iránti fokozott nyitottság jellemez, amelynek nyomán gyorsan megszaporodtak a helyi lapok, nyomdák és könyvkiadások.Segített a halasi szerzőknek országos szakmai lapokban megjelenni,ezzel a java dolgozatokatmmegóvta a provincializmustól,

ugyanakkor a helyi kiadások igényszintjét is magasabbra emelte.

Sommásan azt lehet mondani, hogy a jelenlétével olyan légkört teremtett, amely serkentően hatott a helyi tudományos munkavégzésre, és olyan színvonalon alakította ki ennek az igényét, amely - a kisvárosi méretekhez képest tömegesnek mondható számban - sem korábban, sem pedig később nem volt jellemző Kiskunhalasra. Méltán nevezhető ezért a századforduló környéke a helyi művelődés aranykorának, amelynek a legjelentősebb bázisa a gimnázium, kovásza pedig Szilády Áron volt, aki alkotóként és szervező-irányító vezetőként egyaránt kimagaslik a kortársak közül.

A VISSZAVONULÁS ÉVEI /1900 - 1913/

Ez a tizenhárom esztendő termékeny időszak még Szilády életében, mégis, azt lehetne mondani: a megfontoltan lassú és fokozatos visszavonulás évei ezek már, hiszen a publikációk sűrűsége nem mérhető a 80-90-es évek legaktívabb korszakához, amelyben nem volt ritka az olyan esztendő, amikor egyszerre két nagyobb lélegzetű munkáját írta és készítette elő a kiadáshoz. A lassan-lassan fogyatkozni kezdő dolgozatok - többségükben könyvismertetések, alkalmi szövegközlések, szó- és szólásmagyarázatok - azt a hatást keltik, mintha Szilády arra törekedett volna, ~~hogy időben tudjon fejezni minden félben lévő munkáját,~~ be hogy semmi, ami kiadásra méltó, ne maradjon az íróasztala fiókjában.

Az ekkori dolgozatai közül kiemelkedik, a legjobb munkái színvonalán áll két előszavas kiadása: az egyik a két latin nyelvű glosszás kódexet tartalmazó Sermones dominicales, 1910-ben jelent meg, a másik, a Péchi Simon Psalteriuma, élete utolsó publikációja is egyben, hetvenhat éves korában, 1913-ban hagyta el a nyomdát.

Mindkettőben az ismert filológiai alapossággal dolgozott.

Az előbbi két kötet 123 prédikációja gazdátlan szöveg, ezért a szerzőiség kutatására túl nagy lehetősége nem adódott, de az egyik beszéd elejtett megjegyzése alapján / Quinque ecclesiensis/ az a feltételezése támadt, hogy a glosszák alkotója egy pécsi pap, vagy legalábbis az egyházmegyéhez tartozó személy volt. Mivel az oklevelekből azonosítani tudott egy korabeli Dienes kanonokot, aki Kapisztrán Jánost a pécsi zsinatra invitáló levél átadója volt,úgy gondolta, hogy ő a prédikációk írója. A köteteket a korábbi gyakorlatához híven azzal zárja, hogy a latin szövegből kigyűjtött magyar szavak szótárát szerkeszti a kiadáshoz.

Az utóbbi szintén kéziratos formában maradt fenn: a székelykeresztúri gimnázium könyvtárában megőrzött unitárius zsoltároskönyv Bethlen Gábor fejedelem egykori jeles kancellárjának, Péchi Simonnak, a magyarországi szombatosok legjelentősebb személyiségének a munkája. Szilády a kiadáshoz nem használhatta még fel az éppen akkor előkerült, azóta az egyháztörténeti állandó kiállításon is rendszeresen bemutatott kalocsai példányt, de Kohn Sámuel alapvető kutatásai már ismertek voltak a számára. A kísérőszövegébe foglalja ezek hozadékát is, és abban jelöli meg Péchi irodalomtörténeti értékét, hogy a korábbi Vulgata-fordítókkal szem-

ben ő az eredeti héber szövegekhez nyúlt, s bár a későbbi fordítók nyelvismerete "közelebb férkőzött az eredeti szöveg értelméhez", de "nyelvtudásuk korántsem volt oly mélyreható és héber irodalmi ismeretök oly széleskörű, mint Péchié, aki felekezeti álláspontjánál fogva nemcsak a nyelvet tanulta meg, hanem az ószövetségi szent könyvek körül támadt héber magyarázó irodalmat is.[1]" Ezért a " héber nyelv és nyelvtudomány teljes értésével s több nyelvnek tudásával anyanyelvének oly kifejező és világos használatát egyesítette, amilyenre őt egyfelől előkelő közszolgálati működése, másfelől tudományos irodalmi termékeny munkálkodása képesítette[2]". A "hű fordítás" előtte a fő szempont, ezért is nem az eredeti "zengzetes ritmusának feltüntetésére törekszik", nem "a szóhoz tapad, hanem a szó igazi értelméhez " ragaszkodik.

Az eredeti szövegekkel összevetett fordítások végső konklúziója az Szilády számára, hogy Péchi munkái nem az öröm, áhitat és hála kifejezésében érik el az eredetivel méltán összemérhető igazi eredményeket, hanem a" panasz, bosszú vagy átok szenvedélyes kitöréseit" tolmácsolják igazán elemi erővel. Mert véleménye szerint emögött életrajzi hitel áll: " mintha ilyenkor csalódásain, veszteségein, üldöztetésén és rabságán kesergő visszaemlékezései is lüktetnének a zsoltár

verseiben[3]". Ezt lírai szempontból különösen a zsoltárok jegyzeteiből kikerekíthető hányatott életsors hitelesítheti legjobban, a " mondja ezeket minden istenfélő igen bizvást félelmes állapatjában" jegyzésűek, és természetesen a "pelegrinációja közben Corciránál az Adriaticum tenger vizébe esett, mikor az magos hajóról ki akart ugrani" híres esete.

E másfél évtized legjelentősebb munkái közé tartozik még a Szónyomozás című tanulmánya[4].

A millenniumi évforduló óta a budapesti, kolozsvári és göttingai egyetem díszdoktori címével kitüntetett idős tudós ünnepi alkalomra szánt dolgozata ez: az akadémiai tagsága 4o. évfordulójára írta, és 19o2. június 2-án olvasta fel. Az alkalomhoz illőn nyelvtörténeti témát választott, és régi elveihez híven a magyar nyelv értékeinek védelmében írta meg. A könyörög és könyörgés szó jelentéstörténetét vizsgálja benne. Kimutatja, hogy a szó középkori jelentése alaposan eltér a mai köznyelvtől, ezért nem származtatható - mint Simonyi Zsigmond gondolja - a szegény jelentésű votják kwaner szóból, hanem a kanyar, kenyer alakokkal kell összevetni, amelyek a XV. század vége óta fellelhetők a kódexeinkben, de feltételezhetően a beszélt nyelvben már korábban is elterjedtek voltak. Népnyelvi példából kiindulva úgy gondolja,

hogy a könyörög eredeti jelentése hízelkedés, kedveskedés lehetett, mégpedig az állatok jellegzetes mozdulatait, kanyargó-hajladozó testmozgását jelölte: "Könyörög a csikó az idegen lónak, midőn fejét felé nyújtva, szája mozgatásával, foga mutatásával vele ismerkedik s hozzá tartózkodva közeledik. Hogy könyörög neki!- mondják erről ...Ilyenkor a hizelkedésnek, kedveskedésnek csikótól telhető jeleit lehet észrevenni mozdulatain.[5]" A"furcsán vagy cifrán elkanyarította, ami alatt éktelen káromkodást értenek" ugyanerre, az eredetileg nagyon konkrét jelentésű, mozgásra vonatkozik. S ha " a könyörgés szó mai értelméhez távolállónak, mintegy profanálónak gondoljuk a testi kanyargást - mondja Szilády - :ne felejtsük el, hogy a keresztfán szenvedő Jézus gyötrelmeit hogy festik kódexeink[6]". Szent Bernát himnuszának magyar fordítója például így adja vissza a latin szöveg értelmét: "Három szeg közt ha tekergil", a Peer-kódexben pedig ez olvasható:"kérlek, az három vasszeg között föggésedést, tekergésedést bocsássad meg a kínt".

Régi irodalmi példák sokaságát hozza még fel, s azzal zárja az értekezését, hogy a könyörög jelentéséhez feltétlenül számba kell venni a középkori család - /Kanyar/ és földrajzi neveket /Kenyér vize, Kenyere puszta, Kenyeri/, a napraforgó nyelvjárási kenyérvirág nevét és "magának a kenyér szónak is több szójárásban kenyer, kënyer, kinér alakjait."

Amikor 19o3-ban megalakult a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Szilády is tagja lett - ebből az alkalomból egy rövid cikket tett közzé a Nyelvőrben Méltó címmel -, 19o5-től, a társaság folyóirata, a Szily Kálmán szerkesztette Magyar Nyelv megindulásától pedig öt éven keresztül segítette a lapot a kezdeti nehézségeken átjutni. Igy a tudományos tevékenysége során az Itk-n, a Nyelvőrön és az Akadémiai Értesítőn kívül ezzel a lappal állt szorosabb kapcsolatban[7]. Igaz, az említett nagyobb lélegzetű munkáihoz képest rövidebb terjedelmű kis dolgozatok az itt megjelent cikkek, de különös erényük, hogy mindig időszerű tudományos részletkérdésekre reagálnak. Ezért aztán nem a melléktermékei, a forgácsai a lassan fogyatkozó erejű idős tudós egyéb kutatásainak, hanem inkább azt mutatják a rendszerességükkel, hogy Szilády még ekkor is állandó figyelemmel kisérte a nyelvészeti vitákat, és nem csupán kivülálló szemlélője akart lenni a tudományág alakulásának, hanem továbbra is jelen akart lenni benne, és erejéhez mérten bele akart szólni a disputákba.

Nyelvtörténeti témájú szó- és szólásmagyarázatai kapcsolatban vannak az ekkortájt hirtelen fellendült nyelvjáráskutatással éppen úgy, mint a névtannal, a régi oklevelek olvasásának kérdéseivel vagy néprajzi - főként népköltészeti és mesei - és művelődéstörténeti részletproblémákkal. Ilyen a Rebetegös, betegös -

Lebönye, bőnye /19o5/ rögtön a második számban, vagy a Halotti Beszéd feze szavának értelmezése a Feze, fesz, foszlat /19o5/ és a Königsbergi Töredék míűlésed olvasata és etimológiája a Míűlés /19o5/ című cikkben. A Bálám bikája? /19o5/ egy szólásvegyülés értelmezésével nyelvhelyességi kérdésben tesz igazságot, a Vasgyűró, Höcsön és Vaklandos /19o5/ címek alá gyűjtött megjegyzések pedig néprajzi - művelődéstörténeti vonatkozásúak. A sirály madárnévről úgy vélekedik, hogy Földi János alkothatta, és P. Szatmáry Károly azonos című regénye nyomán terjedt el az alföldi vidékeken /Sirály, 19o6/, a Szégyenkő /19o6/ rövid adatközlés a halasi református egyház régi anyakönyveiből, az Eklézsia-követés /19o8/ is ezzel kapcsolatos, a Síp ujjú mente az öltözködés-, a Szuszparádé /19o7/ pedig az étkezéstörténet tárgykörébe tartozó adalék, az Udvariás és társai, a Fudáz, /19o8/ a Brenzó, a Penkő játc /19o9/ és a Távészó, távészni /19o7/ szintén művelődéstörténeti vonatkozású. Végül az utolsó, 191o-ben megjelent, életrajzi elemeket is tartalmazó Nemere című visszaemlékezését maga a cím[redacted] teszi aktuálissá: adaléknak szánta Tolnai Vilmos gyűjtéséhez.

Ezidőben az Itk-ba még kevesebbet írt, mint korábban. Jegyzete /19oo/ a Katona Lajos által közzétett, az Élet és Halál párbeszéde típusú, két középkori magyar

versfordításhoz kapcsolódik, az Ének papok felavatására a XVII. század első feléből és az Ének a kakasról /1901/ egyszerű szövegközlés. Kanyaró Ferenc Heltai Közbeszéde újabb fordításában című dolgozatához egy hozzászólást fűzött/1901/, ezen kívül csak egy kis glosszát írt a szittyálkodók ellen /Szittya, 1901/, és 1906-ig itt nem publikált semmit. Ekkor írta az utolsó Ad vocem-ét Simonyiék ellen /Nyelvőr/, ugyanekkor egy adattári közlése jelent meg: a Vásárhelyi daloskönyv egyik énekének egy variánsát adta ki. 1911-ig mindössze három recenziót írt, közülük kettő ebből az esztendőből való, a temesvári Bessenyei Ferencről szóló emlékbeszédet pedig 1907-ben ismertette.[8] Pap Károly könyvéről, az Arany János Magyar irodalomtörténetéről szóló ismertetésének hitelét az önéletrajzi mozzanatok adják a nagykőrösi diákévekből, Mixich Lajos Földi János-monográfiájáról írt recenzióját pedig a halasi vonatkozások teszik érdekessé: két helyi illetőségű Földi-verset csatol az ismertetéshez.

Gálszécsi István Énekeskönyvének /Krakkó, Vietoris, 1536,/ három előkerült darabjáról meghatározza a " forrást, ahonnan ezek magyar területre csergedeztek": Luther Márton megfelelő szövegeivel veti őket össze, s megállapítja, hogy mindhárom ének az ő szerzeménye, s " lehet, hogy még ma is ezekre a dallamokra éneklik ott, ahol használatban vannak."[9]

Ezenkívül két nekrológja jelent még meg az Itk-ban: 1909-ben Gyulai Pált, rá egy évre pedig Katona Lajost búcsúztatta.[10] A közeli barát és a fiatal pályatárs

halála mélyen megrendítette, mégis, mindkét dolgozatra az érzelmek erős visszafogottsága a jellemző. /Ez tükröződik az egyetlen fennmaradt síri beszédén, a Szász Károlyné ravatalánál mondott búcsúztatóján is/[11] Szilády arra törekedett, hogy a tudománytörténeti szerepüket méltassa, és ne a magánszférát érintő vonatkozásokat emelje ki - ez mindig távol állt tőle -, természetesen nem a tudományos értekezések objektivitásával, hanem a műfajhoz illő nézőpont megválasztásával és a nem túlzón, de kellően emelkedett hangnemmel.

Az Itk-t egészen 1913-ig jegyezte szerkesztőként. Igaz, ekkorra már mindinkább a tanítványa, Császár Elemér végezte a lap körüli teendőket, mert maga Szilády alig-alig jelent már meg a fővárosban. A szerkesztési elvek azonban nem változtak, s ekkorra már egyre nagyobb hiányként tűntek fel a szemléletének szelektáló vonásai. Tükröződtek ezek már a témaválasztásban is: az Itk szinte kizárólagosan a nemesség és a hozzá kapcsolódó honorácior értelmiség kultúrateremtő tevékenységét dolgozta fel. Meg abban is, hogy egyre inkább előtérbe kerültek benne az adattári közlemények a tanulmányok rovására. A "feldolgozott cikkek", azaz tanulmányok is mind gyakrabban adalékok vagy ismertetések csupán, nem egyszer egy teljes évfolyamot átfogó bőséges sorozatként, az országos művelődés szín-

vonalától is távolabb eső, már-már provinciális, sőt érdektelen kérdéseket taglaló munkák. Jól példázza ezt Horváth Cyrill dolgozata, az Adalékok ifj. Csécsi János életéhez, amely a XVIII. század eleji debreceni kollégiumi élet visszásságait mutatja be az életrajz ürügyén, a legapróbb részletekbe menően, végighömpölyögve az egész 1907. évfolyamon.

Amint Heinrich Gusztáv főtitkári leveleiből kiderül, különösen a fiatal irodalomtörténészek látták időszerűnek a lap átszervezését és az újabb igényekhez történő igazítását,[12] de bizonyára ekkor már Szilády is örült, hogy hetvenöt évesen megszabadulhat ettől a tehertételtől, és nyugodtabban készülhet el az RMKT VII. kötetével. A folyóiratot 1913-tól Császár Elemér vette át, az RMKT XVII. századi köteteit pedig Badics Ferenc szerkesztette. Még a 80-as években szó volt ugyan az első kötetek újra kiadásáról, de erre csak később, Szilády halála után került sor. Bizonyára az is közrejátszott benne, hogy Szilády - amint többször kijelentette - nem változtatott volna a szerkesztési elvein, azaz nem válogatott volna az anyagban, hanem mindent újra akart közölni, amit korábban kiadott, hihetőleg az újabb eredményekkel megbővítette volna az anyagot, s a nyelvészeti vonatkozású jegyzeteit sem hagyta volna el.

Ellenben több kiadást is megértek a még Gyulai Pál

indította Olcsó Könyvtárban megjelent munkái: Ilosvai Selymes Péter: Az híresneves Toldi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história /1886,1895, 19o7,1918/, Ráskai Gáspár: Egy szép história az vitéz Franciscóról és az ő feleségéről /1898/ és Tinódi Sebestyén: Budai Ali basa históriája /1899,1911/

1911. december 1o-én megválasztották az akkor Horváth János vezetésével megalakult Magyar Irodalomtörténeti Társaság tiszteletbeli tagjának, de természetesen a társaság munkájába nem tudott már bekapcsolódni.

Ezekben az években egyre jobban visszavonult Kiskunhalason is. Még 19o3-ban a helyi Értesítő névtelen tárcaírója attól félt, hogy ha Szilády t kinevezik a pesti egyetem irodalomtörténeti tanszékére, az " ő távozásával elveszíti a halasi református eklézsia ékesen szóló lelkipásztorát és iskoláinak legerősebb fenntartó oszlopát"[13], a tízes évek elejére azonban egyértelművé vált már, hogy az idős tudós nem hagyja el a várost. A papi munkája mellett néha-néha vállalt még közszereplést: például szabad liceumi előadást tartott a helyi családnevekről, általában a magyar névadási szokásokról és a névadás fontosságáról,[14] és tőle telhető erővel és erővel gondot viselt a gimnáziumra is, de amint fokozatosan felhagyott a politizálással, egyre ritkábban lépte át a parókia küszöbét a városi közügyek végett.

ÉLETE VÉGÉN /1913 - 1922/

Az utolsó tíz esztendőben a tudományos élettől teljes visszavonultságban élt már.

Amikor Négyesy László köszöntötte a több mint fél évszázados Kisfaludy Társaságbeli tagsága alkalmából, arról panaszkodott, hogy a " halasi nagytiszteletű úr" évtizedek óta nem jelent meg a társaság felolvasó asztalánál, és ezért az újabb hallgatóság többsége nem ismerheti már "pátriárkai alakját, sűrű szakállal körített, erős vonalú orral és ... arányos bajusszal tagolt pirosas, csontos, majdnem törökös arcát, s a szemöldöktől árnyalt ... tekintetét" és " csendesen hömpölygő, szelíden komor hangját".[1]

A szellemi frissességét megőrizte: Dézsi Lajos emlékezete szerint haláláig dolgozott az RMKT utolsó kötetének jegyzetanyagán. Ván Benjámin, Szilády utolsó káplánja és rajongó tisztelője is ezt erősíti meg: " Valahányszor meglátogattam, mindig munkában találtam. Legtöbbször az íróasztalán szétterítve találtam kék cédulákat, s azok közt keresgélt, vagy azokra jegyezgetett ...Ha megkérdeztem, hogy zavarom-e, rendesen azt felelte: „Az, amiben most piszmogok, abbahagyható munka, majd folytatom később." S azzal szívesen leültetett, s ha

éppen nem dohányzott, akkor fölvette a sarokba támasztott hosszúszárú, szépen kiérlelt csibukjaiból az éppen megtöltöttet, s aztán rágyújtott...Munkája közben rendesen szivarozni szokott, amit kezével nem kellett tartania."[2]

Az ő elbeszélése szerint szívesen olvasgatott a parókia kertjében is, a vadszőlővel befuttatott, üvegezett tornác előtt, rojtos gyapjúkendőjébe takarózva, fekete selyem házisapkájában. A kert bokrai és fái alól a kőkerítés miatt a városra sem lehetett kilátni, annyira zárt volt ez a világ. A kőfal nemcsak a piactértől /ma park/ és a tavaszi időben egészen a kerítésig emelkedő nádastól /ma piac/ választott el, hanem ekkorra már jelképesen is illik: a külvilág egészétől elzárta az idős tudóst. Ő ugyan minden erejével arra törekedett, hogy a papi hivatalának megfeleljen még, de egyre többet küszködött a magas korral természetszerűen velejáró betegségekkel, és sokat szenvedett a gyermekkora óta meglévő látásgyengeségtől és az újabban kialakult gyomorfekélyétől is. Többször előfordult, hogy prédikálás közben elájult, és a megrémült hívek vitték be a lakására.[3]

Megszaporodtak a családi gondjai is: 1906-ban meghalt a felesége, rá két évre pedig öngyilkos lett az unokaöccse, László, aki a gyámfia volt.[4] Az özvegy,

Hében Anna a kislányával, Klárával beköltözött a parókiára, hogy gondját viselje az idős embernek. Ugyanakkor a fővárosból a családhoz költözött az egyedül maradt sógornője, Bundy Klára is, aki állandó lelkifurdalásban élt László tragédiája miatt. A gyérülő rokonságból Teréz húga két lánya, Székely Margit és Vilma fordult meg gyakrabban, huzamosabb időt töltve nála, a halasi barátok közül pedig az örökké jókedvű polgári iskolai tanárnő, Sárköziné Bankós Irma kötődött szorosabban a háziakhoz. Idős barátain kívül a gimnáziumi tanárok - különösen Pataky Dezső, Nagy József és Stepanek Ernő, aki több portrét készített róla - tartottak fenn vele rendszeres kapcsolatot.

Egyre idegenebbül érezte magát a szeme láttára megváltozott halasi világban, és a háború kirobbanása miatt aggasztotta az ország sorsa is. Nemcsak azért, mert a vérontás ellen tiltakozó humanista volt, hanem a felfogása miatt is féltette a magyarságot. Nem bízott a győzelemben. Ő ugyan nem társadalmi, hanem kizárólag nemzeti alapon gondolkodott a háborúról, de mivel korábban is úgy látta, hogy a magyarság a szláv és germán népek közé szorítva állandó fenyegetettségben él, most úgy vélte, hogy egy esetleges győzelem sem hozna semmi jót a magyar nemzet számára, mert a szövetséges németséggel szemben nem

tudna érvényt szerezni a maga érdekeinek.

Hihető, amit Ván Benjámin mond: foglalkoztatták az orosz forradalomról érkező hírek, az őszirózsás forradalom fővárosi eseményei és Károlyi politikai szereplése is, de ezekkel egyetérteni nem tudott. Annál inkább megrázta Tisza tragikus halála.[5]

A proletárdiktatúra politikai célkitűzései mélyen idegenek voltak tőle, s bizonyára nem túlzás azt mondani, hogy katasztrófaként, egy egész világrend visszájára fordulásaként élte át az eseményeket. Valószínű, hogy a mindennapok szintjén sok kényelmetlenséget jelentett neki a halasi parókiára elszállásolt katonaság jelenléte is, mert a betegsége miatt a szobájából sem tudott kimozdulni, de arról, hogy közvetlenül bármiféle bántalmazást kellett volna elszenvednie, még Ván sem tesz említést. Azt viszont elmondja, hogy a bukás utáni igazolások során Szilády kiállt a tanárok védelmében.

A nemzetekről és a nemzetiségekről vallott korábbi felfogása miatt hihető az is, hogy a legmegrendítőbb élményei közé tartozott a Halason augusztus 4-től december 6-ig tartó román megszállás.

A háború utáni inflációs időszak soha nem tapasztalt, az egzisztenciális válsággal határos helyzetbe sodorta a családot. A gazdasági eszközök és a személyes érték-

tárgyak eladogatásából éltek, mígnem a papi birtok újbóli bérbe adásával a szorongató gondok fokozatosan megszűntek.[6]

Az élete utolsó két esztendejében azonban újabb kényelmetlenségeket kellett kiállnia amiatt, hogy a hívek egy részének kérvényezése folytán az egyházi főhatóság úgy akart igazságot tenni, hogy Szilády nyugdíjaztatásával kímélje meg az idős lelkészt és védje meg a gyülekezet érdekeit. Szilády személyesen megjelent a nagykőrösi közgyűlésen, és búcsúbeszédében a csalódottságának adott hangot. Ekkor úgy érezte, hogy hatvan éven keresztül igazán soha nem fogadta őt be az egyházmegye.[7]

1921. október 6-án az Új Nemzedék arról tudósított már, hogy nagy betegen fekszik halasi otthonában. A riporterrel többnyire a múltról beszélgettek, a jelenről pedig úgy vélekedett, hogy "civakodás, marakodás, kapzsiság a mai Magyarország... Acsarkodik ránk az egész világ. Ki akarnak irtani bennünket. Isten csudája lesz, ha megmaradunk".[8]

A kiszolgáltatott helyzetéből fakadó időskori alapélményét panaszolta akkor is, amikor a tudományos pályájáról faggatta a tudósító. Úgy érezte, számtalan bevégezetlen munkája maradt még, sőt az egész élete úgy alakult, hogy tudósként mindig mindent az elején

kellett kezdenie, s befejezni alig-alig tudott valamit. "Fagyos országúton kergettek egész életemben"- mondta.

A betegségéből már nem gyógyult fel. 1922. március 17-én válságosra fordult az állapota, és 19-én este elhunyt. Három nap múlva temették.

JEGYZETEK

A jegyzetek bőségére az ad némi magyarázatot, hogy Szilády tevékenysége egészét jól dokumentált részletes élet- vagy pályarajz nem készült még, ezért a megjelent munkákban nem ritkák az ilyen jellegű tárgyi pontatlanságok. A jegyzetek nagyobbik része mégis azokhoz a szempontokhoz kötődik, amelyeket az irodalom eddig kevéssé tartott számon: a családi környezethez, a kiskunhalasi léthez, a baráti és tudományos kapcsolataihoz, a képviselőségéhez és az életpálya periodizációs kérdéseihez.

Az idézett, még kiadatlan levélrészletek és a korabeli, nyomtatásban megjelent művek helyesírását a mai szabályokhoz igazítottuk. Ha erre alkalom nyílt, az újabb kiadásokat követtük a szövegközlésben.

Indokoltnak látszott az is, hogy a fordításokban előforduló nevek és szakkifejezések átírásában is az újabb gyakorlat szerint járjunk el. A szokásos, kézirattári fondszámokra történő hivatkozás helyett, a jobban használható és könnyebben hozzáférhető mikrofilmtári anyag megfelelő jelzeteit adtuk a Magyar Tudományos Akadémiai Könyvtár kézirattári anyaga esetén.

BEVEZETÉS

1. Szilády Áron: Magyar szófejtegetések, Értekezések a nyelvé és széptudományok köréből, 1872.4.

2. Sz. / Szilágyi Sándor /: Szilády Áron, Hazánk s a Külföld, 1867. márc. 21. 1-2.
-á-r- / Szász Károly /: Szilády Áron, Vasárnapi Újság, 1881. márc. 13. 1-2.

3. Császár Elemér: Sz.Á. /1837-1922/ Irodalomtörténeti közlemények /Itk/, 1922. 1-5.

Dézsi Lajos: Sz.Á. /1837-1922/, Egyetemes Philológiai Közlemények, 1922. 54.

Horváth János: Sz.Á. emlékezete, A Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1924. 123.-132.

Király György: Sz.Á. /1837-1922/, Nyugat, 1922. 485.

Pataky Dezső: Sz.Á. , A Kiskunhalasi Református Főgimnázium Értesítője, 1922. 1.-7.

u.a. Kiskunhalasi Reformátusok Képes Naptára, 1927.

Szász Károly: Sz.Á. ravatalánál, A Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1923. 133 -134.

Ravasz László: Sz.Á. Magyar Irodalomtörténet , 1922.

Zsinka Ferenc: Sz.Á. /1837-1922/ Századok, 1922. 452-454.

Zsinka, Franz: Sz.Á. Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger, Berlin, 1922.

4. Bálint Sándor: Sz.Á. pályája, Ért. a M.Kir. Ferenc József Tud.Egy.M.Irod.történeti Intézetéből,Szeged, 1926.

Dobos István: Sz.Á., a tudós, szerzői kiadás, Mezőtúr, 1943.

Horváth Cyrill: Sz.Á.,Itk, 194o. 1-16., 1o4-12o., 2o8-225.

5. Németh G. Béla: A rendszeres irodalomtörténeti munka első hazai folyóirata / A hetvenöt esztendős Irodalomtörténeti Közlemények/ Itk, 1972. 256-272. Kötetben: Létharc és nemzetiség 1976, 391-413.

6. A Halasi Újság gyászkeretben jelent meg 1922. márc. 22-én, és Sz.Á. dr. /1837-1922/ címmel újraközölte az Új Nemzedék 1921. okt.6-i számából B.F.: Látogatás Sz.Á.-nál című interjúját.
Halasi Újság, 1922. márc.22., Sz.Á. dr. temetése
Kiskun-Halas Helyi Értesítője, 1922. márc. 29., a temetésről.
Megemlítendő, hogy az országos terjesztésű A Nép c. napilap is közölt egy rövid hírt a halasi tudósítójától Ma temetik Sz. Á.-t Halason címmel. Külön értéke Stepanek Ernő gimn. tanár Sz.Á. halotti maszkjáról készült tollrajza./A Nép, 1922. márc. 23./

7. Többek között: Sz.Á. könyvtára Kecskemét büszkesége, Kiskun-Halas Helyi Értesítője, 1926. dec. 29. 2.
Heltai Nándor: Sz.Á. hagyatékáról, Petőfi Népe, 1958. dec.9.

8. A nagyrészt kéziratban maradt, a kiskunhalasi Thorma János Múzeum /KTJM/ tulajdonában lévő anyag legértékesebb része Sz.Á. húga, Székely Józsefné Sz. Terézia leányának, Székely Vilmának a visszaemlékezése a családi múltra.
Nagy Czirok László: Várostörténeti vegyes adatok 3596, 51-54.
N.Cz.L.Szilágyról szóló gyűjtésének néhány darabja megjelent a Budártüzek mellett/ Kiskunsági anekdoták és népi alakok/ c. kötetében, Gondolat, 1963.
A kedves anekdotáival ezekhez hasonló Szombati József visszaemlékezése /KTJM4826/, és Péter Dénes Jókedvemből c. kötetében kiadott parókia-történetei / Budapest, 1889./.
9. Nagy Szeder István: Kiskun-Halas Város Története Oklevéltárral III., Kiskunhalas, 1936. 46-57.
Gezelmann Ádám: Országgyűlési képviselőválasztások Kiskunhalason /1848-1945/, Halasi Téka, 1985. június, 13 -25.

10. Ván Benjámin visszaemlékezése Sz.Á.-ra, 12 füzetnyi kézirat, az örökösök tulajdonában. Erősen rövidített változata a KTJM-ban, 3192 adattári számon. Mellécsatolva Vorák József lektori véleménye. 10743

11. Németh G. Béla: i.m. 399.

12. Dézsi Lajos i.m.

13. Különösen Ravasz L. gyászbeszédének romantikusan emelkedett hangvételét és bibliai ihletésű záróképét találták méltónak Sz.Á. emlékéhez a halasiak is / Halasi Újság, 1922. márc.22./, mert jól beleillett a helyi sajtó róla szóló korábbi cikkeinek tónusába /pl.Kiskun-Halas Helyi Ért. 1922. febr.11./. Ez a nézőpont határozta meg alapvetően a később kialakult helyi Szilády-képet is. /Pl. Kiskun-Halas Helyi Értesítője,19o3. jan.14. vagy u.o. 192o. nov.1o. vagy Gulyás Sándor: Emlékkönyv..., Sz. Á. emlékezete, 1929. 14-18.

14. Sz.Á.: Nemere, Magyar Nyelv, 191o. 456.
Sz.Á. recenziója Pap Károly: Arany J. Magyar Irodalomtörténete c. könyvről, Itk, 1911., 251-252.

15 Mindössze egy rövid interjú készült vele nemsokkal a halála előtt, amely személyes vonatkozású:
B.F.: Látogatás Sz.Á-nál, Új Nemzedék, 1921. okt.6.
Újraközölve:a Kiskun-Halas Helyi Értesítője, 1921. okt. 12. és a
Pestmegyei Hírlap, 1921. okt. 16.,
valamint a
Halasi Újság,1922. márc.22. számában.

16. Itt célszerű megemlíteni, hogy Sz. hagyatékát 1923-ban Kecskemét városa vásárolta meg az örökösöktől 2o hold jó minőségű pusztaszeri földért és hatszázezer korona készpénzért. A teljes hagyaték szakszerű könyvészeti leírása Zsinka Ferenctől származik. /Zs.F.:Sz.Á. hagyatéka Kecskemétre került, Magyar Könyvszemle, 1923. 278-281./. Innen 1952-ben a korabeli központosító törekvések folytán a fővárosba, a MTA Könyvtár tulajdonába került a hagyaték nagy részé, s a már eredetileg is külön kezelt könyvanyagot a könyvtár, a jól rendezett levelezést pedig a kézirattár őrzi. Nagyságrendje tekintetében jelentékeny kéziratanyag ez, mert a levelek száma felülmúlja a tízezret, a levélíróké pedig az ezret a róluk készült jegyzék szerint. Az anyag mikrofilmre került, s ez a könyvtár Mikrofilmtárában hozzáférhető és használható, de az erről készült másolat megtalálható a Sz.Á. Gimnázium Könyvtárában is.

Ezenkívül előfordulnak még Sz.-levelek a MTA Könyvtár Kézirattára nagyobb gyűjteményeiben /pl.Arany János/, de vidéki múzeumokban és levéltárakban is: a debreceni Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára a Révész Imrének írt leveleiből őriz néhányat, ennél jelentősebb számú a kecskeméti Bács-Kiskun Megyei Levéltár /BKML/ Szilády

Károly-féle hagyatékában maradt levelezés, de ezt is meghaladja a KTJM-ban lévő Gyárfás Istvánnak szóló száz levél. Emellett előfordulnak még helyi magángyűjtemények ben is, de Sz-nak szóló leveleket ő.ill. a nagykőrösi Arany János Múzeum is. Válogatott kiadásuk célszerű volna, mert sokszálú helyi kötődésük révén a múlt század helytörténetének kutatásához, különösen a város kulturális kapcsolatainak történetéhez, alapul szolgálhatnának.

GYERMEKKORA, CSALÁDJA ÉS ISKOLÁI /1837-1859/

1. Magyar Zsófia /1816-1886 ? / életéről és személyiségéről a fiainak írt levelein kívül csak a férje ill. Áron leveleiből lehet megbízható információkhoz jutni. /Szilády Lászlóné fiának, Áronnak 1263,
Sz.László Szilády Károlynak BKML
Sz.A. öccsének, Jánosnak, 1263/

A visszaemlékezések /N.Cz.L.gyűjt. KTJM 4535/ csekély számú hiteles élettényt tartalmaznak róla, legmegbízhatóbb Székely Vilma emlékezése.

Mezőtúron született Magyar Mihály ref.pap lányaként. Korán, tizenötévesen férjhez ment, és már huszonegy évesen megözvegyült. 1837-ben lett Sz.L. felesége. Tíz gyermeke született. Móric fia

halála után Halasról a Mohácson élő lányához költözött, s feltehetőleg ott is halt meg.

Szilády László /1812-1862/ élete főbb mozzanatai jól ismertek a ref. irodalmi személyiségeket bemutató Új Magyar Athenásból és a róla szóló nekrológokból /Prot.Egyh. isk.Lap, 1863. 114-117., Prot. Naptár 1864. évre 85-86./ Ezeket az adatokat szerencsésen egészítik ki Áron fia későbbi feljegyzései /Sz.Á. lev. 1262/, de legjobb az az önéletrajza, amelyet a jászkiséri gyülekezet protokollumába sajátkezűleg jegyzett be, mielőtt Halasra jött volna papnak. /Nemes Kis Éri Reformata Szent Ekklésiának számára szereztetett jegyzőkönyvecske..., 1761., bejegyzése: 1843. ápr.28./

Kiskunhalason született, itt járt iskolába és gimnáziumba, 1827-től pedig a debreceni teológián tanult. Ezután egy évig Dömsödön tanító volt, majd papi vizsgát tett, és három évig káplánkodott: ebből két esztendőt Nagyszékelyben mint német segédlelkész, egyet pedig Nagycsepelyen töltött el. 1846-ig volt Ságvár önálló lelkésze, ekkor két évre Jászkisérre került, majd onnan Kiskunhalasra. Itt halt meg.

2. Szilády László lev. Szilády Károlynak, 1842. okt. 14. BKML kiv.II. 97/6.

3. Sz.L. lev. Sz.K-nak, 1839. okt.29. BKML Kiv.II. 97/1.
1841. júl.25. BKML Kiv.II. 97/5.
1842. okt.14. BKML 97/6.
1848. jún.17. BKML 97/9.,
de később, fiának írt leveleiben is gyakran elő-kerülő téma.

Az első intézkedései az egyházi adminisztráció megteremtésére, az épületek felújítási munkáinak megkezdésére, a rendszeres egyházi és oktatási munkához szükséges eszközök beszerzésére és az ingatlan javadalmak jegyzékbe foglalására irányultak. / A ságvári Ref. Egyház Anyakönyvét bevezető Folytatása a ságvári ref. egyh. történetének 1834-1844./

4. u.o.
A nagybetűk egyúttal római számok, az összegük a jelzett évszámot adja ki.

5. id. önéletrajza
Különösen a terjedő nazarénizmus ellen Pacséron mondott beszéde tette ismertté a nevét.

6. Prot. Naptár 1864. évi 85-86.

7. Műveit rendben felsorolja az Új magyar Athenás, 1882.

8. Sz. Kiss Károly értékelése, Új m. Athenás, 1882.

9. Fábián Gábor szóhasználata, F.G. levele Sz.L-nak, 1845., 1252

10. Sz. L. levele Sz.K-nak, 1842. okt.14. BKML Kiv. 97/6.

11. Több levélben is előkerül, de különösen Sz.L. levele Sz.Á-nak , 1853. jan.27.,
1857. okt. 16.,
1858. aug. 17. 1263

12. Nagybátyjához írt levelei és Dobos János nekrológja: /Néhai Nagyt. Sz.L. úr Emléke, 1863.

13. Különösen Sz.L. lev. Sz.K-nak, 1839. okt.29. BKML

14. Szász Károly gyászbeszéde /Néhai Nagyt.Sz.L...31-33/ jól tükrözi a kortársak nézőpontját, de Szókely Vilma visszaemlékezése is ezt erősíti meg.

15. Nagy Sz.L. id.m. 152-153.

16. Gyermekei: Láczai Szabó Zsófia 1831 k.-1856 k.

Láczai Szabó Karolina ? - ?

Szilády Áron 1837-1922

Szilády János 1839-1889

Szilády Ilka 1841. aug.3o.-1841.szept.5.

Szilády Sándor 1842. okt.1.- 1842. dec.1o.

Szilády Móric 1844-1879

Szilády Ilka 1846.jún.26.-1846.júl.13.

Szilády Lőrinc 1848-1863

Szilády Teréz 1853-?

Székely Vilma és Ván Benjámin idézett munkái alapján, Sz.L. levelei szerint pontosítva.

17. Sz.L. levele Sz.K-nak, 1842. okt.14. BKML Kiv. 97/6.

18. B.F. id. interjú, Új Nemz. 1921. okt.6.

19. Sz.L. levele Sz.K-nak, 1844. okt.4. BKML Kiv.II. 97/8.

2o. A család genealógiájáról: Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és leszármazási táblákkal, 1864., 7o3-7o4.
Ennél részletesebben: Szilády K. lev. Szilády Áronnak, 1862. júl.2. 1263, és a család nemesi oklevelei a BKML Szilády-hagyatékában. /Az 1824.jan.19-én kiadott okl. közölve a Sz.K. Emlékkönyvben, 1982./

21. u.o.

22. Új magyar Athenás és Székely Vilma emlékezése

23. Sigray Pál lev. Sz.Á-nak,1917. dec.17., 126o
A halasi iskolák történetének újabb tudományos feldolgozását lásd Geszelmann Ádám A népoktatás korai szakasza városunkban című doktori értekezésében, Városi Könyvtár adattára 3354., Kiskunhalas

24. A kiskunhalasi gimnázium történetére nézve:
Nagy Szeder István: Kiskun-Halas Város Egyházainak, Iskoláinak és Közművelődésének története, 1936. 38-56.
Sütő József: A Halasi Református Oskola/Schola Reformata Halasiensis/ történetének problémái, A Kiskunhalasi Ref. Szilády Gimnázium Értesítője, 1938. 5.-16.
illetve: A Szilády Áron Gimnázium története, 1967. Kézirat, a Sz.Á. Gimn. Könyvtára

25. Színműveit felsorolja Nagy Szeder I. i.m. 98.
Szilády László levelezett vele./1263/

26. Sigray id. lev., de Ács Gedeonban is sanyarú emlékeket hagyott a Szilágyi kezo alatt töltött idő /Ács Tivadar: Kossuth papja, 194o. 123./

27. A visszaemlékezések ezzel kapcsolatban ellentmondók, de a bújdosás tényét bizonyítja Sz.L. levele Sz.Á-nak, 1857. márc.4. 1263 és Szélkách János lev. Sz.Á-nak, 1890. febr.27. 126 ez hihetővé teszi a B.F. interjújában mondottakat.

Nagy és szép feladata és gyors pótolnivalója a helytörténetkutatásnak az 1848-49-es helyi események feltárása legalább a dokumentumok szintjén, mert ennek hiányában Sz.L. ekkori tevékenységét sem lehet részletezőn megítélni.

Valószínű, ~~hogy~~ azért bújdosott, mert - amint egyik kötetének sajátkezű bejegyzései mutatják - ő is terjesztette a kormány által javasolt, a függetlenségi háború igazságosságát hirdető imákat, s ezért + joggal + félt a felelősségre vonástól.

28. A nagykőrösi gimnázium történetének ezt a szakaszát részletesen feldolgozta Törös László: Arany János Nagykőrösön, 1978. A kötetben Sz.Á-t is megemlíti /76.,82./ és közli a dolgozatfüzetei egyik részletét is /52./

29. Sz.Á. könyvismertetése Pap Károly Arany J. Magy. irodalomtörténete c. könyvéről, Itk, 1911. 251-252., de a B.F.-interjú is.

30. B.F. interjú

31. Sz.L. lev. fiainak, Nagykőrösre, keltezés nélkül, 1263

32. V.ö. Törös László i.m., illetve a közvetlenül Áronra vonatkozó adatokat lásd a Nagykőrösi Ref.Gimn. Anyakönyve az 1852/53. iskolai évről /Pest Megyei Levéltár, Nagykőrös, VII.52./. Ebből kitűnik, hogy minden szaktárgya - vallástan, latin, görög, magyar nyelv, földrajz és történelem, természettan - jeles, németből az első osztálynak megfelelő, az írása külalakja hasonlóképpen. Csupán az erkölcsöt ,figyelmet és szorgalmat illető minősítések maradnak eggyel a maximálisan adható alatt.
Csipkés Sándor emlékezete szerint húszuk közül tizenhatan kitűnők voltak.
Csipkés Sándor lev. Sz.Á-nak, 1874. márc.7. 1251
" Mindkettőtök előmenetelével meg vagyok elégedve - írta nekik az apa Pintér Sándorné asszonyhoz, ahol kőrösi diákként laktak. - Ide zárok 2 forintot examení áldomásra, de nem lumpkodásra."
Sz.L. lev. fiainak Nagykőrösre, 1853. febr.28. 1263, de még Csipkés Sándor lev. Sz.Á-nak, 1874., 1251 és Sándor Imre lev. Sz.Á-nak, 1914.jún.28. 1260

33. Erre vonatkozóan Törös László - aki pedig felgyűjtött minden fellelhető dokumentumot Arany tanárságáról és a tanítványok akkori munkáiról - sem tudott a kötetben Áronról a dolgozatfüzetén kívül egyebet megemlíteni.

A dolgozatok nagyobbik részének tartalmi kivonatolását adja, egyet pedig részletezően ismertet Arany megjegyzéseivel együtt Ábrahám Mária az Arany J. két kiváló tanítványa..., c. szakdolgozatában /1957, Szeged, JATE BTK Könyvtára /. Szilády dolgozatainak címe: A két rokon, Tisztelendő Latabár Simon uram őkegyelme, A puszta ház, Remény s emlékezet, Szigetvár bevétele.

34. Sz.L. lev. Sz.K-nak, 1842. okt. 14. BKML.Kiv.II. 97/6.

35. Sz.L. lev. fiainak Nagykőrösre, 1853. febr.28. 1263, de még 1862-ben is előkerül a téma: barátja, Balogh Ferenc lev. Sz. Á-nak, 1862. nyárutó 12. 1250

36. Sz.L. lev. Sz.Á-nak, 1853. jan.27. 1263

37. Sz.L. lev. Sz.Á-nak, 1853. nov.22. 1263
Az egyébként is gyakorlati gondolkodású Sz. Lászlót e nézeteiben még jobban megerősítette rokona, Ács Gedeon /1819 - 1887/, a Kossuth-emigráció egyik kü-

lönös alakja, aki akkor New Yorkban élt, éppen felhagyott a papsággal és márványgyártó lett. Ő, az ott szerzett tapasztalatai alapján arra intette az apát, hogy a fejlett Amerikában nem érték a "puszta szobatudósság s papos, prókátoros egyoldalúság", ezért úgy nevelje a fiait, hogy minél több gyakorlati ismeretre is szert tegyenek. Sz.L. lev. Sz.Ának, 1856. jan.19. 1263.

Szilády Áron későbbi sokirányú érdeklődése és tájékozottsága ismert volt a kortársak előtt. Pataky Dezső azt írja róla, hogy jól el lehetett beszélgetni vele a legkülönfélébb témákról: "Akhilleúsz pajzsától Caproni biplánjáig, az Alhambrától a tajping lázadók lerombolta pekingi pagodáig, a főnik hajósok útjaitól a Titanicig, a ponyvairodalom termékeitől Rostandig; élet, ipar, kereskedelem, művészet, zene vagy bármi térre terelődött a beszéd", tudott újat mondani. Sz.D. id.m.6.

38. Az apja id. levelén kívül még Sz.Á. levele Hoffer Endrének, 1854. febr.22., idézi Ván Benjámin I. füzet 111.l.

Zsigmond Ferenc: A Debreceni Ref.Koll.története /1538 ?-1938/, 1938. 184-185.

39. Sz. László lev. Sz.Á-nak, 1854. ápr. 19. 1263

40. Balogh Ferenc levele Sz.Á-nak, 1860. nyárelő 21. 1250
Ebből kiderül, hogy Sz. is írt ilyen dolgozatot.

41. Lugossy József felfogásáról: Németh G. Béla id.m.
400.

42. Lugossy József levelei Sz.L-nak, 1856.febr.14.,
április 7., nov. 10. 1258

43. Benda Kálmán: Egy teológus, nyelvzseni és történettudós /Emlékbeszéd.../, Confessio, 1983. 115-118.

44. Sz.Á.: id.m. M.Nyelv, 1910. 450.

45. Lugossy J. lev. Sz.L-nak, 1856. febr.14. 1258

46. u.o.

47. Sz.L. lev. Sz. Á-nak, 1853. jan.27.,
1857. okt. 16.,
1860. febr. 20. 1263

48. Sz.K. lev. Sz.L-nak, 1856. aug.2. 1263

Itt célszerű megemlíteni, hogy Áron utazásának volt egy rokoni érzelmű motívuma is: Ács Gedeon első emigrációs útja is Konstantinápolyba vitt, s ezt az apa nagyon számontartotta /Sz.L. lev. Sz.Á-nak, 1856. júl. 3., 1263/.

49. Sz.Á. id.m. M.Nyelv, 1910. 456.
Útlevele fennmaradt, KTJM 2948

50. Sz.Á. lev. L. J-nek, 1856. aug. 13. 1262
Sz.Á. törökországi naplója 1. lap 1263 és lev. Szilády Károlynak, 1856. aug. 27. BKML Kiv. 98/1.

51. B.F. id. interjú

52. Repiczky János: Gyakorlati török nyelvtan, 1851.

53. Sz.Á. naplója 2.

54. Sz.Á. naplója 31.

55. u.o. 14-18.

56. Sz.Á. id.m. M. Nyelv, 1910. 456.

57. Sz.Á. napló 17.

58. Sz.Á. napló és lev. Sz.K-nak, valamint Sz.Á. lev. Lugossy Józsefnek, 1858.aug.13. 1262

59. Sz.Á. napló 13-14., 18.

60. Török kéziratok a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtárában, R jelzettel, Szolnok, Gyula, Mezőtúr, Dévaványa levelei

61. Nem zárkózott el a diáktársaitól, ő is hozzájuk hasonló életet élt. Az állandó tanulás mellett gyakran összejöttek beszélgetni és pipázgatni valamelyik kollégiumi szobában - baráti összejöveteleiket dzsikin-ülésnek nevezték -, de időnként megfordultak Kicsik uram kocsmájában is. /Pákozdi Lajos lev. Sz.Á-nak, 1857.febr.4. 1259, Nagy Gyula lev. Sz.Á-nak, 1857. márc. 19. 1259/ Áron nem tartozott a hangoskodók közé, szívesebben meghúzódott valamelyik szegletben és olvasott, jegyezgetett, vagy idegen szavakat tanult, fél füllel a társalgásra figyelve. /Ván B. visszaeml./

62. Sz. János lev. Sz.Á-nak, 1857. nov. 14. 1263

63. Sz.L. lev. Sz.Á-nak, 1857. okt. 16. 1263

64. u.o., de még Sz.L. lev. Sz.Á-nak, 1858. aug.17. 1263

65. Sz.L. lev. Sz.Á-nak, 1858. aug.17. és
Sz.L. lev. Sz.Á-nak, 1860. febr.20. 1263

66. Budenz József lev. Sz. Á-nak, 1858. okt. 28., de
1859. jan.1. is, 1251

67. Németh G. Béla id.m. 400.

68. Széll Kálmán lev. Sz.Á-nak, 1863. jún. 25. 1261

69. B.J. lev. Sz.Á-nak, 1859. jan.1. 1251

70. B.J. lev. Sz.Á-nak, 1859. jan.1. 1251

71. Schwartz Gyula lev. Sz.Á-nak, 1860. március, 1260
Budenz.J. lev. Sz.Á-nak, 1859, nov.3. 1251
A Kuun Gézával folytatott levelezése igen bőséges
anyag, szinte állandó téma, 1256 és 1257.
Nagy István lev. Sz.Á-nak 1859-ből 1259
Marosi Gergely lev. Sz.Á-nak 1858-ból, 1258

72. Sz.Á. Szónyomozás, Akad. Ért. 1902. 504.

73. Dallagi naptára az 1850-es években irodalomnépszerűsítő szerepet is betöltött, többnyire a kor java protestáns irodalmából válogatott, elsősorban Arany köre munkáiból - Gyulai Pál, Tompa Mihály, Rákóczi Imre, Szász Károly műveiből, de Arany néhány verse is megjelent benne -, s az általuk értelmezett protestáns színezetű népiesség- és nemzetfelfogásnak megfelelően a nemzeti érzelmek ébrentartására törekedett.

A PÁLYAKEZDÉS ÉVEI, AZ ELSŐ PUBLIKÁCIÓK /1859-63/

1. Sz.J. lev. Sz.Á-nak, 1859. nov. 17. 1263

2. Sz.Á. lev. Sz. Jánosnak, 1860. máj.20. 1262

3. u.o.

4. Sz. Károly lev. Sz. L-nak, 1860. máj.20. 1263

5. Sz.K. lev. Sz.Á-nak, 1860. július 6. 1263

6. Sz.K. lev. Sz.L-nak, 1860. máj. 20. 1263

7. u.o.

8. Szilády ekkor Firdauszí Sáhnáméjából a Szám és Zál c. fejezetből fordított részleteket tette közzé Zál születése, Szám álmában látja Zált, Szám indul fiát keresni és Manócsihr sah megtudja Szám és Zál esetét címmel /Új Magyar Múzeum 1860. 371-384./, ehhez írt Toldy bevezetőt Keleti költészet, Firdauszí Szilády Árontól címmel /u.o. 366-371./ Említést érdemel, hogy az eposz további, teljes lefordítására sokfelől kapott ösztönzést, tervbe is vette a munkát, és a levelezése tanúsága szerint a 60-as évek közepéig dolgozott is rajta: "Mostanában elő-előveszem a Sáhnámét s fordítgatom.Mégjobban kezdem hinni, ha valami állapot huzamosabb ideig nem gátoland, hogy ezévben meglesz az első kötet, s a jövő tavasszal szárnyra eresztheteem." / Sz.Á. lev. Sz. J-nak, ~~Halas~~ 1865. márc. 31. 1261, de még 1865. máj. 2. is./
Alig két héttel később azonban váratlanul abbahagyta. " Sáhnéme-história abbamarad. Megélek nála nélkül is..."-írta öccsének /Sz.Á. lev. Sz.J-nak, Pest 1865. máj.18. 1261/ szinte távirati stílusban. Ebből arra gondolunk, hogy nem elfoglaltságai, hanem személyes okok késztették a döntésre. Hogy pontosan mi - megállapítani nem lehet, de közvetve szerepet kaphatott benne a Szász Károllyal történt szóváltása is, aki - az orientalisztikához

ugyan semmit sem értett, de mindenki által jól ismerten bármilyen témáról tudott cikket írni akár egy óra leforgása alatt is - a Budapesti Szemlében lelkes ismertetést közölt a Sáhnéméról egy német szerző alapján, és jegyzetében azt ajánlotta Sz-nak, hogy szövetkezzenek " az éveket igénybe vevő vállalatra." / Szász K.: Két eposz, Budapesti Szemle 1864. 175./

Szilády nem látta értelmét, sőt, egyenesen sértőnek találta a javaslatot /Sz.Á. lev. Sz. Jánosnak, 1864. dec.12. 1261 és 1865. febr. 13. 1262/ , egy gúnyverset akart közzétenni róla a Koszorúban /lev. 1864. dec.12./, de Arany a túlzott személyeskedésre hivatkozva nem közölte /u.o./.

Zsinka Ferenc a következő lefordított epizódokat sorolja fel a hagyatékbeli kéziratok között: Zál találkozása Rúdábevel; Szíjávus és Rúdábe; Gundrev, Zohháb meghitt embere Firédún elől elszalad, s hírt ad Zohhábnak; Zált a móbedek próbára teszik; Szuhráb, végül: Iszfandijár két kalandja /Zs.F. i.m. 28o./

Bálint Sándor is ez alapján idézi a jegyzeteiben, és a kiadását javasolja. Az említett fordításrészletek azonban sem a MTAK Kézirattár levelezési anyagában, sem Kecskeméten nem találhatók, ezért, bár kiadásuk valóban érdemes lenne, hollétük vagy

meglétük felkutatásáig most már lehetetlen.

Megemlítendőnek látszik még, hogy maga Szilády közzétette a Zál és Rúdábe című részletet 1876-ban a Budapesti Szemlében /B.Sz. 1876. 430-433./. Bár semmilyen megjegyzést nem fűzött hozzá, nem kétséges, hogy az egy évvel korábban elhunyt Toldy Ferenc emlékezetére szánta.

9. Toldy F. bevezetője Új Magyar Múz. 371.

10. u.o. 370.

11. Egyetlen róla szóló írás sem említi Pécelt, de öccsének írt levele kétségtelenné teszi, hogy itt is káplánkodott. /Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1861. jan. 30. 1262/

12. Balogh Ferenc levele Sz.Á-nak, Debrecen, 1858. őszutó 26. 1250

Levelezésük hangulatára, de a tanítványok Lugossyhoz fűződő lelkes kapcsolatára is jellemző az alábbi részlet: "... ma csaknem pár órát a mi atyánk, a dicső Lugossynál töltém...'A névmások alakulatai'-ról című, önképezdénkben fölolvasott értekezletemet nyújtottam át neki /Most már magam viszem e téren még eddig a szerepet, nincs itt az a Harun al Rasíd, az a török nyelvész, tudod, na, ki?/,

mutatta leveled, mutatta Hunfalvy levelét is, melyben téged "Lugossy kedveltjének" epitétonoz. Beszéltünk sokról, mindenről, tudod, miről: nyelvről, nyelvről és nyelvről igen kedélyesen."

13. Sz.Á.: Az arab qaszída és ghazal, Szépirodalmi Figyelő, 1861. 742-744., 76o-762.

14. u.o. 734., kiemelés B.Z.

15. Sáfrán Györgyi: Arany János leveleskönyve, 1982. 5o1-5o2.

16. Sz.Á.: Hasonlatok, Magyar Nyelvészet, 1861. 142-149.

17. Budenz József levele Sz.Á-nak Göttingába, Székesfehérvár, 1859. jan.1. 1251

18. Budenz József: Quadem ad aures amicas /Visszhangul Sz.Á. "Hasonlatai"-ra/ Magyar Nyelvészet, 1861. 149-156.

19. Sz.Á. Hasonlatok, M.Ny. 141.

2o. u.o.

21. u.o.

22. Budenz József: id.m. 149-156.

23. Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral II. 1861. 5.

24. Az erről szóló hivatalos értesítés 1862. jan. 1o-i keltezéssel a hagyatékában 125o.

25. Nem várt örömöt jelentett az akadémiai tagság Sz-nak. De egy kis kellemetlenség közbecsúszott, mert amikor az erről szóló értesítést kézhez kapta, éppen súlyos betegen, himlőtől és láztól gyötörten, a fertőzés miatt mindenkitől elkülönítve feküdt, és magárahagyatottságában úgy érezte, meghal. Amint lábadozni kezdett, sietett megosztani örömét ismerőseivel és a családdal is /Sz.Á. lev. Gyárfás I-nak, 1862. jan.6. 2893 , Sz.L. lev. Sz.Á-nak, 1862. jan.5.1263/. Rávall az apjára, hogy még most is a nevelési céljai hangoztatására használta fel a válaszlevelét: "Szerencse és megtiszteltetés után egy kis malőr nem árt, tapasztalás szerint ez csak biztosítása a jó tartósabb folyásának..."-írja." Titulusod hát van, csak igyekezz, hogy mielőbb vitulust is nyerj hozzá, s ami kis jövedelmecskéd kerül, igyekezz belőle meg is takarítani, mert hidd el, fiam, nagyon keserves a szegénység ínsége - én még éreztem-, ezért őrizkedj belejutni." /Sz.L. lev. Sz.Á-nak, 1862.

jan.5. 1263 /. Emellett azonban megosztja most már vele a család gazdasági ügyeit is.

26. Sz.Á. lev. Gyárfás Istvánnak, 1862. márc. 4. KTJM 2932

27. Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon /Nagykőrös, Cegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból/ I-II., 1863.

28. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1862. jan.6. KTJM 2893

29. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, Nagykőrös 1862. márc. 4. 2932

30. Sz.Á.: A Barzú-námeból, Szépirodalmi Figyelő, 1862. 391-392., 406-408.

31. Szépirodalmi Figyelő 1862. 391.
Mivel maga a mű is kevésbé ismert a magyar közgondolkodás számára mint Firdauszí munkája, és máig nehezen hozzáférhető, célszerűnek tűnt fel mutatványként közzétenni egy szeletét. Azt a részletet választottuk, amely miatt - elgondolásunk szerint- a fordítás megszületett: a csodás vadászat epizódját. A jelenet előzménye, hogy Szuhráb fiát, Barzút megajándékozza a sah, és vadászatra viszi. A költő a perzsa miniatúrákról ismert színes forgatagban

rajzolja meg az állatseregletet, amint a hajtók bezárják a kört, és a sah megpillantja köztük a csodazergét:

" Aranyszőrü zergét, merő sárarany,
Szügyén folyva fénylő ezüst foltja van,
Szökell, s bús szemében - miképpen szerény
Szeretők szivében - szorongó remény.
A földet-biró sáh parancsolva int:
" Elém hozva épen, hamar lássam itt,
De kéz fogja meg, vagy ha tőrben akad:
Akár kard, akár nyil - tilos, nem szabad!
Ki megkötve szépen elébem teszi,
Kitüntetve méltó jutalmát veszi."
Alig szól, a bátrak közül már nem egy
Serényen sürögvén, a zergére megy.
Szegény szépszemű vad! szalad jobbra, majd
Remeg, félre szökken, s megint balra hajt.
De bármerre robban, futos vagy szökik,
Nyomon gyors vadászok lepik s üldözik:
Sebes szöktiben megszegül, s fut tovább
Merőn arra, Barzú holott vadra várt,
Közel, balra Szuhráb is ott van vele,
Előttük nagy árok, szinültig tele.
Az árkon csak ugy száll, repül könnyedén,
A fogságra gondol, s menekszik szegény.

Harag bántja Barzút, lován egyet ránt,
S rohan, mint avarban a szélverte láng.
Elöl jár, fut a vad, de Barzú se rest,
Kit a düh hevít, s a vadért vágy epeszt.
Tizennégy a mérföld, mi már elmaradt,
A hold fenn, s a hőssel fut a pej alant.
Magas hegyre foly szét a fényáradat,
Magas hegy felé fut, liheg már a vad.
Hah! Barzú magában magával beszél:
" Mi hosszú futás, és mi ebben a cél?
Közel volt a sáhhoz , közel, s elfutott...
Hogy űzöm, szorítom, s mi,még hogy fut ott!
Nem is zerge lesz ez - varázsló, gonosz,
A tőr Ahrimáné, s lehet, bajba hoz?"
A fék megfeszül, s áll a megszelhűdt ló,
De a zerge fut még, a gyorsan sikló,
A hegynek tövéből be barlang terül,
Szoros nyílatán most a vad béserül.
Serény jó lovát, mely odáig vivé,
Kívül hagyja Barzú, belép, s bent imé,
Alighogy körülnéz s fel-, oldalt tekint,
A szögletbe pillant, s lát egy ősz brahmint,
Ki nyugton a barlangzugon űldögél -
S a szép zerge ottan piheg térdinél."

/Szépir.Figy. 1862. 392./

32. Szilády László halála azért is különösen tragikusnak tűnik fel, mert éppen ez év januárjában írta Áronnak, hogy úgy érzi, végre talán sikerül már megvalósítania mindazt, amiért eddig küszködött: gazdaságilag is révbe kormányoznia a családot. Ekkorra ugyanis az állandó papi jövedelmek mellett - amelyek alapvetően a 24o hold balotai egyházi javadalmi földekből származtak /Ván Benj. visszaemlékezése I. füzet 58. ./- jelentős magánbirtokai is vannak már: Pirtón 375 kat. holdja, amelynek nagyobbik része ugyan szántó és erdő, de tanyaépület is van rajta. Szőlő és gyümölcsös telepítéséhez is hozzákezdett. Emellett jól járt a közlegelők felosztásával is, a ráeső fehértói réten 5-6oo kéve nádja is termett /Sz.L. lev. Sz.Á-nak, 1862. jan. 5. 1263/. A jövedelme nagyrészét gazdálkodásba fektette, de emellett balatoni részvényeket is vásárolt / Sz.Á. lev.Sz.L-nak, 1862. máj.21. 1262/, azaz jól forgatta a pénzt: hathatósan védekezett az infláció ellen, és jól megalapozta a család anyagi helyzetét. Az egész életében annyira vágyott kiegyensúlyozott körülmények között, az új lehetőségek küszöbén, szellemi ereje és gazdálkodási tapasztalatai teljében, ötvenéves korában, 1862 tavaszán megbetegedett, és június elején meghalt. Az orvos mellvízkárt állapított meg./Sz.Á. kézírásával apja rövid életrajza, keltezés nélkül, 1262/

33. Sz.Á. lev. Arany Jánosnak, Halas, 1862. nov. 17. MTA Könyvtár, Mikrofilmtár A.J. lev. A Címzése: Tekintetes Arany János Tanár Úrnak, tisztelettel Nagykőrösön.

34. Arany János szerkesztői gyakorlatáról, felfogásáról és folyóiratai művelődéstörténeti jelentőségéről A magyar sajtó története II. /1. 650-664. és az ott közölt irodalom alapján bőséges tájékozódást szerezhet az olvasó.

35. Sz.Á.: Nyelvészkedésünk célja és eszközei, MTA Értesítő., Új folyam, 1861-62. 343-361.

36. Bálint Sándor: i.m. 6.

37. Horváth Cyrill: i.m. 5.

38. Hunfalvy Pál: Szilády Á. Nyelvészkedésünk célja és eszközei c. értekezése ismertetése Nyelvtudományi Közlemények 1863. 131-142.

39. Budenz József: Török-magyar nyelvhasonlítás és hasonlító magyar-altáji hangtanról MTA Ért. Új folyam, 1861. 158-190.

40. Vámbéry Ármin búcsúbeszéde a MTA 1861. július 29-i ülésén, MTA . Ért. Új folyam, 1861. 107-117.

41. Sz.Á. i.m.345.

42. Budenz József i. . m. 159-160.

43. u.o. 178-179.

44. pl. A nyelvtudományokról c. akadémiai felolvasásában 1863. márc. 2.
Nyelvtud. Közl. 1863. 69-95.

45. Budenz: i.m. 187.

46. A fölfogások leghevesebben az 1880-as években zajló ugor-török háborúnak nevezett eredetvitában ütköztek össze, már kissé más tudósi felállásban, de a konfrontáció első hullámai érzékelhetők már itt, az 1860-as évek legelején is: Sz. az első nyelvészeti dolgozatát azzal zárja, hogy a magyar nyelv szókészletének jelentős hányadát kitevő helynevek etimológiai kutatásaival gyorsan elkészülhetne a nyelvtudomány, ha a török eredetet elfogadná, de úgymond:" a törökösség alapos vádja alól mi sem menthetné fel, ki ezt tenni merészelné".
/ Sz.Á.: Hasonlatok, M. Nyelvészet , 149./

47. Vámbéry Ármin id.m. 107-117.

48. Budenz József: id.m. 154.

49. A nagyközönség számára is jól ismertek Arany János rögtönzései Budenz József és Hunfalvy Pál összehasonlító nyelvészeti törekvéseiről /A.J. Összegyűjtött költeményei I. 448, 457., Szépirodalmi, 1978/

50. Sz.Á.: id.m. 355.

51. Sz.Á.: Szónyomozás, MTA Értesítő, 1902. 504-511.

HALASI PAPKÉNT A KÖZÉLET ÉS AZ ORIENTALISZTIKA VONZÁSÁBAN /1863-72/

1. Az élete végén úgy értékelte a munkásságát, hogy 1874-ig orientalista volt, azután pedig irodalomtörténész. /B.F. id. interjúja/ E pályaszakasz végét mégis célszerű 1872-ben megjelölni, mert bár igaz, hogy az utolsó ilyen tárgyú publikációja az általa említett időpontra tehető - ekkor jelent meg ugyanis a Név - és tárgymutató a Török-magyar kori történelmi emlékek I.-VII. kötetéhez -, ez azonban már nem kifejezetten orientalisztikai szakmunka, s bizonyára

az ezt megelőző esztendő terméke még. A fordítói tevékenységet is igénybevevő utolsó kötet 1873-ban hagyta el a nyomdát, ezért feltehető, hogy még 1872-ben készült. Emellett indokolja ezt Szilády érdeklődésének fokozatos irányváltása is: ezévben ugyanis megszaporodtak a magyar nyelvészeti dolgozatai s az ekkor megjelent defterekről írt tanulmányán kívül semmilyen orientalisztikai dolgozatot nem publikált többet.

2. Mert az ezt követő öt év során alig-alig jelent meg néhány műfordítása - többségükben Arany lapjában -, a Koszorú megszűnte után pedig alig publikált említésre méltót. Az egész időszak ehhez képest kiemelkedő két dolgozata: a Kalevipoeg-tanulmánya 1867-ből és A defterekről c. munkája 1871-ből.

3. Sz.Á. lev. Sz.K-nak, 1863. jan.21. BKML, Kiv.II. 98/2.

4. Az 1869-es adatok szerint 13.137 lakosa volt a városnak, ettől lényegesen eltérő a jelzett időpontban sem lehet.
Képviselőházi kérvénytervezetet az Igazságügyi Minisztériumnak, Orsay Vilmos főjegyző és Szekér József főbíró aláírásával, benyújtotta Sz.Á. 1870-ben.

5. Sz.Á. lev. Sz.K-nak, 1863. jan.21. BKML. Kiv.II.98/2.

6. Ismeretlen szerző papválasztó kortesverse Győrfi László hagyatékában, KTJM, 6926

7. Munkások és parasztok mozgalmai Magyarországon / 1849-67/, Összegyűjtötte és szerk.: Sashegyi Oszkár, 1959.

8. A KTJM gazdakönyvei bő és pontos tájékoztatást adnak erre nézve.
A helyi gazdaságtörténeti kutatások szép és igen időszerű feladata lehet a múlt század e néhány évtizedének módszeres feldolgozása.

9. kotu, kutu - helyi nyelvjárási kifejezés, jelentése:gyékény- és nádtorzs, - gyökér. A szegényrétegek fűtésre használták.
Ennek dokumentuma az a kutuvágó eszköz, amelyet híveitől kapott a pappá választása évfordulóján.
A Sz.Á. Gimn. tulajdona.
E tény megemlítésével természetesen nem kívánjuk Szilády a helyi szegénység bajnokává avatni, ellenkezőleg, azzal a helyi, erősen szimplifikáló és téves nézettel vitatkozunk, amely Szilády személyében szívesen lát ilyen népvezéri vonásokat.

10. Sz.Á. lev. Sz.K-nak, 1863. jan.21. BKML. Kiv.II. 98/2.

11. Sz.Á. id. lev. öccsének, Az említett képviselőházi kérvény szerint ekkor Kiskunhalason 3 lelkész, 8 tanár, 17 ügyvéd, 5 orvos és 7 mérnök van.

12. Magyarország vármegyéi és városai

13. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1865. aug.14. 1261 , ettől kezdve rendszeresen visszatérő téma.

14. Sz.Á. öccsének írt levelei 1864. nov. 5-től 1865. aug. 20-ig, 1261
Viszont ezzel teremtett anyagi lehetőséget arra is, hogy a frissen végzett János öccsét több mint féléves nyugat-európai körútra küldhesse.

15. Sz.Á. lev. Sz.K-nak, 1863. jan.21., júl. 24., aug. 3. BKML Kiv./2.,3.,4.

16. Sz.Á. lev. Gyárfás Istvánnak, 1863. szept.16. KTJM 2892

17. Kuun Géza lev. Sz.Á-nak, 1863. aug.27. és 1863. okt. 4. 1256

18. Sz.Á.: Hogy voltunk a török alatt egyházis vallásos tekintetben? Prot.Képes Naptár, 1863. 2o-33.

19. u.o. 24.

2o. u.o. 26.

21. u.o. 27.

22. Koszorú, 1863., 61-62, 612-613.

23. u.o. 2o4.

24. u.o., 1864. 516-17, 566-67.

25. u.o., 1865., 182., 469.

26. Hazánk s a Külföld, 1866. 114., 1867. 562-63., 1868. 339.

27. Sz.Á.: ~~recenziója Schack könyvéről~~ Az arab költészet Spanyolország - és Siciliában, Budapesti Szemle, 1867. 79-88.

28. Az 1863-ban kezdődő és több mint húsz éven át tartó kapcsolatukat hol a tartózkodó, gyengéd, baráti tónusú érzelmek, hol romantikus rajongással lebegő szenvedély jellemezte. Kapcsolatuk szép dokumentumai

Kuun Irma levelei /1257/.

29. Sz.Á.: Rokonaink epikája
Budapesti Szemle, 1868. 73-95. és a Kisfaludy Társaság Évlapjai, 187o. 273-313.
Domokos Péter a Kalevipoeg magyarországi fogadtatástörténetét bemutató dolgozatában /Az új magyar Kalevipoeg, Fil.Közlöny, 1988.1.-2.,1o1.-1o4./ úgy vélekedik a fordított részletekről, hogy "inkább információs, semmint esztétikai értékük a számottevő." Tudománytörténeti szempontból természetesen igaza van. Szilády elsődleges célja is a mű megismertetése, a fordítás csupán ennek a fő szándéknak az előfeltétele, az eszköze volt. Hiba volna azonban ezért az esztétikai értékeit kétségbe vonni, hiszen igényesen, jó költői színvonalon felelt meg a korabeli népnemzeti közízlésnek. A hatását sem szabad alábecsülni, hiszen majdnem húsz évig, egészen 1884-ig nem készült ennél teljesebb fordítás. Ekkor jelent csak meg a Vikár Béla átültette I. ének a Budenz-albumban.

3o. u.o. 278.

31. u.o. 313.

32. Török-magyarkori államokmánytár I.-VII. és Névmutató, 1863-1874.

33. Századok, 1867. 3o7-3o8.

34. u.o., de Salamon Ferenc keltezés nélküli levele Sz. Á-nak, 126o is.

35. Sz.Á. jelentése bolognai útjáról, Budapesti Szemle, 1868. 122-138.,
Századok, 1868. 214., és különösen leveleiben:
Sz.Á. Gyárfás Istvánnak 1868. febr. 18. és 29. 1262 és Toldy Ferenc lev. Sz.Á-nak 1867. márc. 18. 125o Olaszországi útlevele 1868. II. 14-i keltezéssel a levelezési anyagban, 125o

36. Sz.Á.: A defterekről, Értekezések a nyelv- és szép-tudományok köréből, 1872. 1-23.

37. u.o. 2-4.

38. u.o. 5.

39. u.o. 8.

40. u.o. 12.

41. u.o. 13.

42. Vásáry István szóhasználata, a magyar orientalisztika kialakulástörténetét is vizsgáló Vámbéry és a magyar őstörténet című dolgozatából. Keleti értekezések 2., Kőrösi Csoma Társaság, 1986. 19.-25.

43. Sz.Á. lev. Sz. J-nak, 1865. márc. 31. 1261
Budenz J. lev. Sz.Á-nak, 1864. aug.12. 1251

44. Vámbéry meleg halasi fogadtatásáról és kaszinóbeli ünnepléséről Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1864. dec.28. 1261

45. Állandó levéltéma. Isák Molla Halason szabóságot tanult, fél év múlva az Akadémiai Könyvtárban szereztek állást neki, de itt nem találta a helyét, s Velencén kereskedő lett. Üzletet nyitott, meg is házasodott, s ott halt meg.

46. Könyves Tóth Kálmán lev. Sz.Á-nak, 1864. aug.6. 1256

47. B.J. lev. Sz.Á-nak, 1865.ápr.9. 1251

48. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1880. márc. 17. 1262

49. A képviselőség elvállalására a halasi / Gál Endre, Gyárfás, Pázsit Antal/ és a fővárosi barátai /Budenz, Salamon, Kuun és Vámbéry/ is kapacitálták. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1865. aug. 14. és 1865. okt. 16., 1263

1865. nov.13-án választották meg nagy szavazattöbbséggel /507:108/ Polányi István gimnáziumi tanárral szemben.

Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1865. nov. 13. 1261 és

A Hon, 1865. nov. 16.

50. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1865. dec.1.

51. Sz.Á. lev. Gy. I-nak, 1865. dec. 16. KTJM 2930

52. u.o.

53. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1866. ápr. 25. KTJM 2924

54. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1866. jún.5. KTJM 2922

55. Képviselőházi Napló, 1866., a LXXVII. országos ülés jegyzőkönyve, dec.5.

56. u.o.

57. u.o.

58. u.o.

59. u.o.
A kiegyezésre nézve a felfogását jól tükrözi a jún. 14-i felszólalása is./ Képviselőházi Napló, 1866., a LXVIII. országos ülés jegyzők., jún.14.

60. Képviselőházi Napló, 1867., a CXI. orsz.ülés jegyzők., márc. 27.

61. u.o., de pl. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1866. dec.12. KTJM 2918 is:
"Bécsben megint megbolondultak. Rainer hg., a mi különös jóakarónk kerekedett feljül, s mielébbi szétkergettetésünket, ostromállapotot s számtalan efféle koncessziót sürget a számunkra... Most hallom éppen, hogy a kormány biztosokat vagy miket akar a 67-es bizottság ülésébe küldeni... Ez is szép újmódi találmány! Maholnap még az öreg Deák vastag reménységének is el kell párologni, ahogy a dolgok folynak."

62. B.F.-interjú: Látta Klapka György hadseregét átvonulni Halason.

63. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1865. máj.2. 1261

64. Több levelén kívül pl. a már idézett időskori Nemere c. cikkében.

65. " Hogy érzed magad Ausztriában? -írta öccsének, aki Anglia, Svájc, Francia- és Olaszország után itt időzött egy darabig a hazaérkezése előtt.
- " Furcsa visszapottyanás ugye a becsületesebb világok látása után ilyen konstitucióellenes valamit szemlélni!"

Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1865. aug.14. 1261., de u.o. jún.3o. is.

Jellemző humorával a bécsi küldöttség megérkezéséről így tájékoztatta Gyárfást: " A császári lovak legnagyobb része szürke - tán azt gondolták Bécsben, hogy Szvatopluktól kell megvenni az országot? Mindenfelé fúrnak-faragnak a bevonulási úton, s állongatják felfelé a címeres, nemzeti színre festett fenyőszálakat. Lesz burgerbandérium is, ma láttam belőle két vitézt, akinél Péter Imre is különben megülné a lovat."
Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1865. dec.1o. KTJM 29o5

66. Pl. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1865. dec.16. KTJM 293o

67. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törv.javaslat vitáján elhangzott felszólalása. Képviselőházi Napló, 1869. 44. orsz. ülés jegyzők., július 6.

68. Az inségügyi tárgyalásokkal kapcsolatos Gy.I-nak írott levelei rendszeresen tartalmazzák ezt a témát. Az országos közmunkák megszervezésének az egyik legfőbb indokát ebben látja.

69. Képviselőházi Napló, 187o., a 118. orsz. ülés jegyzők., febr.11. és u.o. a 13o. orsz.ülés jegyzők., febr.25.

70. u.o.

71. Pl. az 1866. jún. 14-i felszólalása, de még inkább a Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1866. jan. 26. KTJM 2931

72. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1865. dec. 16. és 1866. jan. 26. KTJM 2930-31

73. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1868. máj.4., KTJM 2901

74. Az 1869. július 6-i felszólalásában ennek a nézetének hangot is adott, de a leveleiben többször említ olyan politikai témákat, amelyek esetén a döntést csak úgy tudja elképzelni, hogy a pártok tegyék félre szűkös pártérdekeiket és szövetkezzenek az országos, a nemzeti érdek érvényesítése céljából. Pl. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1865.dec.16. KTJM 2930

75. A politikai meggyőződése és erkölcsi következetessége mellett volt a Tisza-pártiságának még egy, nagyon személyes mozzanata is: az 1849-es bukás után az apja a Tiszák birtokán húzódott meg, sőt, Tisza Kálmánnal együtt bújdosott egy darabig/B.F. interjú, Ván B. visszaeml./, de a Tiszához fűződő személyes kapcsolatát a kortársak rendszerint eltúlozták.

" Van egykét szamár - írta egyik levelében -, aki rólam nem tud egyebet beszélni, minthogy én mily intimusa volnék Tiszának. Ettől aztán mind megriad, aki valaha előttem róla komisz módon nyilatkozott - néha a legszemtelenebb magasztásokat kell azok elfelejtése végett végighallgatnom".
Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1876. nov. 15. 1263

76. Igaz, a korban szokásos nyílt képviselői levelet ő nem tett közzé, ehelyett azonban havonta, ha szükségét látta, sűrűbben /van, amikor hetente, sőt, nemegyszer naponta/ magánlevelek formájában tájékoztatta a halasiakat az országgyűlési témákról és a napilapokban nem olvasható nem hivatalos eseményekről és fejleményekről, a kulisszák mögött zajló taktikázásokról is. Vagy a megvitatott törvényekhez fűzött a helyiek számára igen használható kommentárokat vagy utasításokat. Olyasformán, mint pl. a megyei tisztújítások előtt:" nincs más mód, mint otthon sűrni-forrni, jól kifőzni mindent, s valahára közvéleményt teremteni a Jászkunságban is, mely ne csak hajlongani tudjon s jász szabadelvűség módjára ész és cél nélkül ficánkolni, mert különben a mi jó embereink települnek a nyakunkra. Inkább pedig most, mint valaha, mert attól függ a municipiumok jövője, hogy tudnak-e most erősek lenni oly megalakulással, mely se pictus masculusokat

ne emeljen tisztségekre, se éretlen rugódozók nagyszájúságával ne akarja pótolni a képtelenséget. Ha gyengén tartják magokat a megyék, egyszuszra elnyeli őket a fejlő parlamentáris kormányzat, ha eszeveszett megyei hatalmaskodni akarással fognak akadékoskodni, a nem messze álló abszolutizmus kerékvágásába fogják a kormány szekerét beledöccenteni. Ragaszkodni a megyének minden régi jogához - ez itt a nézet. Ugyanazért olyanokból kell alakítani a tisztikart, kik ösmerik is a megyei állapotokat, s védeni is akarják azokat."

Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1867. ápr.3. KTJM 2895

Vagy a horvát kiegyezést megelőző politikai hangulatról, amely a "jelen percben oly konfúzióban tartja még a házat, hogy Deákkal nincs egy véleményen saját pártjának - ... sőt, a minisztériumnak is - egy része. A császár maga mindnyájunktól különbözik akaratával, sőt, nemcsak a mi, hanem még a bécsi minisztérium véleményétől is. Semmiféle tiszta lapról sem akar hallani, mit az országgyűlés hagyna a horvátoknak, hanem per fas nefas kényszeríteni akarja őket velünk való ügyeik rögtöni elintézésére, hogy a koronázásnak semmi se állja útját. Most úgy hallszik, hogy minden e tárgyban végzett munkálat félre fog vettetni, s hétfőn - mikorra a napirend ki van tűzve - a minisztérium

kénytelen lesz kidolgozott javaslattal állni elő. Mit fognak mívelni ekkor Miletićék - előre lehet képzelni."

Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1867. ápr.5. KTJM 2896

Ilyen értelemben a Gyárfás Istvánnal folytatott levelezése felfogható olyan, a legmagasabb országos politikai fórummal összekötő jól működő csatornának is, amely segítségével a helyiek igen gyorsan nyomon követhették az országos politika eseményeit, lépést tarthattak velük, sőt, gyakran már előre bekalkulálhatták őket a döntéseikbe. Ennek különösen jelentős szerepe persze, akkor lett igazán, ha olyan belpolitikai vagy gazdaságpolitkai témákat tárgyalt az országgyűlés, amelyek Kiskunhalast is érintették.

77. Török Pál /1803-1883/ püspök. A részlet Sz.Á. lev.Gy.I-nak, 1867. okt.25. KTJM 2907-ből való.

78. 334.sz. indítvány az 1868.okt.10-i ülésen.

79. Először Sz.Á. lev.Gy.I-nak, 1865. dec.10-én kerül szóba, aztán 1867. okt.18-tól válik állandó témává 1867. dec. 4-ig.

80. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1867. dec. 4-től, a 70-es és 80-as években gyakran.
Bár kezdetben nem nagyon bízott a megvalósíthatóságában, de tudta, hogy Halasnak nagy szüksége van rá, hiszen a fővárost csak meglehetősen körülményesen /vagy a Félegyháza-Cegléd vonalon, vagy vízi úton: Bajától a Dunán/ lehetett ekkor megközelíteni.

81. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1869. júl. 4. KTJM 2944

82. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1870. márc. 19. KTJM 2937
Gy.I. lev. Sz.Á-nak, 1874. jún.10. 1253

83. Nagy Szeder I. id.m. 63.
1848. márc. 15. emlékére alapították. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1870. márc.19. 1262
Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1870. máj.17. KTJM 2933

84. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1870. januárjától több mint 20 db levele bizonyítja, hogy milyen komolyan gondolta.

85. Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1870. márc. 23. KTJM 2859

86. Pataky Dezső id. búcsúztatója alapján terjedt el róla az a felfogás /Bálint Sándor is átvette, s azóta is él ez a nézet/, amely Szilády közszereplését alig-alig tartja számon, vagy a valóságosnál sokkal kisebb jelentőséget tulajdonít neki. Pataky nekrológjában helye is volt ennek a szándékos elhallgatásnak, vagy "éppen csak megemlítésnek", mert ilyen módon Szilády emlékét akarta megvédeni attól a nemsokkal korábban lezajlott, a rosszízű vádaskodásokkal kísért pereskedések idejét felidéző hangulattól, amely a halasi lakosságot is megosztotta, s amely 1922-ben még könnyen fellobbantható lett volna. Ezzel együtt Szilády közszereplését eltúlozni nem áll szándékunkban, e fejezetben csupán arra teszünk kísérletet, hogy az életmű arányaihoz illesztve az eddigi méltatásoknál részletezőbben érintsük ezt az eddig szinte fehér foltként kezelt kérdéskört, mert elgondolásunk szerint ez is szorosan hozzátartozik ahhoz a tudósi magatartástípushoz, amelyet Szilády megtestesített.

87. Gyakran előfordult, hogy a képviselőjelölteknek a választások menetére és előkészítésére szinte semmilyen érdemleges befolyásuk nem volt, mert azt a helyiek szervezték meg és bonyolították le. Így volt ez a fővárosban élő Mocsáry esetében is, akivel a halasiak úgy tartottak fenn kapcsolatot, hogy időnként felutaztak hozzá konzultálni. Ő maga mindössze kéthárom alkalommal járt Kiskunhalason, rendszerint a szereplése előtti napon érkezett, ezért tömegméretű politikai természetű személyes befolyása nem lehetett.

88. Sz.Á. lev. 1872. szept. 9.-10. 1262

89. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1878. júl.15. 1262
Igaza lehetett Gyárfásnak, amikor úgy ítélte meg, hogy a Szilády megválasztását ellenzők szándékát sok esetben nem a város politikai érdekei motiválták, hanem a könnyű haráccolás és vagyonszerzés lehetősége tette vonzóvá a számukra a képviselőséget: "nem más a baj, hanem az, hogy szörnyen bosszantja őket, miszerint ez a pap minden nyílt és titkos áskálódás dacára magát nagy szótöbbséggel folyvást meg tudja képviselőnek választani, s állását a maga részére sem használja fel, mást pedig elszorít ez állástól olyant, ki majd ki tudná azt zsákmányolni! Persze, ez nagy bosszúság."
Gy.I. lev. Sz.Á-nak, 1877. nov.9. 1253

90. Bodácsi Imre ácsmester jegyzeteiből, Mameluk-induló,4. KTJM 4374
A halasi mamelukok apoteózisa u.o. 3., az "Úgy sincs egyéb dolog..." kezdetű, 4. és az Emlékirat a német sógorokról című, 3031.

91. Gy.I. lev. Sz.Á-nak, 1877. nov.9. 1253

92. Sz.Á. lev. Sz. J-nak, 1877. dec.14. 1262, de már 1877. jún.15. is.

93. Gy.I. lev. Sz.Ának, 1878. júl.10. 1253

94. A Hon, 1878. július 8.
Bacsó László hagyatéka, Védirat..., 13-17., KTJM 3459

95. Gy.I. lev. Sz.Á-nak, 1878. júl.1o. 1253

96. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1878. aug.13. 1262

97. A halasi mamelukok apoteózisa, ismeretlen szerző kortesverse az 187o-es évekből, KTJM 4374

98. "Ha Pákát bántják, majd állunk elébök"- írta Gyárfásnak /Sz.Á. lev. Gy.I-nak, 1866.márc. 9. KTJM 2928/, s ez azt mutatja, hogy már korábban sem volt egyöntetű a birtokosok viszonya az alapítvány sorsát illető kérdésekben.

99. Habarék párt: utalás az egyesült Függetlenségi és 48-as Pártra
Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1878. júl. 15. 1262

1oo. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1878. aug.13. 1262

1o1. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1878. aug. 13. 1262

1o2. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1878. nov. 14. 1262

1o3. A Szabadelvű Párt VB lev. Sz.Á-nak, 1881. márc. 12. 126o és Sz.Á. keltezés nélküli válaszfogalmazvány töredéke u.o.

1o4. Jókai nem vállalta el a halasi képviselőséget erkölcsi okokra hivatkozva.
A Kiskunhalasi Szabadelvű Párt VB-nek szóló levele /1881. jún.11./ a KTJM tulajdonában van, megjelent a Halasi Téka 3. 25-29.

1o5 Szilády pártelnöki tevékenységének differenciált megítélése lehetetlen mindaddig, amíg el nem készül a múlt századi helyi pártok történetét legalább a leíró igény szintjén feldolgozó összefoglalás.

TUDOMÁNYOS KIBONTAKOZÁSA A MAGYAR NYELVÉSZETBEN
/1872 - 1876/

1. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1864. dec.12. 1261

2. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, 1872. 1-16.

3. u.o. 7.

4. u.o. 9.

5. u.o. 4.

6. u.o. 4.

7. u.o. 5.

8. u.o. 4.

9. u.o. 9.

10. Sz.Á.: Nyelvőr, Itk, 1906. 498-499.

11. Például: Lőrincze Lajos: Visszatekintés; a folyóirat megindulásának 100. évfordulójára, M.Nyőr, 1972. január-márc. Vagy a Magyar Nyelvtud. Társaság 1967. dec.12-i nyelvtudomány-történeti konferenciája előadásai: Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtud. történetéből /1850-1920/, 1970.

12. Közzétette Sz.Á.: Nyelvőr c. id. cikkében

13. Mit akarunk? Magyar Nyelvőr, 1872. jan.15. 1-5.

14. Szépirodalmi Figyelő 760.l.

15. Farsangi vers, Koszorú, 1865 595-96.

16. Sz.Á. népdalgyűjtése, MTA Kézirattár, 4-r. 365/II.

17. Sz.Á.: Néhány ráolvasás, M.Nyelvőr 1873. 3o4-3o9.
Sz.Á.: A mesékről I.-II., u.o. 65-67, 148-151.

18. Sz.Á.: Vasgyúró, Magyar Nyelv, 19o5. 411.

19. Sz.Á.: Höcsön, u.o., 412.

2o. M. Nyelvőr, 1873 . 3o9.

21. Ván B. visszaemlékezése és Sz.Á.: Höcsön

22. Sz.Á.: Egyház, éktelen, égödelöm, M. Nyőr., 1872.
121-122.

23. Sz.Á.: Fac simile! u.o. 87-89.

24. Sz.Á.: Gyanús vagyok benne, M. Nyőr., 1873. 271-272.
Szíjalt rák, 272.
Interpellatio, 27o-271.

25. Sz.Á.: Szökőév, u.o. 6o.

26. Sz.Á.: A nevekről I.-III., u.o. 11-18., 1o4-11o.,
2oo-2o9.

27. u.o. 15.

28. u.o.

29. u.o. 15.

30. u.o. 13.

31. Sz.Á.: Méltó, M.Nyőr., 1903. 384-386.

32. Kun-halasi könyvtár, I. füzet, 1875. Előszó

33. u.o.

34. Sz.Á.lev. Gy.I-nak, 1868. júl. 14. KTJM 2885

A PÁLYA CSÚCSÁN /1876-1900/

1. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1878. jan. 15. 1262
   A Magyar Nyelvtörténeti Szótár három kötete és a Szómutató csak 1890-93. között jelent meg Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond szerkesztésében. A szótárszerkesztő bizottságnak Szilády is tagja volt.

2. Sz.Á. könyvismertetése, Lendvai Miklós: Bessenyei Ferenc emlékezete, Itk, 1907. 125-126.

3. Sz.Á. megjegyzései Križko Pál Egy magyar versecske 1505-ből című szövegközléséhez, Századok, 1876. 330-337.

4. Középkori magyar költői maradványok, 1877. 161.

5. u.o. 307.
Az említett Kreusl körmöcbányai nótárius, a szöveg lejegyzője volt.
A filológiai pontosság kedvéért idetartozik, hogy Szilády mégegyszer elővette ezt a témát 1897-ben: a verskezdő supra szó olvasatát korrigálta, mert felismerte benne az utólag annyira kézenfekvőnek látszó latin eredetet. Ezzel a kis kiegészítéssel együtt mai tudományos ismereteinknek pontosan megfelel az értelmezése.

6. Sz.Á.: Temesvári Pelbárt élete és munkái, 1880. 40.

7. Sz.Á. lev. Sz. J-nak, 1876. dec. 15. 1261

8. Sz.Á.: T.P. élete és munkái, 40.

9. u.o.
1o. u.o. 25.
11. u.o. 26.
12. u.o. 12.,26., 3o., 35.
13. u.o. 73.
14. Bálint S. i.m. 2o.
15. 1877. máj.27. megj. MTA Évk. XIV.
16. Pelbárt 41.
17. Sz.Á.: Pelbárt, Itk 1896. 253-54.
Új Magyar Sion, 188o. 38o.
Katholikus Szemle, 1896. 159.
18. Magyar Lexikon, 1879. Szerk.: Somogyi Endre
19. Sz.Á. lev. Sz.J-nak, 1877. febr. 15. 1261
2o. Németh G.B. i.m. 4o4.
Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy Szilády vonzódását a filológiához személy szerint Toldy Ferencnek az igényessége is erőteljesen serkentette, aki közismerten minden alkalmat megragadott arra, hogy a filológia hazai megteremtését sürgesse. Már 1855-ben az irodalomtörténet-írásunk legnagyobb gondjaként említi a hiányát. A Kézikönyve előszavában így ostorozza a hazai állapotokat: " Kimondhatatlan az, mennyi valótlanság és képtelenség terjesztetik nálunk a vizsgálati gondhiány miatt, s az első, felületesen odavetett adatoknak új meg új s vak utánmásolása által."

/ A magyar költészet kézikönyve...1855., VIII./

21. Sz.Á.: Középkori magyar költői maradványok, 1877. VII.

22. Sz.Á.: A Régi Magyar Költők Tára, Itk, 1895. 12o.

23. Kardos Albert, Egy.Phil. Közl., 1894. 467.

24. Sz.Á.: A RMKT, Itk, 1895. 12o.

25. RMKT I. 364., 367.

26. u.o. 373.

27. u.o.

28. Szilády e dolgozatát is - mint ahogy a 8o-as években ez gyakorlatává vált - folyóiratban publikálta a felolvasást követően /A Toldi-mondáról, Pesti Napló, 1882. 3o3.sz./, és csak ezután tette közzé az RMKT-ban. 1886-ban önállóan is megjelent.

29. Sz.Á. RMKT V. Előszó, VII.

3o. H.G. ismertetése az RMKT V. kötetéről, Egy.Phil. Közl., 1886. 996.
H.G. és Sz.Á. felfogásáról: Németh G. Béla id.m. 4o4.-4o5.

31. RMKT V. Előszó VII.

32. Az adattár részletes terve megjelent: Egy. Phil. Közl., 1880. 637-39.

33. Századok, 1879., 1881., 1882.

34. Itk, 1893., 1897.

35. Árvizkönyv Szeged javára, 1880. 114-126.

36. Gyarmati Balassa Bálint költeményei, 1879. Előszó LIII.

37. u.o. LI

38. Az szent Pál levelei..., 1883. Utószó, 475.

39. u.o. 481.

40. A keresztyénségnek..., 1884. Előszó, 142.

41. u.o. 133., 141.

42. Szegedi Gergely Énekes Könyve, 1893. Függelék, XVI.

43. Itk, 1893. 67-78., önálló kötetben 1898.

44. u.o. 71.

45. u.o. 76.

46. u.o. 77.

47. u.o. 78.

48. RMKT V. 1886. VIII.

49. A Königsbergi Töredék, Ak. Ért., 1895. 575.

50. Bánóczi József: Kisfaludy Károly műveinek új kiadása, Itk, 1893. 185.

51. Sz.Á. lev. Sz. J-nak, 1877. márc. 17. 1261

52. Sz.Á. könyvismertetése Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kis tükre c. kötetéről, Itk. 1896. 380.

53. RMKT V., Előszó, IX.

54. Antal Géza levele Sz.Á-nak, 1913. ápr. 30. 1250

55. Szilády értekező stílusának kialakulásáról - minden egyéb fogyatékossága ellenére - jó megfigyeléseket tartalmaz Dobos József dolgozata.

56. A MTA, I. Osztályának 1893. febr. 24. tartott III. zárt ülése jegyzőkönyve 4.
Sz.Á. szerkesztői gyakorlatáról, felfogásáról és az Itk. tudománytörténeti szerepéről lásd Németh G.B. értékelését.

57. Itk. 1893. 116-117.

58. u.o.

59. Ak. Osztályközl., 1891. 62.

6o. Nachträge..., Itk. 1893. 246-47.

61. Itk, 116-119.

62. Itk, 1897. 492-93.

63. Itk, 1899. 124-125.

64. Először a Zolnay könyvéről írt recenziójában említi /1895. 116-17./, aztán a Scythia /1897. 494-495./ ill. 1898. 122-24., ugyanott Szittya címmel 251. és 378-38o., a Jegyzet /19oo. 117-18./, végül ismét Szittya címmel 19o1. 491-92.

65. Sz.K. lev. Sz. Á-nak, 1883. dec. 31. 126o

66. Sz.Á. lev. megnevezetlennek, 1883. márc. 21.
Bottyán János: A magyar Biblia évszázadai, Bp. 1982.

67. u.o.

68. Szilády következetes erkölcsiségét és fáradhatatlan munkavégzését ismerve ennek a hangsúlyozása fölösleges volna, megemlíteni csupán azért kell, mert a vele szemben kevéssé toleráns hívek egy csoportja azzal vádolta, hogy a képviselősége idején elhagyta a gyülekezetet. Ennek megítélésében Benda Kálmán nézőpontját osztjuk, aki az említett dolgozatában úgy látta, hogy Szilády " ha az Akadémián volt, ha tudományos munkát végzett, akkor is mindig az egyház, a halasi gyülekezet és Halas város szempontjait is képviselte." /115./

69. Képviselőházi Napló, 1868. 2o4.

7o. Szeretett Atyánkfiai az Úrban, 1877. 4.

71. u.o. 3.
A vádakra Péter Dénes és Sz.Á. válaszolt a „Többen a névtel és a „Rajta mentünk..." kezdetű röplapokon 1881-ben.

72. Ezért is célszerű volna a reform helyi fogadtatásának szociológiai szempontú részletező feltárása.

73. Nagy Szeder István i.m. és A Kis-Kun-Halasi Helv. Hitv. Lyceum Értesítője 1891. l.

74. Sz.Á. lev. Thúry Józsefnek, 1887. nov.5. 1262
Az említett tanár: Péter Miklós /1823-1887/.
A konstantinápolyi Szilágyi Dániel tízezer kötetes könyvtárát 1886-ban vette meg az egyház a gimnázium számára, jelenleg a MTAK keleti gyűjteményében található. Nem tudjuk, hogy mikor, milyen körülmények között és kinek az irányításával került oda. Elképzelhető, hogy Szilády halála után, még az 193o-as években, de az is lehetséges, hogy az államosítást követő könyvtárrendezések során.

Itt említjük meg, hogy a szertárak és a könyvtár fejlesztésére különösen nagy gondja volt Sziládynak. Gyárfás Istvánnal már az 186o-as évek óta tudatosan foglalkoztak a régészeti anyag rendszeres gyűjtésével /Századok, 1869. 3o7., Szabó Lajos levelei Sz.Á-nak 1875-87, 126o/, 1876-ban a nemzetközi őstörténeti kongresszuson is bemutatták egy részét, az új épületben pedig állandó nyilvános kiállítás keretében tették a halasi közönség számára is hozzáférhetővé az anyagot. A KTSM létrehozása után a gyűjtemény egy része odakerült.

A könyvtárt a kor szép szokása szerint évenkénti könyv-adományozásokkal fejlesztették. Ennél

azonban sokkal jelentősebb volt egy-egy magán könyvtár felvásárlása. Az örökösök ajándékaként idekerült Gyárfás István könyvtára is. Nem kevésbé jelentős, hogy 1884 óta a MTA " az akadémiai kiadványok ajándék-példányaiban való részeltetésre" a gimnáziumot is kijelölte /Gimn.Ért. 1885./. A századfordulóra már több mint 30.000 kötetessé fejlődött.

75. Például A kiskunhalasi nyelvjárásról című munkája /M.Nyőr., 1886. 25-28./ Szilády dédelgetett fiatalkori témája volt. De a Beöthy Zsolt irodalomtörténetéről írt recenziójában /Itk. 1896. 116-123/ sem nehéz felismerni a mester szellemét, amely nyomot hagyott Korda egyéb műveiben is.

Korda irodalmi tevékenysége jórészt Halashoz kötődik, az életműve számbavétele és feldolgozása időszerű volna.

76. Nagy József és Jónás János működése is érdemes lenne arra, hogy a helytörténet számontartsa őket.

77. Bundy Borbála /1840-1906/

A visszaemlékezések nagyon kevés rá és kettejük kapcsolatára vonatkozó használható adatot tartalmaznak. Székely Vilma elbeszélése alapján "Biri néni" feltehetően nagykátai születésű, magas termetű, szőke nő volt. Értett a gazdálkodáshoz.

Móriccal Jászberényben ismerkedtek meg, a házasságukból született egy fiuk, László, akit Szilády Áronnal közösen neveltek fel.

A kiskunhalasi ref. egyház anyakönyve szerint 1885. ápr. 13-án kötöttek házasságot.

A VISSZAVONULÁS ÉVEI /1900-1913/

1. Péchi Simon Psalteriuma, 1913. Előszó III.

2. u.o. III-IV.

3. u.o.

4. MTA Ért. 1902. 504-511.

5. u.o. 510.

6. u.o. 510.

7. A filológiai teljesség kedvéért említjük meg, hogy az Értesítőben az említetteken kívül megjelent még egy rövid ajánlása Bánffy Gergely Szent Ágoston Reguláinak fordításával kapcsolatosan /MTA Ért. 1898. 173-174./, amelyről úgy vélekedett, hogy "régi

magyar kódexeink tartalmának kiegészítő része gyanánt tekinthető".

8. Sz.Á. könyvismertetése Lendvai Miklós: Bessenyei Ferenc emlékezete c. dolgozatáról Itk, 1907. 125-126. A halasi születésű B.F. Szilády iskolatársa, Arany tanítványa volt.

9. Sz.Á.: Gálszécsi István Énekeskönyvének első íve /Krakkó, Victoris, 1536/, Itk, 1911. 373-376.

10. Sz.Á.: Gyulai Pál, Itk, 1909 492-493
Katona Lajos, u.o. 1910 380-381.

11. Szász Károlynó emlékezete. templomi gyászbeszéd és ima, 1900, 1-4.

12. Különösen H.G. lev.Sz.Á-nak, 1911. jún.3. 1254, amelyben ezt írja: " Az Akadémia elnöksége már régóta foglalkozott azzal a gondolattal, hogy az Irodalomtörténeti Közlemányeket havi folyóirattá alakítja át, ami természetesen maga után vonná azt a változást, hogy a szerkesztőnek Budapesten kellene laknia. Már egyszer szóltam ez irányban Nagytiszteletű Úrnak, de nem sürgettem a dolgot, mert nagyon

óhajtandónak tartottam, de nem éppen sürgősnek.

Most azonban égetően sürgőssé vált a dolog. A fiatalok egy irodalomtörténeti társaságot akarnak csinálni, és megindítani egy új folyóiratot - világosan az Irodalomtörténeti Közlemények ellen, mellyel a szakemberek igen elégedetlenek.

Így tehát aktuálissá vált a dolog, és 1912. jan. 1-re intézkedni kell. Nagytiszteletű Úr természetesen megmaradna a bizottság előadója, de új szerkesztőt kell választanunk, és más nyomdába is akarjuk vinni a folyóiratot."

13. Kiskun-Halas Helyi Értesítője, 19o3. jan.14.

14. u.o., 19o2. febr. 19.
A helytörténeti kutatók figyelmére érdemes téma volna a Szabad Lyceum, a századfordulónak ez a jellegzetes tudománynépszerűsítő formája.

ÉLETE VÉGÉN /1913-1922/

1. Négyesy László: Sz.Á. köszöntése. Elhangzott a Kisf. Társ. 192o. jan. 2-i ülésén, MTAK Kézirattára, Négyesy - hagyaték, Ms 7o6/18-19

2. Ván B. i.m. IV. füzet 69-71.

3. Ván B. i.m. IV. füzet 7-1o., 116. és V. füzet 1.

4. Szilády László /1875-19o8/ kicsapongó, költekező életmódot folytatott, tetemes adósságait rendszerint a nagybátyja fizette ki. Ennek részletes dokumentációja: Kiskunhalas város árvaszéke irattári irományjegyzék, Sz.L. kiskorú ügye 1893-19o4.

5. Ván B. VI. - VII. füzet

6. Ván, aki kisebb megszakításokkal 1917-től folyamatosan káplánkodott Szilády mellett, ezekről az évekről részletesen beszámol - ez a visszaemlékezése legpontosabb része. Ő úgy tudja, hogy a tetemes hadikölcsön - jegyzés is hozzájárult a család anyagi helyzetének romlásához. Hihető az is, hogy a háború után el kellett adniuk a pirtói birtokokat is.

Szilády 1916-ban végrendeletet készíttetett /irattári sz.: 24/1916/, amelyben általános örökösül Hébon Annát és leányát, Szilády Klárát tette meg, 192o-ban pedig szeretett unokahugának ajándékozta a maradék ingatlanát: az öregszőlőkbeli két holdnyi szőlőjét és szántóját és a körülbelül ugyanakkora

fehértói nádasát. / Ajándékozási szerz. 192o. ápr. 17./ Ez az oka, hogy a könyvtárán kívül semmilyen vagyon nem maradt utána /Hagyatéki kimutatás, 3335/1922/. Ezt megemlíteni csupán azért érdemes, mert az örökség mibenléte a korabeli helyi sajtó számára találgatásokra adott okot.

A könyvtár nagy tehertételt jelentett az anyagi gondokkal küszködő családnak, mert nehéz volt a felbecsült értékének megfelelően, az egészet együtt tartva eladni. Részletező leltár nem készült ugyan róla, ~~a kecskeméti könyvtár sem kezeli az állomány-tól elkülönítve~~, de Zsinka i.m. segítségével jelentős mértékben rekonstruálható volna a gyűjtemény.

7. A beszéde egy részét idézi Ván X. füzet 66-73. Megjegyzendő, hogy a Szilády nyugdíjaztatásával kapcsolatos kérdéseket Ván a saját helyzetéből adódóan nagyon elfogultan és igen egyoldalúan ítélte meg. Erős túlzással, ő e kérdés körül kialakult " sajtóhadjáratról" beszél. Erről szó sincs. Ő tett közzé névtelenül az Új Nemzedékben egy hangzatos című írást a nagykőrösi gyűlésről: Hajszát indítottak Szilády Áron ellen /1921. okt.8./, a halasi lapokban megjelent kisebb cikkek Szilády illetően e vonatkozásban jelentéktelenek.

8. B.F. interjúja

9. u.o.

Kiskunhalasom Szilády emlékének nagy kultusza van, erősen benne él a helyi köztudatban. A város közönsége 1927-ben szobrot állított neki, utcát neveztek el róla, és a gimnázium is az ő nevét viseli, amelynek aulájában emléktáblát helyeztek el.

NYOMTATÁSBAN MEGJELENT MUNKÁI

Szilády Áron munkáiról a teljességet megközelítő leltárszerű számbavétel még nem készült. A korabeliekben ugyan megvolt az igyekezet arra nézve, hogy számon tartsák a dolgozatait /MTA Almanach 1863-tól/, ha kicsit a mindenkori kortársak számára megengedhető szelektáló nagyvonalúsággal is. A mentségükre szolgál, hogy – bár a szakemberek azóta is jól ismerik Szilády legfontosabb munkáit – e tekintetben nem korrigálta őket az utókor. Ez a könyv- és dolgozatjegyzék sem teljes. Feltehető, hogy a kutatások során a napilapokból és folyóiratokból előkerülnek még kisebb cikkei, de ezek a kialakult képen lényegesen nem változtatják meg.

1860

1. Részletek Firdauszí: Sáhnáme, Szám és Zál c. fejezetéből /Zál születése, Szám álmában látja Zált, Szám indul fiát keresni, Minócsihr sah megtudja Szám és Zál esetét/
Új Magyar Múzeum, 371-384.

1861

2. Az arab qaszída és ghazal I.-II.
Szépirodalmi Figyelő, 742-744., 760-762.

3. Hornyik János:Kecskemét város története, II. 340-484.

4. Hasonlatok
Magyar Nyelvészet, 142-149.

1862

5. Részletek a Barzú-náméból I.-II.
Szépirodalmi Figyelő, 391-92., 406-408.

6. Nyelvészkedésünk célja és eszközei
MTA Értesítő, 343-361.

1863

7. Hogy voltunk a török alatt egyházi s vallásos tekintetben?
Prot. Képes Naptár, 20-33.

8. Török népdalok
Koszorú, 204.

9. Szádi dalaiból I.-IV., V.-VI.
Koszorú, 61-62., 612-13.

10.Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon, Nagykőrös, Cegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból, I.-II. /Török-magyarkori történelmi emlékek, I.-II./

1864

11. Antara életéből I-VI., VII-XI.
Koszorú, 516-17., 566-67.

1865

12. Dzsámí dalaiból I-IV.
Koszorú, 182.

13. Háfiz dalaiból I-II., III-IV.
Koszorú, 182., 469.

14. Farsangi vers
Koszorú, 595-96.

1866

15. Háfiz dalaiból
Hazánk s a Külföld, 114.

16. Országgyűlési felszólalása, jún.14.
Képviselőházi Napló, a LXVIII. országos ülés jegyzőkönyve

17. Országgyűlési felszólalása, dec.5.
Képviselőházi Napló, a LXXVII. országos ülés jegyzőkönyve

1867

18. Háfiz dalaiból
Hazánk s a Külföld, 562-63.

19. Az arab költészet Spanyolország- és Sziciliában
Budapesti Szemle 79-88.

2o. Országgyűlési felszólalása, márc. 27.
Képviselőházi Napló, a CXI. országos ülés jegyzőkönyve

1868

21. Török népdal
Hazánk s a Külföld, 339.

22. Beszámolója bolognai útjáról
MTA. Értesítő, 128-142., Budapesti Szemle, 122-138.

23. Rokonaink epikéja
Budapesti Szemle, 73-95., Kisfaludy Társ. Évlapjai, 187o. 273-313.

24. Török-magyarkori történelmi emlékek III.
/Török-magyarkori államokmánytár I./

25. 334. sz. országgyűlési indítvány a redempció ügyében, okt. 1o.

1869

26. Török-magyarkori tört. emlékek IV. /Török-magyarkori államokmánytár II./

27. Országgyűlési felszólalása, júl. 6. Képviselőházi Napló, a 44. országos ülés jegyzőkönyve

187o

28. Török-magyarkori tört. emlékek V.-VI. /Török-magyarkori államokmánytár III.-IV./

29. Országgyűlési felszólalása, febr.11. Képviselőházi Napló, a 118. országos ülés jegyzőkönyve

3o. Országgyűlési felszólalása, febr.25. Képviselőházi Napló, a 13o. országos ülés jegyzőkönyve

31. Országgyűlési felszólalása, nov. 27. Képviselőházi Napló

1871

32. Török-magyarkori tört. emlékek VII-VIII.
/Török-magyarkori államokmánytár V.-VI./

1872

33. Török-magyarkori tört. emlékek IX.
/Török-magyarkori államokmánytár VII./

34. Magyar szófejtegetések
Ért. a nyelv- és széptud. köréből, 1-16.

35. A defterekről
Ért. a nyelv- és széptud. köréből, 1-23.

36. Fac simile!
Magyar Nyelvőr, 87-89.

37. Egyház. Éktelen Égödelöm
M.Nyőr, 121-122.

1873

38. A nevekről I-III.
M. Nyőr, 11-18., 1o4-11o., 2oo-2o9.

39. Szökőév

M.Nyőr, 6o.

4o. A mesékről I-II.

M.Nyőr, 65-67., 148-151.

41. /Interpellatio/ Kérdezvény, kérdvény...

M.Nyőr, 27o-271.

42. Szíjalt rák

M.Nyőr, 272.

43. Gyanús vagyok benne

M.Nyőr, 271-72.

44. Néhány ráolvasás

M.Nyőr, 3o4-3o9.

1874

45. Név- éa tárgymutató a Török-magyarkori államokmánytár I.-VII. kötetéhez

46. Campegius Vitringa magyar tanítványai Franequerában

Magy.Prot. Egyházi éa Iskolai Figyelmező, 43-5o.

47. Nyelvemléktár I. / Régi magyar kódexek és nyomtatványok, szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor, Szilády Áron/

1875

48. Kun-halasi könyvtár I., Tormássy János: Halas városa s eklézsiája története

1876

49. Részletek Firdauszi: Sáhnáme Zál és Rúdábe c. epizódjából
Budapesti Szemle, 43o-433.

5o. Jegyzetek Krizko Pál közleményéhez
Századok, 33o-337.

1877

51. A legrégibb történeti énekről
Figyelő, 314.

52. Régi Magyar Költők Tára I. /Középkori magyar költői maradványok/

1879

53. Cantio Petri Berizlo, 1515.
Századok, 336-344.

54. Gyarmati Balassa Bálint költeményei /Jegyzetekkel és bevezetéssel, a Radvánszky-kódexben foglalt énekekkel kiegészitett első teljes kiadás/

1880

55. Temesvári Pelbárt élete és munkái

56. Régi Magyar Költők Tára II. /XVI. századbeli magyar költők művei I., 1527-1546./

57. Régi szegény legények
Árvízkönyv Szeged javára, 114-126.

1881

58. Régi Magyar Költők Tára III. /XVI. századbeli magyar költők művei II., 1540-1555./

59. A báró Rudics-kódex
Századok, 397-401.

1882

60. Három hegedűs ének
Századok, 29-40.

61. A Toldi-mondáról
Pesti Napló 303.sz.

62. Észrevételek Károlyi Árpád...közleményéhez
Századok, 845-851.

1883

63. Régi Magyar Költők Tára IV. /XVI.századbeli magyar
költők művei III., 1540-1575./

64. Komjáti Benedek: Az Szent Pál levelei magyar nyel-
ven, 1533.

1884

65. Költészetünk I. Mátyás király idejében
MTA Évkönyv, XIV.

66. Telegdi Miklós: Az keresztyénségnek fondamentomiról
való rövid könyvecske, 1562

1885

67. A Dunamelléki Ref. Egyházkerület...gyűléseinek jegyzőkönyvei

1886

68. Régi Magyar Költők Tára V. /XVI. századbeli magyar költők művei,IV., 154?-156o./

69. Ilosvai Selymes Péter: Az híresneves Toldi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való história

1893

7o. Ráskai Gáspár és vitéz Franciscoja
Itk, 67-78.

71. Ihász névtelene
Itk, 79-8o.

72. Dankó József: Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungarie, 1893.
Itk, 116-117.

73. Balassa Bálint életéhez
Itk, 2o7-224.

74. W. Hartl, K. Schrauf: Nachtrage..., 1893.
Itk, 246-47.

75. Vegyes följegyzések
Itk, 252-54.

76. Szegedi Gergely Énekes könyve, 1569.

1895

77. Posti Gábor: Novum testamentum...Testamentum magyar nyelven, 1536.

78. Königsbergi Töredék
MTA Ért. 561-581.

79. Zolnay Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, 1894.
Itk, 116-119.

8o. Az RMKT I.
Itk, 12o-124.

81. Miért oly gyarló középkori verselésünk?
Itk, 124-125.

1896

82. Régi Magyar Költők Tára VI. /XVI. századbeli magyar
    költők művei V., 1545-1559./

83. Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kistükre, 1896.
    Itk, 38o-81.

84. Szabács viadala
    Itk, 123.

85. Sitét
    Itk, 123-125.

86. Szőlő
    Itk, 125-26.

87. Pelbárt
    Itk, 263-64.

1897

88. Dévai Bíró Mátyás: A tíz parancsolatnak...magya-
    rázatja, 1549.

89. Pasquillus. Cantio Apologica
    Itk, 4o-54.

90. Supra agnő

Itk, 248.

91. Kódexeink forrásai

Itk, 273-78.

92. Heinrich Gusztáv: Régi Magyar Könyvtár, 1897.

Itk, 492-93.

93. Scythia

Itk, 494-95.

94. Akadémia

Itk, 369-71.

95. Balassa-arcképek

Itk, 371.

1898

96. Ráskai Gáspár: Egy szép história az vitéz Franciscorul és az ő feleségéről, 1552.

97. Szent Ágoston Reguláinak fordítása Bánffy Gergelytől MTA.Ért. 173-74.

98. Scythia

Itk, 122-24.

99. Revues de Revues

Itk, 124.

loo. Akadémia

Itk, 124.

lol. Eloge

Itk, 122-23.

lo2. Csirikló

Itk, 123-24.

lo3. Szittya

Itk, 251.

lo4. Kokonya

Itk, 252.

lo5. Csollák

Itk, 252.

lo6. Szittya

Itk, 378-8o.

lo7. Tisztesség

Itk, 38o.

108. Elhibázott kezdet

Itk, 490-91.

109. Logika

Itk, 491-92.

110. Károli Gáspár: Ószövetség, próbakiadás

1899

111. Tinódi Lantos Sebestyén: Budai Ali basa története

112. Szily Kálmán: Összegyűjtött dolgozatok, 1898.

Itk, 124-125.

1900

113. Jegyzet

Itk, 117-18.

114. Szász Károlyné emlékezete, templomi gyászbeszéd és ima, 1-4.

1901

115. Kanyaró Ferenc: Heltai Közbeszéde újabb fordításban

Itk, 82-88.

116. Ének papok felavatására

Itk, 223-25.

117. Ének a kakasról

Itk, 226-3o.

118. Szittya

Itk, 491-92.

19o2

119. Szónyomozás

MTA.Ért. , 5o4-511.

19o3

12o. Méltó

M.Nyőr, 384-86.

19o5

121. Rebetegös, betegös Lebönye, bőnye

M.Nyelv,85.

122. Fesze, fesz, foszlat

M.Nyelv,168-71.

123. Míűlés

M.Nyelv, 3o6-8.

124. Vasgyúró

M.Nyelv, 411.

125. Höcsön

M.Nyelv, 411.

126. Vaklandos

M.Nyelv, 412.

127. Károli Gáspár: Biblia, teljes kiadás

1906

128. Nyelvőr

Itk, 498-99.

129. A Vásárhelyi daloskönyv CXXV. sz. csonka darabjának variánsa

Itk, 196-97.

130. Sirály

M.Nyelv, 39.

131. Szégyenkő

M.Nyelv, 177.

19o7

132. Lendvai Miklós: Bessenyei Ferenc emlékezete,19o6.
Itk, 125-26.

133. Síp ujjú mente
M.Nyelv, 133.

134. Szuszparádé
M.Nyelv, 134.

135. Távézó, távészni
M.Nyelv, 427.

19o8

136. Eklézsia-követés
M.Nyelv, 369.

137. Udvariás és társai
M.Nyelv, 467.

138. Fudáz
M.Nyelv, 468.

19o9

139. Gyulai Pál
Itk, 492-93.

140. Penkő játc
M.Nyelv, 240.

141. Brencó
M.Nyelv, 336.

1910

142. Sermones dominicales I-II. /Két XV. századból származó magyar glosszás latin kódex/

143. Katona Lajos
Itk, 380-81.

144. Nemere
M.Nyelv, 456.

1911

145. Pap Károly: Arany János Magyar irodalomtörténete, 1911.
Itk, 251-52.

146. Mixich Lajos: Földi János költeményei, 1910.
Itk, 499-501.

147. Gálszécsi István Énekeskönyvének első íve,1536.
Itk, 373-376.

1912

148. Régi Magyar Költők Tára VII. /XVI.századbeli magyar költők művei VI., 156o-1566./

1913

149 Péchi Simon: Psalterium, 1629.

1926

15o. Jegyzetek az RMKT VII. kötetéhez: Sz.Á. jegyzeteit felhasználva szerkesztette: Dézsi Lajos